This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

891.815
N118
v. 1

A 472824 DUPL

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

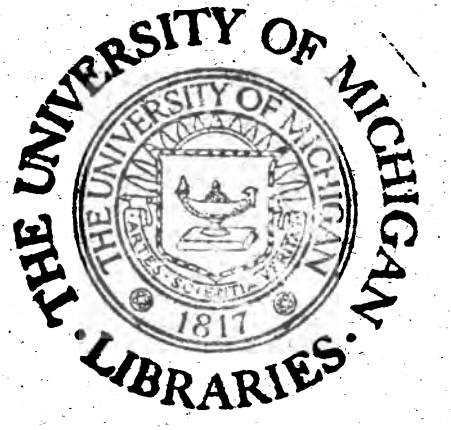

~~№ 7. II.~~

~~243~~

Б 6/911

B 559

~~№ 333~~

8/5 55

НАЧАЛНА ГРАММАТИКА

ЗА

ИЗУЧЕНИЕ

НА

БЪЛГАРСКЫЙ ЯЗЫКЪ

По К. ГОВОРОВА

НАРЕДИЛЪ

С. РАДУЛОВЪ.

КНИЖКА 1.

БОЛГРАДЪ,
Печятница на Централно-то Училище.
1870.

НАЧАЛНА ГРАММАТИКА

ЗА

ИЗУЧЕНІЕ

НА

БЪЛГАРСКЫЙ ЯЗЫКЪ

По К. ГОВОРОВА

НАРЕДИЛЪ

С. РАДУЛОВЪ.

КНИЖКА I.

БОЛГРАДЪ,
Печатница на Централно-то Училище.
1870.

871.815
N118
v.1

82.101.606

НАЗНАЧЕНІЕ-ТО НА НАЧАЛНѪ-ТѪ ПРАКТИЧНѪ ГРАММАТИКѪ.

Ный всинца говоримъ на матерній си языкъ отъ само-то дѣтинство, но доклѣ не го усвоимъ сознателно, доклѣ не го изучимъ по пѫтя на наукѫ-тѫ, до тогава ный сами не знаемъ, какъ говоримъ: правилно, или неправилно; ако намѣсти неправилно, то не знаемъ, зачто неправилно говоримъ, слѣдователно, не знаемъ, какъ и да поправимъ себе си. Да кажемъ повече: който не е изучилъ языка, той не може да даде вѣрнѫ смѣткѫ ни себѣ, ни на други, за онова что прави, кога говори. За таѫ именно цѣль, за да можемъ ясно и сознателно да разумѣваме своѭ-тѫ рѣчь, и сѫществува наука, която ся нарича грамматика. Грамматика-та, съ коѭто ни прѣдлежи да ся запознаемъ, ся нарича начална (елементарна) и практическа, зачтото тя има на видъ да изясни не всичкы-тѣ правила на языка подробно, а само оныя, които сѫ найнужны за правилно-то и ясно употрѣбленіе на языка на практикѫ, сир. въ разговоръ и на писмо. Свои-тѣ практическы правила грамматика-та извожда изъ примѣры-тѣ на подобры-тѣ оригинални списанія, на пословицы-тѣ, пѣсни-тѣ и поговоркы-тѣ, които взимаме за сега за образци на отечественѫ-тѫ рѣчь.

Редъ, когото трѣба да дьржимъ при изученіе-то на отечественый языкъ.

Дѣте-то, кога ся учи да говори, наченва отъ отдѣлны звуци: а, е, о, у, и т. н.; малко по малко то ся научава да произноси сложны звукове, или слогове: ба, ма, дя, та и т. н. А подирь нѣколко время, то вече наченва да изговаря цѣлы думы: баба, мама, дядо, кака, и т. н. Продължаѭщи свое-то ученіе, дѣте-то и цѣлы мысли испьрво ся старае да изрича съ по еднѫ думѫ, безъ да дьржи нѣкой редъ между мысли-тѣ. Така дѣте-то вьрши дѣло-то си отъ еднѫ странѫ по това, че неговы-тѣ понятія и языкъ сѫ още твьрдѣ слабы, а отъ другѫ — и по това, че то вьрши дѣло-то си механическы, сирѣчь, по навыкъ, безъ

сознаніе. По такъвъ начинъ учатъ и насъ на мьртвы-тѣ языци, на които сѫ говорили древни-тѣ народы, и на които сега вече никой не говори (такыва сѫ древни-тѣ языци латинскый и елленскый), а навремени и на новы языци, но за насъ чужды и совьршенно непзвѣстны. Тукъ това ся прави така, зачтото тыя языци сѫ мьртъвъ матеріялъ за наше-то изученіе. Но матерній ни языкъ е наша собственность отъ само-то ни дѣтинство; ный вече говоримъ на него, макаръ и по единъ само навыкъ. Тукъ е найдобрѣ да начевваме изученіе-то му отъ цѣлѫ мысъль и послѣ да прѣминуваме къмъ части-тѣ ѝ, зачтото часть ся всякога подобрѣ види и разумѣва въ цѣло-то, нежели кога е отдѣлена отъ него. Въ послѣдній случай, ако быхме начепали да изучаваме языка си отъ началны-тѣ му частичкы, то и той бы станѫлъ за насъ не помалко мьртъвъ матеріалъ, както и всѣкый чуждый, непонятный за насъ языкъ. На това основаніе частны-тѣ прѣдметы за изученіе въ таѩ грамматикѫ сѫ изложены споредъ слѣдуѩщи-тѣ вопросы:

I. Отъ какво ся составлява наша-та рѣчь, и отъ какво ся составлява всяка една наша мысъль отдѣлно? Тая часть отъ грамматикѫ-тѫ, что отговаря на тоя вопросъ, составлява отъ себе нѣчто като общо въведеніе въ послѣдуѩщи-тѣ ѝ части.

II. Съ каквы думы, или поточно да кажемъ, съ каквы стройове думы ся изражаватъ части-тѣ на нашѫ-тѫ мысъль? Тая часть отъ грамматикѫ-тѫ, която разгледва тыя стройове на думы-тѣ, ся нарича словопроизведеніе (етимологія).

III. Отъ какво ся составляватъ наши-тѣ думы, съ които прѣдаваме наши-тѣ мысли на другы-тѣ человѣцы? Тая часть отъ грамматикѫ-тѫ, която отговаря на това пытаніе, ся нарича фонетика, сир. наука за звуци-тѣ (разумѣва ся за словесны-тѣ звуци).

IV. Съ какъвъ начинъ и по каквы законы привождаме отдѣлны-тѣ думы въ еднѫ мысъль, и цѣлы-тѣ мысли въ еднѫ связнѫ, добрѣ понятнѫ рѣчь? Оная часть отъ грамматикѫ-тѫ, която ся занимава съ отговоръ-тъ на тоя вопросъ, ся нарича словосочиненіе (синтаксисъ) (*).

(*) Словосочиненіе-то отъ това ржководство ще излѣзе въ отдѣлнѫ книжкѫ.—

БЪЛГАРСКА
НАЧАЛНА ГРАММАТИКА.

ЧАСТЬ I.

СОСТАВЪ-ТЪ НА РѢЧЬ-ТѪ.

СОСТАВЪ-ТѢ И ВИДОВЕ-ТѢ НА ПРѢДЛОЖЕНІЕ-ТО.

Отъ какво ся составлява наша-та рѣчь?

Кога разговаряме съ нѣкого цѣлъ часъ, два часа и повече, во всичко това время правимъ еднѫ само работѫ: прѣдаваме единъ другому свои-тѣ мысли за разны прѣдметы (*), прѣдаваме онова, что мыслимъ за еднѫ или за другѫ вещь, за едно или за друго лице. Кога пишемъ мъничкѫ запискѫ, писмо, нѣкоѭ статіѭ, или даже цѣлѫ книгѫ, — вѡ всичкы-тѣ тыя случаи ный пакъ правимъ сѫщѫ-тѫ работѫ: прѣдаваме на другы свои-тѣ мысли за единъ или за другъ прѣдметъ. Разница-та между първо-то и второ-то прѣдаваніе на мысли-тѣ состои само въ това, чѐ тамъ произносимъ звуци-тѣ и думы-тѣ изустно, съ гласъ, а тукъ изображаваме сѫщы-тѣ звуци и думы на хартіѭ. Така всяка рѣчь изустна, или писменна состои отъ мысли за разны прѣдметы. Колкото повече мысли искажемъ за единъ прѣдметъ, толкось наша-та рѣчь быва подълга, и наопакы, колкото помалко мысли искажемъ за него, толкось тя быва пократка.

(*) Ный исказваме мысъль-тѫ си съ думы, за да іѫ прѣложимъ на вниманіе-то на другы-тѣ; за това сѫжденіе за прѣдметъ, изречено съ думы, ся нарича прѣдложеніе.

Понятіе за прѣдложеніе-то.

Рыбы-тѣ плуватъ. Небо-то е ясно. Ножъ-тъ не е остъръ. Земя-та е клѣбо.

Въ пьрвый отъ тыя примѣры ся говори за *рыбы-тѣ;* за нихъ ся говори, че *плуватъ.* Во 2-ый примѣръ ся говори за *небо-то*; за него ся говори, че *е ясно.* Въ 3-ій примѣръ ся говори за *ножъ-тъ*, че *не е остъръ.* Въ 4-ый примѣръ ся говори за *земѧ-тѧ*, че *е клѣбо.* Отъ тыя примѣры ся види, че во всякѫ нашѫ рѣчь ся придава нѣчто на прѣдмета, или ся нѣчто отнима отъ него. Придава ся нѣкое *дѣйствіе* (рыбы-тѣ *плуватъ*); придава ся, или ся отнима нѣкое *качество* (небо-то *е ясно*, ножъ-тъ *не е остъръ*),— или ся говори — за *като какво нѣчто е* прѣдметъ-тъ (земята *е клѣбо*). Кога говоримъ за прѣдмета, что прави, какъвъ е, какъвъ не е, като какво нѣчто е той, тогава ный произносимъ е д н о с ѫ ж д е н і е за прѣдмета, с ѫ ж д и м ъ за него, Така во всякѫ мысъль ный исказваме едно с ѫ ж д е н і е з а п р ѣ д м е т ъ, — такова едно сѫжденіе за прѣдметъ, изречено съ думы, въ наукѫ-тѫ ся нарича п р ѣ д л о ж е н і е (*). Итака прѣдложеніе-то е с ѫ ж д е н і е, изречено съ думы.

Составъ-тъ на прѣдложеніе-то. Понятіе за главны-тѣ му части — за подлежаще-то и сказуемо-то.

Гржди растѫтъ, чохы отѣсняватъ;
Гайтанъ пука, петелкы ся ронятъ. Нар. пѣсень.

Тукъ сѫ четыри прѣдложенія: въ пьрво-то отъ нихъ ся говори за *гржди*, и говори ся, че *растѫтъ.* Во 2-то ся говори за *чохы*, — че *отъсняватъ.* Въ 3-то ся говори за *гайтанъ*, — че *пука.* Въ 4-то ся говори за *петелкы*, — че *ся ронятъ.*

Изъ само-то понятіе за прѣдложеніе-то става явно, че, да ся състави прѣдложеніе, ся трѣбватъ двѣ нѣчта: п р ѣ д м е т ъ, за когото ся говори, и с ѫ ж д е н і е за него, или то, что

(*) Дума—прѣдметъ е станѫла отъ двѣ думы: п р ѣ д ъ и м я т а м ъ, или хвьргамъ. Съ таѩ думѫ наричане всичко, что ни ся мята въ очи-тѣ, прѣдставя ся на наше-то вниманіе, съ еднѫ думѫ, всичко, за което бы са докарало да говоримъ.

ся говори за прѣдмета. Главный прѣдметъ, за когото ся говори въ прѣдложеніе-то, ся нарича подлежаще, а то, что ся говори за прѣдмета, ся нарича сказуемо, защото вѣ таіѫ часть отъ прѣдложеніе-то ный сказваме, или исказваме това, что искаме да кажемъ за прѣдмета. Въ приведены-тѣ погорѣ прѣдложенія — *грѫди*, *чохы*, *гайтанъ*, *петелкы* сѫ подлежащи, зачтото тукъ именно ся говори за тыя прѣдметы, а — *растѫтъ*, *отъсняватъ*, *пука*, *ся ронятъ* сѫ сказуемы на сѫщы-тѣ прѣдложенія, зачтото въ тыя думы ся намира сѫжденіе-то за казаны-тѣ прѣдметы. Подлежаще-то и сказуемо-то сѫ главны-тѣ части на прѣдложеніе-то, зачтото безъ нихъ не може да ся състави никое прѣдложеніе.

Подлежаще-то ся познава въ прѣдложеніе-то по вопросы: кой? что? а сказуемо-то — по вопросы: какво нѣчто е прѣдметъ-тъ? какъвъ е? А найчесто — по вопросы: Что прави прѣдметъ-тъ? Что става съ него, или въ какво положеніе ся намира?

Знаци прѣпинателны.

Подлежаще-то отъ сказуемо-то въ писмо-то не ся отдѣля съ никакъвъ знакъ прѣпинателенъ.

Второстепенны части въ прѣдложеніе-то.

„Младъ, кычестъ осенъ хубаво распустнѫлъ свои-тѣ тънкы сѫщи“. Въ това прѣдложеніе подлежаще е *осенъ*, сказуемо — *распустнѫлъ*. Но освѣнь тыя двѣ главны части отъ прѣдложеніе-то, тукъ какъ при подлежаще-то, така и при сказуемо-то има още и другы думы, които ся присоединяватъ съ нихъ, за да гы опрѣдѣлятъ, допълнятъ и да покажатъ разны обстоятелства при нихъ, — изобщо за пълно развитіе на мысъль-тѫ. *Осенъ*, какъвъ? *младъ*, — тая дума отличава осенъ-тъ отъ другы стары осены. Още какъвъ осенъ? *кычестъ*, — тая дума отличава сѫщыя осенъ отъ другы некычесты, раскривены осены. *Распустнѫлъ* — что распустнѫлъ осенъ-тъ? — *сѫщи*, тая дума называ второстепенныя прѣдметъ въ прѣдложеніе-то и допълнява смысъла

на сказуемо-то — *распустнѫлъ*. Чіи и каквы сѫци распустнѫлъ осенъ-тъ? — *свои-тѣ тѣнкы*, — тыя думы служатъ за опрѣдѣленіе вече на второстепенныя прѣдметъ въ прѣдложеніе-то: тыя отличаватъ сѫци-тѣ на осена отъ сѫци-тѣ на другы дрьвіе, отъ сѫци дебелы. Какъ осенъ-тъ распустнѫлъ свои-тѣ сѫци? *хубаво*, — тая дума описва начина на дѣйствіе-то — *распустнѫлъ*.

Оть това става явно, че: освѣнь подлежаще-то и сказуемо-то, въ состава на повечето прѣдложенія влизатъ думы, парицаемы: опрѣдѣлителны, допълнителны и обстоятелствены. Тыя части отъ прѣдложеніе-то ся наричатъ *второстепенны* части, зачтото тѣхъ може и да гы има и да гы нѣма въ прѣдложеніе-то.

Понятіе за опрѣдѣлителны-тѣ думы.

Добро-то чедо нѣма потрѣбѫ отъ *бащино* иманіе.
Поговорка.

Въ това прѣдложеніе думы-тѣ — *добро* и *бащино*, сѫ опрѣдѣлителны. Дума — *добро* — отличава чедо, за което ся тукъ говори, отъ всичкы-тѣ лошы чеда; тая дума показва отличително-то качество на опрѣдѣляемыя прѣдметъ. Дума — *бащино* — отличава иманіе-то, за което е тукъ рѣчь-та, отъ всяко друго иманіе, което принадлежи на другы чужды хора; тая дума показва, че опрѣдѣляемый прѣдметъ принадлежи на извѣстно лице. Отъ това излиза, че да опрѣдѣлимъ единъ прѣдметъ — значи да го отличимъ отъ другы еднородны съ него прѣдметы; а да отличимъ единъ прѣдметъ отъ другы нему еднородны -ще каже - да назовемъ въ него нѣкое отличително качество, или да кажемъ кому той принадлежи. Итака

Опрѣдѣлителны-тѣ думы отличаватъ единъ прѣдметъ отъ другы еднаквы съ него прѣдметы, означаватъ негово-то добро, или лошо качество, или свойство, или показватъ принадлежность — чій е той; отговарятъ на вопросы: какъвъ и чій? Напримѣръ:

Азъ си имамъ (какъвъ) дълъгъ (а не кржпъ) кривакъ, и самъ си сѫмъ (какъвъ) добъръ (а не исабенъ) юнакъ. Козловъ.

Тукъ думы-тѣ — *дълъгъ* и *добъръ*, сѫ опрѣдѣлителны.

„Току ми ся често поклоную, често, често коню до гривѫ-тѫ.“ Пѣс. Въ това прѣдложеніе дума: *коню*, е опрѣдѣлителна.

Пьрвоначално-то состояніе (чіе) на земѭ-тѫ не е было като сегашне-то. Дума; *на земѭ-тѫ*, е опрѣдѣлителна.

Понятіе за допълнителны-тѣ думы.

Гольо си мечкѫ съ рога подхвьрли. Козл.

Въ това прѣдложеніе дума: *мечкѫ*, показва прѣдметъ, на когото прѣминува дѣйствіе-то отъ подлежаще-то: *гольо*; дума: *съ рога*, показва прѣдметъ, съ който си свьршилъ гольо работѫ-тѫ. Такыва думы ся наричатъ допълнителны.

Допълнителны-тѣ думы изобщо допълняватъ смысъла на сказуемо-то. Подлежаще-то е главный прѣдметъ въ прѣдложеніе-то, а допълнителны-тѣ думы сѫ прѣдметы второстепенны, на които прѣминува дѣйствіе-то отъ подлежаще-то, или ся намиратъ въ нѣкое близно отношеніе съ дѣйствіе-то му.

Тука, въ приведенный примѣръ „Гольо си мечкѫ съ рога подхвьрли“ — допълнителна-та дума — съ рога — е второстепененъ прѣдметъ, който ся относи на сказуемо-то — подхвьрли — на вопросъ: съ какво Гольо подхвьрли мечкѫ-тѫ, и показва орудіе, съ което Гольо подхвьрлилъ мечкѫ-тѫ.

„Сидеръ ще сложи тълстъ Богу корбанъ.“ Козл.

Тукъ допълнителна-та дума—Богу—ся относи на сказуемо-то — ще сложи — на вопросъ: кому Сидеръ ще сложи корбанъ? и допълнява смысъла на сказуемо-то — ще сложи.

„Момци тѫжатъ за сѣдѣнкы, — плачятъ момы за бѣлѣнкы.“ Козл.

Тукъ дума — за сѣдѣнкы — ся относи на сказуемо-то тѫжатъ, на вопросъ: за какво момци тѫжатъ? и допълня му смысъла. Тѫй и дума — за бѣлѣнкы — е допълненіе на сказуемо-то — плачатъ.

„Иродъ обычалъ да слуша Іоанновы-тѣ наставленія“.

Въ това прѣдложеніе дума — да слуша — показва второстепенно дѣйствіе и допълнява смысъла на сказуемо-то—

обычалъ — на вопросъ: Что обычалъ Иродъ? — да слуша Іоанновы-тѣ наставлепія. Такыва думы такожде ся наричатъ допълненія.

Думы, които показватъ второстепенно дѣйствіе въ прѣдложеніе-то и служатъ за допълненіе на сказуемо-то, бываатъ всякога придружены съ частицѫ — да. Искамъ *да* идѫ, вы можете *да* идете.

Допълнителны-тѣ думы отговарятъ на вопросы: кого? что? кому? на что съ кого? съ что? за кого? за какво? и пр.

ПОНЯТІЕ ЗА ОБСТОЯТЕЛСТВЕНЫ-ТѢ ДУМЫ.

Обстоятелственыѣ думы показватъ *мѣсто* и *время*, гдѣ и кога ставало или станѫло дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета, — *начинъ*, сирѣчь, какъ и по какъвъ начинъ ся извьршава дѣйствіе-то, — *причинѫ* и *цѣль*, сирѣчь, зачто и за какво ся отдава на подлежаще-то това, или онова дѣйствіе, или качество.

Обстоятелственыѣ думы, които опрѣдѣлявать мѣстото на дѣйствіе-то, отговарятъ на вопросы: гдѣ, кѫдѣ, отткѫдѣ? Обстоятелственыѣ думы, които опрѣдѣлявать время-то на дѣйствіе-то, отговарятъ на вопросы: кога, отъ кога, до кога, колко дълго? Обстоятелственыѣ думы, които показватъ *начина на дѣйствіе-то*, отговарятъ на вопросы: какъ и по какъвъ начинъ? Обстоятелственыѣ думы, които показватъ причинѫ, отговарятъ на вопросы: за что, по кой край? Обстоятелственыѣ думы, които показватъ *цѣль*, отговарятъ на вопросы: за какво, на что?

„Похвали ся добъръ юнакъ снощи-вечеръ на кладенци прѣдъ момы-тѣ, прѣдъ момци-тѣ“.

Кога ся похвалилъ добъръ юнакъ? *снощи-вечеръ*, — това е обстоятелствено опрѣдѣленіе *на время-то*. Гдѣ ся похвалилъ добъръ юнакъ? *на кладенци*, — това е обстоятелствено опрѣдѣленіе *на мѣсто-то*.

„Янкѫ майка ситно, дребно плете“. Пѣсень.

Ситно, *дребно* сѫ думы обстоятелственыѣ и показватъ начинъ-тъ на дѣйствіе-то, сирѣчь, какъ дѣйствува подлежаще-то: какъ майка плете Янкѫ.

„Навремени рѣкы-тѣ притичатъ отъ силны дъждове“.

Думы-тѣ — *отъ силны дъждове* ся относятъ на сказуемо-то *притичатъ*, на вопросъ: *отъ что* притичатъ навремени рѣкы-тѣ? и показватъ *причинѫ-тѫ* на притичаніе-то рѣчно.

„Книгы-тѣ ся печататъ (за какво) за четеніе“. Тукъ послѣдня-та дума — *за четеніе* — опрѣдѣлява обстоятелство-то *на цѣль-тѫ*.

Распространены и нераспространены прѣдложенія.

Прѣдложенія, които состоѩтъ само отъ подлежаще и сказуемо, ся наричятъ нераспространены; а прѣдложенія, въ които, освѣнь подлежаще-то и сказуемо-то, има още и второстепенны части, наричятся распространены. „Гайтанъ пука, петелкы ся ронятъ“ сѫ прѣдложенія нераспространены. „Похвалилъ ся добъръ юнакъ снощи вечеръ на кладенци прѣдъ момы-тѣ прѣдъ момци-тѣ“ е прѣдложеніе распространено.

Знаци прѣпинателны.

Опрѣдѣлителны-тѣ думы отъ опрѣдѣляемы-тѣ, допълнителны-тѣ отъ допълняемы-тѣ и краткы-тѣ обстоятелствены думы не ся отдѣлятъ въ прѣдложніе-то съ никакви знаци прѣпинателны.

Понятіе за звателны-тѣ думы, или за обращеніе-то.

Освѣнь главны-тѣ и второстепенны части, въ нѣкои прѣдложенія ся срѣщатъ още и звателны думы, или обращеніе, които не ся относятъ на никоѩ думѫ въ прѣдложеніе-то, и слѣдователно, составятъ нѣчто като особѫ часть отъ него. Обращеніе-то называ оный прѣдметъ, къмъ когото ся обръщаме съ рѣчь-тѫ си. „Дай ми, *Боже*, хубость пауновѫ. *Гороле, Горо зелена!* имашь ли водѫ студенѫ“. Въ пьрво-то прѣдложеніе рѣчь-та е обърна-та къмъ Бога, во второ-то — къмъ горѫ-тѫ; затова думы-тѣ — Боже и Горо — составятъ *обращеніе*. Изъ вторыя примѣръ ся види, между друго, че думы-тѣ на обращеніе-то, както и самы-тѣ прѣдложенія, могѫтъ да ся распространяватъ сир. могѫтъ да иматъ опрѣдѣленія и допълненія.

Знаци прѣпинателны.

Подирь обращеніе-то ся поставя знакъ восклицателенъ, кога стои въ начало-то на прѣдложеніе-то (на времени поставятъ и запятаѫ, а восклицателный знакъ прѣпасятъ въ края на прѣдложеніе-то). Кога обращеніе-то стои въ конеца на прѣдложеніе-то, прѣдъ него ся поставя запятая. а подирь него—знакъ восклицателенъ.(!) Кога ся намира всрѣдъ прѣдложеніе-то, тогава ся отдѣля и отъ двѣ-тѣ страны съ запятаѫ. „Подьржь ми, Боже, душѫ-тѫ до Малиновы дворове.“ „Стой, почакай, Светый Петре!“ Народны пѣсни.

Приложеніе.

„Сборъ ся събра и заигра на личенъ день. на *Велидень.*“

Навремени какъ при подлежаще-то, така и при допълнителны-тѣ и обстоятелствены думы ся прилагатъ и другы равны тѣмъ части за изясненіе. Такыва части ся наричатъ приложеніе.

Въ приведеный стихъ дума—Велидень, изяснява обстоятелственѫ-тѫ думѫ—*личенъ день*, и за това е приложеніе.

Приложеніе-то ся всякога отдѣлява отъ изясняемѫ-тѫ думѫ съ запятаѫ, или съ чертѫ.

Видове прѣдложенія.

Прѣдложенія-та могѫтъ да ся разглеждатъ въ различны отношенія, споредъ тыя отношенія, тѣ иматъ разны видове и наименованія. Позабѣлѣжителны видове прѣдложенія сѫ слѣдуѭщи-тѣ: а) споредъ начина на израженіе-то на подлежаще-то, б) споредъ взаимно-то отношеніе на предложенія-та едно къмъ друго, в) споредъ вѫтрѣшне-то имъ содьржаніе.

А) Споредъ израженіе-то на подлежаще-то, прѣдложенія-та бываатъ — личны и безличны.

Понятіе за лично-то и безлично прѣдложеніе.

Лично прѣдложеніе ся нарича онова, въ което подлежаще-то стои на лице и отговаря на вопросъ—*кой? что?*

и което само, да кажемъ така, ся хвърля въ очи-тѣ, или, ако го нѣма на лице, то пакъ е добрѣ извѣстно и лесно може да ся подразумѣва. „Конь му зѣе, сълнце грѣе. Елень бѣга, обърта ся“. Пѣсень. Тыя прѣдложенія сѫ личны, защото въ нихъ ся ясно видятъ подлежащи-тѣ — *конь*, *сълнце*, *елень*.

Че си казва Сидеръ юнакъ
На неговый дрѣновъ кривакъ:
Угъвай ся, жилавъ бѫди,
Прѣвивай ся, не ся чупи.

Въ послѣдни-тѣ четыри прѣдложенія нѣма на лице подлежаще-то, но то е добрѣ извѣстно и ясно опрѣдѣлено отъ прѣдидуще-то прѣдложеніе. „Угъвай ся, жилавъ бѫди, прѣвивай ся, не ся чупи“, разумѣва ся *ты*, кривакъ; слѣдователно, и тыя прѣдложенія сѫ *личны*.

Но има такыва прѣдложенія, въ които нѣма опрѣдѣлено подлежаще, или е скрыто и совсѣмъ неизвѣстно; такыва прѣдложенія ся наричатъ безличны, напримѣръ: *сѫмнува ся — что* ся сѫмнува? неизвѣстно. *Спи ми ся — Кой* ся спи? не ся знае. *Казватъ — Кои* казватъ? неизвѣстно.

Не ли ти е мило за твоѭ-тѫ майкѫ? Пѣсень.

В) Споредъ взаимны-тѣ имъ едно къмъ друго отношенія прѣдложенія-та бываатъ: главны, придавочны, въводны и вносны.

Понятіе за прѣдложенія-та — главно и придавочно.

Главно прѣдложеніе ся нарича всяко самостоятелно прѣдложеніе, което не зависи отъ никои другы, соединяемы съ него прѣдложенія. Прѣдложеніе, което съставлява чясть отъ друго прѣдложеніе, ся нарича придавочно.

„Кокошкѫ той ималъ, коя му яйца несла“. Басня.

Тукъ първо-то прѣдложеніе не зависи отникѫдѣ, а отъ него зависи слѣдуѭще-то подиръ него прѣдложеніе, затова е то главно. Второ-то прѣдложеніе — „коя му яйца несла“ — служи за опрѣдѣленіе на допълнителнѫ-тѫ думѫ *кокошкѫ* — въ главно-то прѣдложеніе, и связва ся съ него чрѣзъ помощь-тѫ на думѫ — *коя*, затова е то придавочно.

Понятіе за въводно-то прѣдложеніе

Въводно ся нарича такова прѣдложеніе, което ся малко относи до содержаніе-то на рѣчь-тѫ, и ся поставя между другы-тѣ прѣдложенія, или между части-тѣ имъ, като нѣкаквѫ забѣлѣжкѫ. Въводно-то прѣдложеніе твърдѣ често заключава въ себе основаніе на нѣкоѭ мысъль, — показва, кой именно мысли, или говори така, или онака. Въводно-то прѣдложеніе ся отличава отъ придавочно-то по външніѭ-тѫ си формѫ; то прѣзъ никаквы думы не ся связва съ главно-то прѣдложеніе и може да ся пропустне, безъ да ся наруши смысълъ тъ на рѣчь-тѫ; а придавочно-то прѣдложеніе ся всякога связва съ главно-то и граммативески (чрѣзъ союзы), и затова то не може да ся отдѣли отъ главно-то,

Кокошкѫ той ималъ (какъ да ти не й завидно?), коя му яйца несла. Басня.

Тукъ прѣдложеніе-то — какъ да ти не й завидно,— ся малко относи до дѣло-то на расказа, съ ничто не ся связва ни съ главно-то, ни съ придавочно-то, и може да ся пропустне, безъ да ся ущьрби смысълъ-тъ на другы-тѣ прѣдложенія, между които е поставено, слѣдователно, то е въводно.

Понятіе за вносны-тѣ прѣдложенія.

Кога въ рѣчь-тѫ ся въводятъ подлинны-тѣ (сѫщы-тѣ) мысли на чуждо лице, които никаква дума не связва съ прѣдиджще-то прѣдложеніе, то такыва прѣдложенія, въ които ся заключаватъ мысли-тѣ на чуждо-то лице, ся наричатъ *вносны*.

„Сеймене баби думахѫ: „не жали, бабо, не плачи.“ . . Младо деверче пыташе: „мязамъ ли на царскый делія?“ Пѣсни народ.

Въ тыя два примѣра послѣдни-тѣ прѣдложенія: *не жали, бабо, не плачи,* и *мязамъ ли на царскый делія?* сѫ вносны.

Вносны-тѣ прѣдложенія ся отличаватъ отъ въводны-тѣ съ това, че въводны-тѣ, както вече казахме, могѫтъ да ся пропустѭтъ, безъ да ся ущьрби смысълъ-тъ на главно-то прѣдложеніе, но съ вносны-тѣ това не може да стане; безъ нихъ главно-то прѣдложеніе не ще има потрѣбнѫ-тѫ

пълнотѫ и ясность. Тыя прѣдложенія, по смысъла, обыкновенно составляватъ необходимо-то допълненіе на сказуемото въ главно-то прѣдложеніе. „Сеймене баби думахѫ (что думахѫ?): не жали, бабо, не плачи!“ А отъ придавочны-тѣ ся отличаватъ вносны-тѣ прѣдложенія само по външнѫ-тѫ си форма, сир. тѣхъ не связватъ съ главны-тѣ никаквы особены думы, или частици.

За видове-тѣ на придавочны-тѣ прѣдложенія.

Придавочно-то прѣдложеніе замѣнява нѣкоѭ второстепеннѫ часть отъ главно-то прѣдложеніе, сир. замѣнява опрѣдѣлителны-тѣ, допълнителны-тѣ и обстоятелственны думы. Споредъ това придавочны-тѣ прѣдложенія бываѣ: *придавочны опрѣдѣлителны, допълнителны и обстоятелствены.*

Понятіе за придавочны-тѣ опрѣдѣлителны, допълнителны и обстоятелствены прѣдложенія.

Выкнѫла мома, запѣла таѭ ми пѣсень юнашкѫ, гдѣто два гласа износи.

Второ-то прѣдложеніе — гдѣто (която) два гласа износи,— опрѣдѣлява допълнителнѫ-тѫ думѫ — *пѣсень; каквѫ* юнашкѫ пѣсень запѣла мома-та? — гдѣто или която два гласа износи; слѣдователно, това прѣдложеніе е придавочно опрѣдѣлително.

И мысли (гарванъ-тъ), *че е вече добылъ и умъ, и думѫ.*

Въ тоя примѣръ послѣдне-то прѣдложеніе изяснява сказуемо-то на главно-то прѣдложеніе и допълнява смысъла му — *Что мысли? че е добылъ*, или *за добытіе-то.* Това прѣдложеніе е придавочно допълнително.

„Голѣмы-тѣ дрьвіе растѫтъ тамъ, гдѣто е климатъ-тъ топълъ и влаженъ“. Тукъ второ-то прѣдложеніе опрѣдѣлява обстоятелство-то на мѣсто-то въ главно-то прѣдложеніе, на вопросъ: *гдѣ* растѫтъ голѣмы-тѣ дрьвіе? Слѣдователно, то е придавочно обстоятелствено прѣдложеніе.

Итака придавочно-то опрѣдѣлително прѣдложеніе служи за опрѣдѣленіе на нѣкоѭ часть отъ главно-то прѣдложеніе; придавочно-то допълнително изяснява

сказуемо-то (сир. служи за допълненіе на главно-то прѣдложеніе); придавочно-то обстоятелствено опрѣдѣлява обстоятелство-то на нѣкоѭ часть въ главно-то прѣдложеніе.

А старый (родъ) ѭ омразно проноси,
Че ся съ болѣре тя подноси.

Послѣдне-то прѣдложеніе — „че ся съ болѣре тя подноси“, — е придавочно обстоятелствено, зачтото опрѣдѣлява обстоятелство-то на причинѫ-тѫ въ сказуемото на главно-то прѣдложеніе, — *зачто* старый ѭ проноси?

Изрядно, казва, право да рекѫ (что да рекѫ?),
Да слуша може тебъ човѣкъ безъ мѫчнотіѭ.

Въ тоя примѣръ послѣдне-то прѣдложеніе е придавочно допълнително, зачтото служи за допълненіе на сказуемо-то — *да рекѫ*, — въ пьрво-то прѣдложеніе, и пояснява — *что право да рекѫ?*

Придавочны прѣдложенія, като подлежащи и сказуемы.

Бываѣ случаи, въ които придавочны-тѣ прѣдложенія захващатъ мѣсто-то на главны-тѣ части отъ главно-то прѣдложеніе, сир. на подлежаще-то и на сказуемо-то. Тыя прѣдложенія ся така и наричатъ — придавочны подлежащи и придавочны сказуемы.

Види ми ся въ книгѫ-тѫ (что ся види?), *има телци въ нивѫ-тѫ*. — Приказка народна.

Тукъ послѣдне-то прѣдложеніе — „има телци въ нивѫ-тѫ“ — е придавочно подлежаще, зачтото служи за подлежаще на главно-то прѣдложеніе — „види ми ся въ книгѫ-тѫ“.

Овой вѣкъ, како снѣгъ.

Въ тоя примѣръ прѣдложеніе-то — како снѣгъ — е придавочно сказуемо, зачтото служи за сказуемо на непълно-то главно прѣдложеніе — *овой вѣкъ*. Въ пъленъ съставъ това прѣдложеніе трѣбва да ся изрече така: овой вѣкъ е сѫщо, како (е) снѣгъ.

Сократены придавочны прѣдложенія.

Главны-тѣ прѣдложенія бываѣ пѣлны, кога и двѣ-тѣ имъ главны части стоятъ на лице, — непѣлны, кога нѣкоя отъ нихъ е пропустнѫта и само ся подразумѣва. Има, напримѣръ, такыва прѣдложенія, въ които сѫ пропустнѫты или подлежаще-то, или сказуемо-то, или нѣма ни едно-то, ни друго-то, а ся намира само нѣкоя отъ второстепенны-тѣ части, напримѣръ:

Гарванъ гарвану око не вади. Пословица.

Това прѣдложеніе е пѣлно, зачтото въ него има и подлежаще и сказуемо на лице,

Бѣлы пары за черны дни. Послов.

Това прѣдложеніе е непѣлно, зачтото въ него е пропустнѫто сказуемо-то—*сѫ потрѣбны*, или *ся пазятъ*.

— А кѫдѣ отводите?
— Въ Цариградъ, Господине.

Тукъ во второ-то прѣдложеніе има само еднѫ обстоятелственѫ думѫ—въ Цариградъ, а сказуемо-то и подлежаще-то сѫ пропустнѫты, подразумѣва ся: *ный отводиме*.

Тѫй сѫщо и придавочны-тѣ прѣдложенія могѫтъ да ся изричатъ и понадълго и понакратко, въ послѣдній случай ся наричатъ сократены. Въ сократены-тѣ придавочны прѣдложенія ся пропуща оная дума, която гы сзязва съ главно-то прѣдложеніе (мѣстоименія и союзы), а сказуемо-то имъ отъ сѫжденіе за прѣдмета ся прѣвръща въ просто понятіе за неговый признакъ. Загына юнакъ, *който бѣше достоенъ за подобрѫ участь;* тукъ придавочно-то прѣдложеніе — който бѣше достоенъ за подобрѫ участь — може да ся сократи по слѣдуѭщій начинъ; Загына юнакъ, *достойный за подобрѫ участь*, Кога говоримъ за юнака, че бѣше достоенъ за подобрѫ участь, тогава въ думѫ — *достоенъ* — сѫдимъ за прѣдмета, произносимъ като присѫдѫ надъ него. А кога говоримъ: юнакъ, *достойный* за подобрѫ участь, тогава въ думѫ — *достойный*, нѣма вече сѫжденіе за прѣдмета, а има само просто понятіе за качество-то му. „Додѣя ми ся, Магдо невѣсто, по горы да ходѫ, билкы да берѫ, тебе да лѣкувамъ.“ Въ тоя примѣръ придавочны-тѣ прѣдложенія сѫ сократены въ пѣсень-тѫ таковымъ образомъ.

„Сдодеа ми се, Магдо невѣсто, горы ходещи, билкы берещи, тебе лекувещи.“ Народна пѣсень.

„Ты сама знаешь, че наши-тѣ братія и сестры гынѫтъ.“

Послѣдне-то придавочно допълнително прѣдложеніе: *че наши-ть братія и сестры гынѫтъ*, може да ся сократи така: ты сама знаешь *гыненіе-то на наши-ть братія и сестры*. Тукъ придавочно-то допълнително прѣдложеніе ся е прѣвьрнѫло вече просто въ *допълнителны думы*.

Тъкмо така ся сократяватъ и въводны-тѣ прѣдложенія, а навремени ся прѣвръщатъ въ еднѫ. или въ двѣ въводны думы. Напримѣръ, вмѣсто — расказва лѣтописецъ-тъ — може да ся каже: *по думы-ть на льтописеца*; вмѣсто — както азъ мыслѭ — може да ся каже: *споредъ мене*.

Знаци прѣпинателны.

Придавочны-тѣ прѣдложенія, както пълны-тѣ, така и сократены-тѣ, ся отдѣлятъ оть главны-тѣ съ запяты, ако само и подирь сокращеніе-то имъ не прѣставатъ да бѫдѫтъ прѣдложенія. Въводны-тѣ цѣлы прѣдложенія, и даже въводны-тѣ думы, ся отдѣлятъ отъ другы-тѣ части на главно-то прѣдложеніе такожде со запяты, а навремени, ако ся твьрдѣ малко относятъ до дѣло-то и мѣшаѭтъ на теченіе-то на главнѫѭ рѣчь, ся отдѣлятъ со скобици. Прѣдъ вносны-тѣ прѣдложенія ся гужда всякога двоеточіе, а они самы въ начало-то и въ края ся забѣлѣжватъ съ кавичкы („ “). Кога вносны-тѣ прѣдложенія ся связватъ съ прѣдидуще-то прѣдложеніе грамматическы (чрѣзъ союзы), тогава тѣ вече ставатъ придавочны допълнителны прѣдложенія; въ такъвъ случай ся отдѣлятъ отъ главно-то прѣдложеніе просто со запятаѭ.

В) Споредъ вѫтрѣшне-то си содьржаніе прѣдложенія-та бываватъ **просты** и **сложны**.

Понятіе за просто-то и сложно прѣдложеніе.

Васъ (деспоты) и грижа не е за ваше-то стадо; вы го продавате оному-ва, който ви даде за него повече.

Прѣдложеніе, въ което има само едно подлежаще, само едно сказуемо, едно опрѣдѣленіе и допълненіе, и изъ което

никакъ не може да произлѣзе повече отъ едно прѣдложеніе, ся нарича просто прѣдложеніе.

Прѣдложеніе. въ което ся намиратъ явно, или скрыто двѣ, или нѣколко прѣдложенія, ся нарича сложно.

Въ приведеный погорѣ примѣръ пьрво-то прѣдложеніе: „Васъ и грижа не е за ваше-то стадо,“ е просто; а второ-то: „вы го продавате оному, който ви даде за него повече“, е сложно. Сложно-то прѣдложеніе ся подраздѣлява на слитно и составно.

Понятіе за слитно-то прѣдложеніе.

Слитно прѣдложеніе ся нарича онова, което е станало отъ сліяніе-то на нѣколко прѣдложенія, които иматъ еднѫ или повече общи части, сирѣчь, въ слитно-то прѣдложеніе всякога быва или едно подлежаще при много сказуемы, или едно сказуемо при много подлежащи, или нѣколко еднаквы опрѣдѣленія и допълненія при едно подлежаще, или при едно сказуемо. Слитно-то прѣдложеніе само по себе прилича на просто; но кога ся разложи смысълъ-тъ му, въ него всякога ще ся намѣри не едно, а нѣколко просты, самостоятелны прѣдложенія.

Забѣл. Двѣ, или повече опрѣдѣленія, или допълненія ся наричатъ еднаквы, кога отговарятъ на единъ вопросъ, или кога могѫтъ да бѫдѫтъ соединены едно съ друго чрѣзъ думѫ — *и*. Напр. куче-то е *добро* и *вѣрно* животно. Тукъ двѣ-тѣ опрѣдѣленія — *добро* и *вѣрно* — сѫ еднаквы, защото отговарятъ на единъ вопросъ — какво? Учитель-тъ ми подари *ножче, книгѫ*, и *писалкы*. Тукъ три-тѣ допълненія — *ножче, книгѫ* и *писалкы* — сѫ еднаквы, зачтото отговарятъ на единъ вопросъ: что? Думѫ: *ми*, е такожде допълненіе на сѫщо-то сказуемо: *подари*, но тя отговаря на вопросъ: кому? а не на: что? слѣдователно, — не на еднакъвъ вопросъ.

„И кѫщи, и училища, и гостиници ся прѣвърнѫхѫ въ пепель“,

Въ това прѣдложеніе сѫ три подлежащи при едно сказуемо. То може дя ся разложи на три самостоятелны прѣдложенія: и кѫщи ся прѣвърнѫхѫ въ пепель, и училища ся прѣвърнѫхѫ въ пепель, и гостиници ся прѣвърнѫхѫ въ пепель.

Мене тѣ проклинатъ, псуватъ и облайватъ.

Тука сѫ три сказуемы при едно подлежаще; и това прѣдложеніе, както погорне-то, може да ся разложи на три просты прѣдложенія.

Строши (Сидеръ] сабѣ дамаскынѣ, дългѫ пушкѫ багдаткынѣ, аравійскый остъръ маждракъ. Козл.

Тука при едно сказуемо има три еднаквы допълненія; и това прѣдложеніе може да ся разложи на три просты прѣдложенія: строши сабѣ дамаскынѣ, строши пушкѫ багдаткынѣ, строши аравійскый остъръ маждракъ.

Понятіе за составно-то прѣдложеніе.

Составно-то прѣдложеніе состои отъ едно главно прѣдложеніе и отъ едно, или нѣколко придавочны, които ся относятъ къмъ части-тѣ на главно-то, като опрѣдѣленія, допълненія, или като думы обстоятелствены. „Нѣма никакво сумнѣніе, че Симеонъ скѫса узы-тѣ, които свързвахѫ Българскѫ-тѫ цьрквѫ съ Константинополскый патріархъ.“ Дриновъ. Това прѣдложеніе е составно; въ него има едно главно прѣдложеніе: „нѣма никакво сумнѣніе,“ и двѣ придавочны.

Знаци прѣпинателны.

Въ слитно прѣдложеніе двѣ, или повече подлежащи, сказуемы, еднаквы опрѣдѣленія, еднаквы допълненія, несвязаны чрѣзъ союзъ — *и*, отдѣляватъ ся едно отъ друго съ запяты.

Между двѣ подлежащи, двѣ сказуемы, двѣ еднаквы допълненія и опрѣдѣленія не ся гужда запятая, кога има между нихъ союзъ — *и*. Такожде и при много еднаквы членове, отдѣлены съ запяты, прѣдъ послѣдній не ся гужда запятая, ако е соединенъ съ прѣдидѫщій чрѣзъ союзъ — *и*.

„Публика-та чете, разбира и сѫди“. „Не миръ, не любовь и съгласіе проповѣдамы ный, а правдѫ и истинѫ“. — „Споредъ доносы-тѣ на нашія събратъ, ный не смы освѣнь человѣкъ сварливъ, злонравенъ и пакостникъ“. Вѣстн. Македонія.

Кога стои союзъ прѣдъ всякой единъ отъ два, или повече членове въ прѣдложеніе-то, тогава всичкы-тѣ ся отдѣляватъ единъ отъ другъ со запяты. „И пролѣть, и лѣтѣ, и есень, и зимѣ дѣца-та намиратъ за себе игры.“ Подобно ся отдѣлятъ со запяты и кога ся соединяватъ еднаквы-тѣ части на прѣдложеніе-то чрѣзъ думы: *или — или ни — ни*. „Пѫтници-тѣ въ свое-то пѫтуваніе по пустыни-тѣ, често по нѣколко дни паредъ, не срѣщатъ ни водѫ, ни растенія, ни животны, ни человѣци“.

Нѣколко сказуеми при едно подлежаще, кога сѫ доста распространены, отдѣлятся съ запятаѫ, макаръ и да ся связватъ чрѣзъ союзъ — *и*.

Сидеръ ся втурнѫ, Голя пригърнѫ, и го цѣлунѫ по два-та рога.

Составны-тѣ прѣдложенія ся отдѣлятъ едно отъ друго, а такожде и отъ просты-тѣ съ точкѫ со запятаѫ. „Въ Европѫ нѣма шумакъ, когото да не може человѣкъ отъ край до край да исходи; въ американскы-тѣ селвасы има такыва гѫсты шумаци, прѣзъ които и дивъ звѣрь не може да ся промъкне“.

Прѣдложенія-та ся различаватъ още Г) по отношеніе къмъ сказуемо-то и Д) по отношеніе къмъ говоряще-то лице.

Г). По отношеніе къмъ сказуемо-то прѣдложенія-та бываътъ: утвьрдителны и отрицателны.

Понятіе за утвьрдително-то и отрицателно прѣдложеніе.

Прѣдложеніе, въ което чрѣзъ сказуемо-то ся утвьрдява нѣчто за подлежаще-то, ся нарича утвьрдително, а прѣдложеніе, въ което ся отрича нѣчто за подлежаще-то, ся нарича отрицателно. „Не сѫмъ азъ піянъ, моя майко, ами сѫмъ боленъ.“ Пьрво-то отъ тыя прѣдложенія е *отрицателно*, а второ-то — *утвьрдително*.

Д) По отношеніе къмъ говоряще-то лице, прѣдложенія-та бываътъ: повѣствователны, повелителны, прѣдположителны и вопросителны.

Понятіе за повѣствователно-то прѣдложеніе.

Прѣдложеніе, въ което ся приказва (повѣствува) происшествіе-то просто, спокойно, ся нарича повѣствователно. „Мечка истежко къмъ голя щапа, кръвнишкы погледъ къмъ него мята.“ Козл. Тукъ и двѣ-тѣ прѣдложенія сѫ повѣствователны. Това сѫщо-то прѣдложеніе може да ся нарече восклицателно, кога изражава нѣкое силно усѣщаніе на говоряще-то лице. „Подобрѣ и на свѣтъ-тъ да не бѣхъ ся родилъ!“ Слоб.

Понятіе за повелително-то прѣдложеніе.

Прѣдложеніе, въ което говорящій исказва исканіе, или желаніе да ся извьрши едно дѣйствіе, ся нарича повелително. „Пійте и ѣжте, дружино, ала ся не опивайте!“ Нар. пѣсень.

Понятіе за прѣдположително-то прѣдложеніе.

Прѣдложеніе, въ което говорящій не утверждава, а само прѣдполага за дѣйствіе-то на подлежаще-то, ся нарича прѣдположи-

телно. „Да бы было тебѣ мило за мене, не бы чекалъ ясенъ мѣсяцъ да грѣе.“ Нар. пѣсень.

Понятіе за вопросително-то прѣдложеніе.

Прѣдложеніе, въ което говорящій ся прѣдставлява, че не знае нѣчто, или че ся сумнѣва въ нѣчто, или изобщо кога пыта за нѣчто, ся нарича вопросително. „Кой ще за насъ да ся погрижи? Кой, ако не щемъ ный?“ Сл.

Знаци прѣпинателны.

Подирь восклицателно и повелително прѣдложеніе ся поставя знакъ восклицателенъ (!); подирь вопросително — знакъ вопросителенъ (?), Повѣствователно-то и прѣдположително прѣдложенія могжтъ да иматъ и точкж, и точкж со запятаж, и запятаж, споредъ смысъла и отношеніе-то имъ къмъ другы-тѣ близны прѣдложенія.

Изводъ на части-тѣ на рѣчь-тж и на тѣхно-то измѣненіе изъ разбора на прѣдложенія-та.

„Кат’ го зачулъ хайдутъ Сидеръ, буенъ юнакъ, огнянъ аждеръ, че си впрегнж русы бывлы въ якы кола съ честы гривни; натруфи ся съ самуръ калпакъ, обржжи ся съ дрѣновъ кривакъ, прѣкрьсти ся, на пжть търгнж.“ Козл.

Въ состава на прѣдложеніе-то влиза *подлежаще.* или прѣдметъ, за когото говоримъ. Да заговоримъ за какво да е нѣчто, трѣбва найнапрѣдъ да кажемъ имя-то на прѣдмета, за когото искаме да говоримъ. Въ дѣйствителный и умственый міръ има безкрайно множество прѣдметы, или сжщества, за които можемъ да говоримъ. Имена-та на тыя прѣдметы или сжщества ся наричатъ имена сжществителны. *Хайдутъ*, *Сидеръ*, *юнакъ*, *аждеръ*, *быволы*, *кола*, *гривни калпакъ*, *кривакъ*, *пжть* сж имена на прѣдметы, слѣдователно, сж имена сжществителны.

Въ состава на прѣдложеніе-то влиза опрѣдѣленіе. Ни единъ прѣдметъ на свѣта не сжществува самъ единакъ; ако има нѣкакъвъ прѣдметъ, то непрѣмѣнно има нѣколко еднородны съ него прѣдметы. Затова кога говоримъ за единъ прѣдметъ, ный ся нуждаемъ въ такыва думы, които да го отличаватъ отъ другы-тѣ еднаквы съ него прѣдметы. Такыва думы, които изричатъ *отличителны-тѣ качества* на прѣдметы-тѣ, тѣхны-тѣ *свойства*, или тѣхнж-тж *принадлежность* на другы прѣдметы, ся наричатъ въ грамматикж-тж имена

прилагателны, Тыя имена ся всякога присоединяватъ, или *ся прилагатъ* до сѫществителны-тѣ имена, и затова ся наричатъ имена прилагателны. *Буенъ* (юнакъ), *русы* (воволы), *якы* (кола). *честы* (гривни), *дрѣновъ* (кривакъ), сѫ отличителны *признаци* на прѣдметы-тѣ, слѣдователно, сѫ имена прилагателны.

Навремени ся докарва да говоримъ много и дълго за единъ и сѫщій прѣдметъ, или за качество-то му; да ся повтаря сѫщо-то имя на прѣдмета было бы и за говорящій тежко, и за слушаѭщій непріятно. Поради това, за избѣжаніе отъ такова повтореніе, въ языкъ-тъ ни има особенъ разредъ думы, които ся употрѣбляватъ намѣсто имена сѫществителны и прилагателны, и които по тѫзь причинѫ ся наричатъ мѣстоименія.

Кога говоримъ, ный отличаваме оныя прѣдметы, които сѫ поотнапрѣдъ извѣстны намъ и на слушаѭщій, съ нѣкакво указаніе на нихъ. Затова има въ языка ни особы думы, или частици, които придружаватъ имена-та на извѣстны-тѣ намъ прѣдметы, за да изразятъ потрѣбно-то указаніе. Тыя думы составятъ нѣчто като часть нераздѣлнѫ отъ имена-та, и затова ся наричатъ членове.

Въ состава на прѣдложеніе-то влиза *сказуемо-то*, Ный инакъ и не можемъ да мыслимъ за единъ прѣдметъ, ако не си го прѣдставяме, или че нѣчто прави, или че ся намира въ нѣкакво положеніе. Затова и има въ языкъ-тъ ни единъ важенъ разредъ думы, които изричатъ дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета; но тѫзь причинѫ тойзи разредъ по самѫ-тѫ си важность ся и нарича глаголъ, сирѣчь, рѣчь, както е и нареченъ въ найстары-тѣ българскы грамматикы (*). Безъ таѭ часть на рѣчь-тѫ не може да бѫде никаква рѣчь; глаголъ-тъ самъ единъ може да състави цѣло прѣдложеніе (мръкнува ся, стоѭ, сѣдѭ), а безъ него нѣма и не може да бѫде никакво прѣдложеніе. Глаголъ-тъ говори за дѣйствіе-то и состояніе-то на прѣдмета, затова той въ прѣдложеніе-то повечето быва сказуемо, което составлява главнѫ-тѫ задачѫ во всяко прѣдложеніе. Сидеръ *зачулъ*, *впрегнѫлъ*,

(*) Въ грамматикѫ-тѫ на Іоанна, Екзарха Българскаго, четемъ: Суть же убо слова частей осмь, елика глаголемъ и пишемъ, внѣ сихъ ничтоже есть. Суть же сія: имя, рѣчь, причастіе, различіе, мѣстоименіе, прѣдлогъ, нарѣчіе, союзъ.

натруфи ся, *обржжи ся*, *прѣкрьсти ся*, *търгнѫ*. Навремени въ сказуемо-то намѣсто глаголъ ся полагатъ и имена, но пакъ по разума употрѣбены, като глаголъ. Сѫществително сказуемо непрѣмѣнно изисква глаголнѫ сврьзкѫ (земя-та *е* клъбо, ты *ще бѫдешь* юнакъ), а прилагателно-то имя, освѣнь гдѣто иска сврьзкѫ, но още като че ся обръща то само въ глаголъ (небо-то *е мѫтно*) сир. небо-то *ся мѫти*.

Въ состава на прѣдложеніе-то влизатъ *обстоятелства*. Колкото е нужно опрѣдѣленіе-то за прѣдмета, за когото ся говори, толкось навремени става нужно опрѣдѣленіе и за негово-то дѣйствіе, сир. *какъ* извьршва той дѣло-то си, *кога*, *гдѣ* и *зачто* така дѣйствува, *кога*, *гдѣ* и *зачто* ся намира въ извѣстно положеніе. Итака става нужда за особенъ разредъ думы, които да опрѣдѣляватъ дѣйствіе-то на прѣдмета. Думы-тѣ, отъ които состои тойзи разредъ, ся именуватъ въ грамматикѫ-тѫ нарѣчія. Това названіе сѫ пріели тыя думы отъ думѫ *рѣчь*, съ коѭто въ старинѫ наричали глагола. Ще каже, че нарѣчіе значи надглаголіе. Така ся наричатъ тыя думы, зачтото ся повечето поставятъ при глаголы-тѣ и служатъ имъ за обстоятелствено опрѣдѣленіе. *Скоро* ходи, *умно* говори, *здраво* сѫди и проч.

Въ состава на прѣдложеніе-то влизатъ *допълненія*. Допълненія-та сѫ имена на второстепенны-тѣ прѣдметы въ прѣдложеніе-то, и затова, като имена на прѣдметы, ся изричатъ повечето съ имена сѫществителны; но какъ сега въ прѣдложеніе-то да отличимъ подлежаще-то отъ допълненіе-то, кога и едно-то и друго-то ся изричатъ съ имя сѫществително? Тука ся ражда вече пьрва потрѣба за измѣненія на нѣкои думы, измѣненія, които да показватъ отношеніе-то на подлежаще-то къмъ сказуемо-то, на допълнителнѫ-тѫ думѫ къмъ допълняемѫ-тѫ, на опрѣдѣлителнѫ-тѫ къмъ опрѣдѣляемѫ-тѫ; тыя отношенія ся изражаватъ чрѣзъ измѣненіе-то на окончанія-та въ нѣкои думы. Ако напримѣръ въ това прѣдложеніе: „Мома ся е Богу помолила“, вземемъ всякѫ еднѫ думѫ въ пьрвообразнѫ-тѫ и формѫ: *Мома*, *ся*, *сѫмъ*, *Богъ*, *молѭ*, тогава отъ тыя думы нѣма да излѣзе никакъвъ смысълъ, когато въ приведеный погорѣ примѣръ излизаше прѣкрасно, стройно прѣдложеніе, а тука го нѣма. Тука не може да ся намѣри ни подлежаще-то, ни сказуемо-то, ни допълненіе-то,

а зачто така, — кога тамъ лесно намираме всичкы тыя части? Зачтото тамъ сѫ ся измѣнили окончанія-та въ думы-тѣ, и тыя измѣнены окончанія, по потрѣбѫ-тѫ на смысъла, изражаватъ значеніе-то на всякѫ еднѫ думѫ въ прѣдложеніе-то, както и взаимно-то отношеніе между понятія-та; оттова и произлиза онова стройно, правилно сочетаніе, което изобщо находимъ въ нашѫ-тѫ рѣчь.

Отъ конь слѣзе (гыздава Марія) и вовъ кѫщи влѣзе. Пѣсень.

Но всичкы-тѣ отношенія между прѣдметы-тѣ, за които ся докарва да говоримъ въ едно прѣдложеніе, не могѫтъ да ся изрекѫтъ само съ прѣмѣнѫ-тѫ на окончанія-та въ думы-тѣ. Затова въ языка ни има още единъ особенъ разредъ думы, извѣстны въ грамматикѫ-тѫ подъ имя прѣдлозы (въ, на, до, отъ, подъ и проч,). Прѣдлогъ-тъ самъ, отдѣлно отъ другы-тѣ думы, е дума непонятна; той става понятенъ само при имя-то сѫществително, затова ся гужда или *полага* всякога *прьди* него, по тѫзь причинѫ ся и нарича прѣдлогъ. Въ приведеный примѣръ начало-то на движеніе-то на гыздавѫ Марію *отъ коня* надолѣ, и послѣ *отвънъ навѫтрь-въ кѫщи*, никакъ не бы могло да ся изрази безъ прѣдлозы-тѣ съ никаквы измѣненія на окончанія-та.

Въ рѣчь-тѫ постоянно ни става нужда да свързваме едно съ друго, както цѣлы прѣдложенія, така и тѣхны-тѣ части; оттова ся являва новъ разредъ думы, който отъ само-то му назначеніе ся нарича союзъ (свързка).

Наконецъ, при всяко силно сърдечно потрясеніе, като при нечаянѫ радость, скърбь, страхъ, болѣзень, ный безсознателно издаваме нѣкаквы звуци, които показватъ радостното, или печално-то състояніе на душѫ-тѫ, като: охъ! ахъ! оле! Тыя звуци составятъ особенъ разредъ думы въ языка, извѣстны подъ имя междометія. „Ахъ! казалъ той“. Козл.

Итака всичкы-тѣ части отъ рѣчь-тѫ, които сѫ нужны за образованіе на прѣдложенія, сѫ девять: 1) имя сѫществително, 2) имя прилагателно, 3) мѣстоименіе, 4) членъ, 5) глаголъ, 6) нарѣчіе, 7) прѣдлогъ, 8) союзъ, 9) междометіе. Има още и другы особы части, като, имена числителны, причастія и дѣепричастія, но тѣ, по значеніе-то си, ся заключаватъ въ упомянѫты-тѣ разреды на думы-тѣ. Отъ *числителны-ть имена*

едни могѫтъ да ся отнесѫтъ на сѫществителны-тѣ, другы на прилагателны-тѣ имена. *Причастіе-то* е имя прилагателно, което ся образува отъ глагола; *дѣепричастіе-то* е нарѣчіе, което ся тякожде образува отъ глагола.

Всичкы-тѣ части на рѣчь-тѫ, по въшній си граммати-ческый видъ, ся дѣлятъ на измѣняемы и неизмѣняе-мы, а по общо-то си значеніе — да изражаватъ особены по-нятія, или само отношенія между понятія-та — ся дѣлятъ на знаменателны и служебны.

Измѣняемы части сѫ пять: имя сѫществително, имя прилагателно, мѣстоименіе, членъ и глаголъ; неизмѣняемы сѫ осталны-тѣ четыри: нарѣчіе, прѣдлогъ, союзъ и между-метіе.

Знаменателны части отъ рѣчь-тѫ сѫ всичкы оныя думы, които изражаватъ нѣкое особено опрѣдѣлено понятіе, каквыто сѫ всичкы-тѣ имена сѫществителны, прилагателны и глаголы-тѣ (повьрвѣхѫ пашины сеймене); а служебны сѫ всичкы оныя думы, които нѣматъ такова опрѣдѣлено зна-ченіе, и които изражаватъ отношенія, каквыто сѫ: числи-телны-тѣ имена, мѣстоименія-та, членове-тѣ, прѣдлозы-тѣ и союзы-тѣ. Нарѣчіе-то навремени изражава опрѣдѣлено понятіе (дома, добрѣ, умно), а навремени само отношеніе на понятія (тукъ, тамъ, гдѣ, кѫдѣ — изобщо всичкы-тѣ мѣ-стоименны нарѣчія). Тая часть отъ рѣчь-тѫ составя нѣчто като прѣходъ отъ знаменателны-тѣ части на рѣчь-тѫ къмъ служебны-тѣ, и може да ся нарече знаменателно-слу-жебна.

ЧАСТЬ II.

СЛОВОПРОИЗВЕДЕНІЕ.

ЧАСТИ НА РѢЧЬ-ТѪ.

I.

Имя Сѫществително.

Понятіе за него.

Нека прочетемъ слѣдуіѫщи-тѣ стихове:

„*Попъ* си има двѣ *дъщери* и третя Гюла *снашицѫ* Двѣ *момы дворы* метехѫ, а Гюла *млько* біеше на малы *врата* въ *градинѫ*. вовъ аленѫ-тѫ *латинѫ*, подъ червенѫ-тѫ *калинѫ*, ' одъ кычестѫ *люлечинѫ*, прѣдъ таѫ земнѫ *темницѫ*, гдѣто е *Стоянъ* затворенъ.

Народна пѣсень.

Въ таѫ пѣсень думы-тѣ: *попъ*, *Гюла*, *дъщери*, *снашица*. *млько*, *врата*, *градина*, *латина*, *темница*, *Стоянъ* и другы тѣмъ подобны, составятъ въ рѣчь-тѫ различны части отъ прѣдложенія-та; – по значеніе-то си, тыя думы сѫ имена на различны прѣдметы, за които ся говори тукъ поименно: така единъ прѣдметъ е нареченъ *попъ*, другъ — *млько*, третій — *градина* и проч. Такыва имена или названія на прѣдметы составятъ въ языка цѣлъ разредъ думы, които ся наричатъ имена сѫществителны; — слѣдователно,

Имя сѫществително е названіе-то на всякый прѣдметъ, който сѫществува на свѣтъ-тъ. Итака – градина, млько, Стоянъ и проч. сѫ имена сѫществителны, зачтото сѫ имена на прѣдметы, които сѫществуватъ.

Дѣленіе на прѣдметы-тѣ на чувствены и умствены.

Понятіе за едны-тѣ и другы-тѣ.

Изобщо ный дѣлимъ всичкы-тѣ прѣдметы на чувствены и умствены.

Чувствены сѫ всичкы-тѣ веществены прѣдметы, които сѫществуватъ во видимый міръ, и съ които ся запознаваме чрѣзъ пять-тѣ наши въшнии чувства: зрѣніе, слухъ, обоняніе, вкусъ и осязаніе.

Трудолюбна-та *пчела* по тихъ ся *зефирѣ* несе,
Отъ росны-тѣ *цвѣтове* изобилно *медъ* бере. Козл.

Въ тоя примѣръ всичкы-тѣ названы прѣдметы сѫ чувствены: *пчела*, напр. ный можемъ да познаемъ чрѣзъ зрѣніе-то и слухъ-тъ — *зефирѣ* (вѣтъръ) чрѣзъ слухъ-тъ и осязаніе-то, — *медъ* чрѣзъ вкусъ-тъ и зрѣніе-то.

Умствены сѫ оныя прѣдметы, които само съ умъ-тъ си можемъ да постигнемъ, или да разумѣемъ.

Че той (вълкъ-тъ) единъ е само знаялъ, можалъ..... искусно, съ тактъ .. да ввожда *свѣтъ* и *вѣрѫ* въ *Бога*, *наукы*, *доблести*, высокѫ *нравственность*, *послушкость*.

Въ тыя стихове нѣма ни единъ такъвъ прѣдметъ, който да може да ся познае чрѣзъ нѣкое наше външне чувство, а всякый отъ нихъ може да ся постигне само съ умъ-тъ. Слѣдователно, тыя сѫ умствены прѣдметы.

Умствены-тѣ прѣдметы сѫ два вида, едны отъ нихъ ако и да ся постигатъ само съ умъ-тъ, но пакъ все сѫществуватъ, като отдѣлны лица (Богъ, Ангелъ, душа), — а другытѣ не сѫ друго, освѣнь на другы прѣдметы свойства и дѣйствія, вземены отвлеченно или отдѣленно отъ нихъ; тѣхъ ный само си прѣдставляваме въ умъ-тъ като отдѣлны прѣдметы, каквыто сѫ въ приведены-тѣ стихове: *вѣра*, *наукы*, *доблести*, *нравственность*, *послутность*. Такыва особы прѣдметы въ дѣйствителность нѣма ни видимы, ни невидимы. Такыва умствены прѣдметы ся наричатъ още отвлечены(*).

Подраздѣленіе на чувствены-тѣ прѣдметы на одушевлены и на неодушевлены.

Одушевлены прѣдметы ся наричатъ оныя, които могѫтъ произволно да ся движатъ и да промѣняватъ мѣсто-то

(*) Кога кажемъ: Иванъ чете, тогава ный сматряме дѣйствіе-то—чете—като соединено съ Ивана; а кога кажемъ: четмо-то (четеніе-то) на Ивана, тогава сматряме дѣйствіе-то—четмо—като прѣдметъ отдѣленъ отъ Ивана. Сѫщо тѫй и кога кажемъ: добрый Иванъ, тогава сматряме качество-то — добрый — като нераздѣлно отъ Ивана; а кога кажемъ: добрыня-та на Ивана е голѣма, тогава сматряме качество-то — добрыня, като прѣдметъ отдѣленъ отъ Ивана.

си: *человѣкъ*, *звѣрь*, *птица*, *муха*, *рыба;* а неодушевлены — оныя, които не могѫтъ да промѣняватъ мѣсто-то си по своѭ волѭ: *дрьво*, *камыкъ*, *желѣзо*.

„Не смѣй рогатъ *волъ*, ни бързоходъ *конь*, ни рунна *овца*, ни скокла *коза* тамъ да приближи, *водѫ* да піе, *сърдце* прохлади. *трѣвѫ* да пасе. Козл.

Тукъ всичкы-тѣ дѣйствуѭщи прѣдметы сѫ одушевлены; а допълненія-та: *водѫ*, *сърдце*, *трѣвѫ* сѫ неодушевлены.

Дѣленіе на сѫществително-то имя.

Марица извира изъ *Доспатъ*, протича прѣзъ всичкѫ *Тракіѭ* и излива ся при *Енесъ* въ *Архипелагъ*.

Въ това слитно прѣдложеніе думы-тѣ: *Марица*, *Доспатъ*, *Тракіѭ*, *Енесъ*, *Архипелагъ* сѫ такыва имена на прѣдметы, които само тѣмъ и принадлежатъ, другы прѣдметы съ такыва имена нѣма вече. Но тыя прѣдметы иматъ и другы названія, напр. Марица са нарича още и *рѣка*, Доспатъ — *гора*, *планина*, Тракія — *область*, *страна*, Енесъ — *градъ*, Архипелагъ — *море*: рѣка, планина, область, градъ, море сѫ имена общи, които принадлежатъ и на другы рѣкы, планины, области, градове и моря; такыва имена ся наричатъ нарицателны, а пьрвы-тѣ — Марица, Доспатъ и пр. — собствены.

Ето още примѣры за едны-тѣ и за другы-тѣ:

Янѫ майка плела, плела и учила: „Кога идешь, чедо, на момковы дворы, ты ся често кланяй коню до гривѫ-тѫ“.

Или:

Царь царува въ Цариграда, бѣла Рада — въ Будинъ града.

Въ тыя пѣсни имена-та (които принадлежатъ само на едны прѣдметы): *Янѫ*. *Цариградъ*, *Рада*, *Будинъ* сѫ имена собствены, а *майка*, *чедо*, *дворы*, *коню*, *грива*, *царь*, *града* сѫ названія, свойствены и на другы прѣдметы, слѣдов. сѫ имена нарицателны. Итака, сѫществителны-тѣ имена могѫтъ да ся раздѣлятъ на общи, инакъ нарицателны, и на частны, инакъ собствены.

Понятіе за нарицателно-то сѫщ. имя.

Общо или нарицателно имя е онова, което може да принадлежи на всякый единъ прѣдметъ отъ цѣлъ родъ, или

видъ (*): рѣка, планина, область, градъ, майка, царь, конь, дворъ, море.

Понятіе за собствено-то сѫществително име.

Частно или собствено име е онова, което принадлежи само на единъ прѣдметъ отъ цѣлъ родъ, или видъ: *Марица*, *Доспатъ*, *Тракія*, *Енесъ*, *Будинъ*, *Пловдивъ*, *Стоянъ*, *Рада* и пр. На собствены-тѣ человѣчески имена принадлежатъ и отечественытѣ, и фамилны-тѣ: *Стояновъ*, *Драгановъ*, *Войновъ*, *Чолаковъ*, *Солаковъ* (**). Въ собствено име ся обрьща навремени и нарицателно-то, кога, соединено съ име прилагателно, става названіе на единъ прѣдметъ отъ цѣлъ родъ: Черно море, Стара планина, Дунавскый вилаетъ, Черна гора, Дарданелскый проливъ.

Подраздѣленіе на нарицателно-то име.

Между нарицателны-тѣ имена на видимы-тѣ прѣдметы ся различаватъ имена собирателны и вещественыи.

Понятіе за собирателно-то име.

Собирателно-то име е названіе не на единъ прѣдметъ, а на собраніе отъ много еднородны прѣдметы, прѣдставляемы като цѣло нѣчто.

(*) Родово понятіе, слѣдов. и име е пообщо и пообширно отъ видово. Напр. дрьво е родово име, зачтото подъ това име ся разумѣватъ всичкы-тѣ, каквыто има на свѣта, дрьве. Дѫбъ ще бѫде видово име. зачтото подъ това име ся разумѣватъ всичкы-тѣ, каквыто има на свѣта, дѫбе, — а между това, освѣнь дѫбе-то, оставатъ още безбройно множество дрьвеса отъ другы видове. При това трѣбва да знаемъ, че едно-то и сѫщо име може да бѫде и родово и видово, споредъ съ каквото име ся докара да бѫде редомъ поставено. Така дрьво по отношеніе къмъ дѫбъ е име родово, но сѫщо-то име дрьво става видово, кога го поставимъ редомъ съ име растеніе; и дрьво е растеніе, но, освѣнь дрьвеса-та, има на свѣта много другы растенія, които всичкы-тѣ носятъ общо названіе растеніе.

(**) Често на мнозинѫ человѣци собствено-то име быва еднакво, наприм. всякога могѫтъ да ся намѣрятъ много Ивановци, Николовци, но това не мѣшае на тыя имена да бѫдатъ собствены, както по значеніе-то, така и по употрѣбленіе-то имъ. Кога говоримъ за Ивана, или за Николѫ, ный въ сѫщо-то время разумѣваме не всякого, който носи това име, а именно едного Ивана, или Николѫ. Че собственытѣ имена ся совпадатъ у мнозинѫ, по тѫзь причинѫ ся и притуря до нихъ отечествено-то, или фамилно-то име на человѣка. Но случава ся още, чтото мнозина человѣци, които живѣѭтъ на едно мѣсто, да иматъ не само еднаквы имена, но и фамиліи еднаквы; въ такъвъ случай, за различіе единъ отъ другъ, придаватъ имъ още и числителны имена: 1-й, 2-й и проч.

Сборъ ся събра и заигра на личенъ день, на Валидень. Пѣс.

Въ тоя стихъ дума — *сборъ* — е име собирателно, зачтото изражава събраніе отъ еднаквы прѣдметы. Таковѫ значеніе иматъ имена-та: *пълкъ. стадо*, *роякъ*, *дружина*, *градъ*, *село*, *сиротиня* и проч.

Понятіе за вещественото име.

Вещественото име е названіе на такъвъ прѣдметъ, който состои отъ много еднородны частици, и отъ когото всяка една частица. вземена отдѣлно, удържа името на свое-то цѣло, а това не може да ся каже за отдѣлны-тѣ прѣдметы на собирателно-то име. Веществены сѫ: брашно, млѣко, вода, медъ, соль, тютюнъ, захарь, пѣсъкъ и пр.

Воденчаръ вика, за бѣлы *брашна* кръчмѫ си иска. . . . Текнѫли сѫ до три рѣкы: първа рѣка — жьлто *жито*, втора рѣка — ройно *вино*, третя рѣка — *медъ* и *масло* Пѣсень.

Имена сѫществителны увеличителны и умалителны.

Я послушай ты, дружище, голѣмъ си былъ, казуватъ, въ пѣню мастерище“. Басня. „Ясна ми, ясна мѣсечинко! Чійо е хоро найхубаво? Пѣсень нар.

Въ тыя стихове имена-та — *дружище*, *мастерище* — прѣдставляватъ прѣдмета поголѣмъ отъ обыкновеныя, а дума — *мьсечинко* — прѣдставлява прѣдмета въ помалъкъ видъ.

Въ дѣйствителный міръ еднородны-тѣ прѣдметы иматъ обыкновенно разны величины, оттова и въ языка ся явяватъ имена увеличителны и умалителны. Увеличителны-тѣ имена прѣдставляватъ прѣдмета поголѣмъ отъ обыкновенѫ-тѫ му голѣминѫ, напр. *мѫжище*, *ржчище*, *воляга*, *вретенище*, а умалителны-тѣ — помалъкъ отъ обыкновенѫ-тѫ му голѣминѫ, напр. *мѫжецъ*, *ржчица*, *волецъ*, *вретенце*.

Умалително-ласкателны имена.

Умалителны-тѣ ласкателны имена изражаватъ ласкѫ или милкваньe. Тѣхъ употрѣбляваме, кога говоримъ съ обычь за лица, или за прѣдметы, напр. *дѫчица*, *майчица*, *сестрица*, *братецъ*, *Тоте*, *Пене*, *Цонка*.

Запѣла ясно *птичка*, прилетѣла *ластовичка*.

Съ увеличителны имена наричаме прѣдметы-тѣ, или кога тѣхна-та голѣмина е соединена съ нѣкаквѫ грозотѫ, или

кога ся отзываме за нихъ съ прѣзрѣніе: *дружище*, *мастерище* (казва магаре-то на славея).

Рѡдове на сѫществителны-тѣ имена.

Отъ соединеніе-то на сказуемо-то съ подлежаще-то забѣлѣжваме различны между нихъ отношенія, по които ся съединяватъ, напримѣръ:

Дошла пролѣть, снѣгъ стопилъ ся и щрькелъ-тъ появилъ ся; намъ запѣла ясно птичка, прилетѣла ластовичка. Загорецъ.

или:

Търгнѫло момче Черпанче на дълга пѫтя да иде. Нар. пѣсень.

Тукъ отъ сказуемы-тѣ ся види, че едни отъ нихъ ся окончаватъ на а: дошл-а, запѣл-а, прилетѣл-а; другы — на ъ: стопил-ъ, появил-ъ, а послѣдне-то на о: търгнѫл-о. Отъ что това? Това зависи отъ родовы-тѣ свойства на имена-та, на които ся относятъ сказуемы-тѣ и на които пріимать окончанія-та; слѣдов. измѣненіе-то на сказуемо-то въ окончаніе-то показва, че въ языка има такова отличіе, по което ся разпознаватъ прѣдметы-тѣ единъ отъ другъ по *родъ*. Родове сѫ три: *мѫжкый*, *женскый* и *средный*.

Отличителны окончанія въ сѫществителны-тѣ имена.

Родове-тѣ въ имена-та ся познаватъ по значеніе-то и по окончаніе-то. По значеніе-то ся распознаватъ родове-тѣ само въ имена-та на одушевлены-тѣ прѣдметы (мѫжъ и жена, царь и царица, баща и майка, братъ и сестра, овенъ и овца, пѣтелъ и кокошка), а по окончаніе-то родове-тѣ ся распознаватъ не само въ неодушевлены-тѣ и умствены прѣдметы, но още и въ одушевлены-тѣ. Мѫжкый родъ сѫ оныя сѫщест. имена, които окончаватъ на ъ, ь и й: *братъ*, *домъ*, *конь*, *пѫть*, *змѣй*, *повой*. Женскый родъ сѫ — които окончаватъ на а, я и ь: *жена*, *вода*, *свиня*, *земя*, *кость*, *радость*. Срѣдній родъ сѫ — които окончаватъ на о и е: *говедо*, *дрьво*, *сьрдце*, *поле*, *зеліе*. Понеже по сѫщи-тѣ окончанія можемъ да отличаваме не само родове-тѣ, но още и само-то сѫществително имя отъ другы-тѣ части на рѣчь-тѫ, то по тѫзь причинѫ ся и наричатъ тыя окончанія отличителны.

Общій родъ.

Нѣкои имена на одушевлены прѣдметы могѫтъ безъ различіе да ся относятъ и на мѫжко и на женско лице, и за това образуватъ, като исключеніе, четвьртый — общій родъ; тыя окончаватъ на *а*, напр. *піяница*, *вълхва*, *убійца* и проч.

Забѣл. За распознаваніе на имена-та, что окончаватъ на *ь*, кои отъ нихъ сѫ мѫжкый и кои женскый родъ, трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ мѫжкый родъ *ь* може да ся измѣнава на *я*, напр, *огнь*, *огня*, *конь*, *коня*, а въ женскый родъ това не може да стане.

Измѣненіе на сѫществителны-тѣ имена.

Момкова-та майка споредъ *кума* иде; тя ся *кумѹ* моли: „*Куме,светъ Иване!* нагледвай ми *сына.*“ . , . *Янѫ* майка плела, плела и учила: „Кога идешь, чедо, на момковы дворы, ты ся често кланяй *коню* до *гривѫ-тѫ*, че ще излѣ, *Яно*, момкова-та майка.“ Пѣсни.

Въ тыя стихове сѫществ. имена: *Кума*, *кумѹ*, *куме*, *Иоване*, *сына*, *Янѫ*, *Яно*, *коню*, *гривѫ*, *дворы*, — като части второстепенны въ прѣдложеніе-то, ся намиратъ во взаимны отношенія къмъ главны-тѣ (подлежаще-то и сказуемо-то) и помежду си; тыя отношенія ся изражаватъ чрѣзъ измѣненіе-то на окончанія-та. Така сѫществителны-тѣ — *кумъ*, *Іованъ*, *Яна* — сѫ пріели окончанія — *е*, *о*, за да покажатъ къмъ кого ся обръща съ рѣчь говорящій; сѫществ. — *кумъ* — е пріело окончаніе — *а*, зачтото ся относи на сказуемо-то — *иде*, на вопросъ: съ *кого* иде? на друго мѣсто сѫщо-то сѫществ. — *кумъ* — е пріело окончаніе — *ѹ*, зачтото ся относи на сказуемо-то — *ся моли*, на вопросъ: *кому* ся моли? *Сынъ* е пріело окончаніе — *а*, зачтото ся относи на сказуемо-то — *нагледвай*, на вопросъ: *кого* нагледвай? Така и сѫщ. *Яна* е пріело окончаніе — *ѫ*, зачтото ся относи на сказуемы-тѣ — *плела* и *учила*, на вопросъ: *кого* майка плела и учила? Дума — *конь* — е пріела окончаніе — *ю*, зачтото е опрѣдѣленіе на думѫ — *гривѫ*, на вопросъ: *кому* до гривѫ-тѫ? Возъ това тыя окончанія показватъ още, че тукъ ся говори за единъ кумъ, за единъ сынъ, за единъ конь и пр. Сѫществ. имя

— *дворъ*, е пріело окончаніе — *ы*, за да покаже, че ся говори не за единъ, а за много дворове.

Отъ това става явно, че всяка дума, соединяема съ другъ въ прѣдложеніе-то, трѣбва да пріима соотвѣтствено окончаніе, за да изрази взаимны-тѣ отношенія на думы-тѣ и да покаже за колко прѣдметы ся говори въ рѣчь-тъ — за единъ, или за много подобны. Взаимны-тѣ отношенія ся изражаватъ съ окончанія, които ся наричатъ падежны, или падежи; а количество-то на прѣдметы-тѣ съ окончанія, присвоены на едно-то или на друго-то число. Итака сѫществителны-тѣ имена измѣняватъ свои-тѣ окончанія по числа и падежи.

Число единствено и множествено

Числа сѫ двѣ (*) — единствено и множествено. Единствено-то число ся употрѣблява, когато е рѣчь-та за единъ прѣдметъ, а множествено-то — когато ся говори за нѣколко прѣдметы. Числа-та ся распознаватъ по окончанія-та, напр. *царь*, — *царьове*, *волъ*. — *волове*, *слива* — *сливы*, *старецъ* — *старци*, *блюдо* — *блюда*.

Не всичкы-тѣ имена сѫществителны ся употрѣбляватъ и въ двѣ-тѣ числа. Едны ся употрѣбляватъ само въ единствено число, другы — само въ множествено.

Само въ единствено число ся употрѣбляватъ веществены-тѣ: *злато*, *сребро*, *мѣдь*, *желѣзо*, *млѣко*, *брашно*, *масло*, *соль* — и умствены-тѣ: *любовь*, *завистъ* и пр. Въ единствено число ся употрѣбляватъ още и собствены-тѣ имена: *Цариградъ*, *Струма*, *Витоша*, *Петръ*, *Варвара* и пр.

Само въ множествено число ся употрѣбляватъ: *врата*, *кола*, *ножици*, *нощвы* (казватъ и нощва) *дисагы*, *щипци*, *клещи*, *трици*, *очила* и другы.

Кога искатъ да опрѣдѣлятъ количество-то на прѣдметы, на които имена-та ся употрѣбляватъ само въ множе-

(*) Въ старинный Бѣлгарскый языкъ е имало и двойствено число, което ся е употрѣблявало въ рѣчь-тъ, за да означава два прѣдмета, напр. „два человѣка внидоста въ церковь помолитися“, въ современный нашь языкъ сѫ ся запазили твърдѣ малко остатъци отъ него, и то само въ мѫжкый родъ, напр. два человѣка, два коня, два вола; въ срѣдній родъ само едно—двѣстѣ. Другы останъци отъ това число сѫ: ржцѣ, нозѣ, крака, очи, уши, колѣнѣ, и другы които служатъ и за множествено число.

ствено число, тогава казуватъ: едны нощвы, двѣ щипци, три очила и пр.

Нѣкои веществены имена ся употрѣбляватъ навремени и въ множествено число, но тогава вече пріиматъ друго значеніе, напр. вина, масла, брашна, значи различны видове отъ вино, масло, брашно (пшенично, ръжено, просено).

Падежи и тѣхното употрѣбленіе.

Падежи ся наричатъ различны-тѣ измѣненія въ окончанія-та на имена-та и мѣстоименія-та: кум-ъ, кум-у, кум-а, кум-е. Съ тыя различны измѣненія на окончаніе-то ный изричаме взаимны-тѣ отношенія между думы-тѣ, които влизатъ въ составъ на прѣдложеніе-то. „Момкова-та майка споредъ кума иде, тя ся куму моли: Куме, светъ Иване! нагледвай ми сына.“

Падежи въ българскый языкъ сѫ четыри: Именителный, Дателный, Винителный и Звателный (*).

Именителный падежъ.

Златъ му ся ханджаръ отметнѫ, Стойнѫ въ сърдце-то удари, черны ѭ кръви заляхѫ. . . Стойна бѣ хытра, разумна, набрала шумѫ зеленѫ. . . . Пѣсень.

Въ тоя примѣръ сѫществителны-тѣ: *ханджаръ*, *кръви*, *Стойна* — стоятъ въ именителенъ падежъ, който на всѧдѣ отговаря на вопросы: *кой* и *что*? *Что* ся отметнѫ и что удари Стойнѫ въ сърдце-то? — Ханджаръ. *Что* ѭ заляхѫ? — Черны кръви. *Коя* е хытра, разумна? — Стойна. Въ прѣдложеніе-то съ тоя падежъ почти всякога ся означава главныя прѣдметъ, за когото ся говори, сирѣчь, подлежаще-то (твърдѣ на рѣдко ся употрѣблява той за сказуемо). Въ тоя падежъ имя-то на прѣдмета си остава въ пьрвоначалный видъ, за това ся и нарича именителенъ.

(*) Освѣнь тыя падежи, въ языкъ-тъ ни ся срѣщатъ, макаръ и рѣдко, още и родителный, творителный и прѣдложный, напр. въ родит. душъ, главъ, годинъ. Въ творит. съ Богомъ, гръбомъ, пѫтемъ; въ прѣдложный: на времени, на пѫти, на сънѣ, на явѣ, на сърдци, въ синѣ небѣ. И колко още другы такыва ся намиратъ въ рѣчь-тѫ на народа, отъ когото ный, пишущи, сме удалены и по мѣсто, и по занятіе!

Дателный падежъ.

Краль, кралица руйно вино піѭтъ, *кралю* слуга гърче хазнатарче, а *кралицѣ* — Ружица дѣвойка. Янина майка *Милошу зету* сборува. Пѣсни.

Въ тыя примѣры сѫществителны-тѣ: кралю, кралицѣ, Милошу, зету — стоятъ въ дателенъ падежъ, който отговаря на вопросъ: *Кому* былъ слуга гърче хазнатарче? — Кралю; а Ружица *кому*? — Кралицѣ. *Кому* сборува Янина майка? — Милошу зету. Дателный падежъ всякога отговаря на вопросъ: *Кому*? и служи въ прѣдложеніе-то за допълненіе, а навремени и за опрѣдѣленіе.

Винителный падежъ,

Видѣхѫ *сура елена*, гдѣ пасе *трѣвѫ зеленѫ* и піе *водѫ студенѫ*. Пѣсень. Мечка истежко къмъ голя щапа, *кръвнишкый погледъ* къмъ него мята. Козл.

Въ тыя примѣры думы-тѣ: *сура елена*, *трѣвѫ зеленѫ*, *водѫ студенѫ*, *кръвнишкый погледъ*, — стоятъ во винителенъ падежъ и всичкы составляватъ право допълненіе на сказуемы-тѣ: видѣхѫ, пасе, піе, мята. Видѣхѫ *кого?* — сура елена; пасе *что?* — трѣвѫ зеленѫ; піе *что?* — водѫ студенѫ; мята *что?* — кръвнишкый погледъ. Слѣдователно, изражаватъ прѣдметы второстепенны въ прѣдложеніе-то, на които право пада дѣйствіе-то отъ главный прѣдметъ—отъ подлежаще-то, и които поради това всякога ся прѣдставляватъ като въ страдателно положеніе. И така во винителенъ падежъ ся полага допълненіе-то, сирѣчь, имена-та на оныя прѣдметы, на които право прѣминува дѣйствіе-то отъ подлежаще-то. Тоя падежъ отговаря на вопросы: кого *и что?*

Звателный падежъ.

Игличинка ся въ поле кланяла, Богу молила: „Я дай ми, *Боже*, юнака дяка.“ . . Невенка каже Ивану; „*Байне Иване, Иване!* . . *Здравко, вянко, цвѣте меризливо*! момы берѫтъ ли та, кыткы віѭтъ ли та?“ Пѣсни.

Въ тыя примѣры Игличинка съ думѫ, *Боже*, прави воззваніе къмъ Бога, къмъ когото обрьща рѣчь-тѫ си. Во вторый примѣръ съ думы-тѣ: *байне Иване, Иване!* Невенка выка И-

вана, съ когото иска да си поприкаже. Въ послѣдній примѣръ думы-тѣ, *здравко*, *влико*, *цвѣте меризливо* — означаватъ прѣдметъ, къмъ когото е обърнѫта рѣчь-та на пѣвецъ. Всичкы тыя думы составляватъ въ прѣдложеніе-то звателны думы, или обращеніе. Тыя звателны думы и составляватъ звателный падежъ.

Правы и косвены падежи. Относителны окончанія на сѫществителны-тѣ имена.

Падежи-тѣ ся дѣлятъ на правы и косвены. *Правы* ся наричатъ именителный и звателный, а другы-тѣ — *косвены*. Както окончанія-та на правы-тѣ падежи ся наричатъ *отличителны*, зачтото по нихъ можемъ да отличимъ сѫществително-то имя отъ другы-тѣ части на рѣчь-тѫ; така и окончанія-та на косвены-тѣ падежи ся наричатъ относителны, зачтото тѣ именно показватъ взаимны-тѣ отношенія между понятія-та. (*)

Понятіе за склоненіе-то.

Измѣненіе-то на сѫществителны-тѣ имена по числа и падежи ся нарича склоненіе.

Склоненія въ Българскый языкъ сѫ три. По първо-то склоненіе ся склоняватъ имена-та отъ мѫжкый родъ; по второ-то склоненіе — имена-та отъ женскый родъ, а по третето — имена-та отъ срѣдній родъ.

(*) Въ современный писменный языкъ дателный падежъ ся рѣдко употрѣбява, и относителны-тѣ окончанія ся замѣняватъ съ прѣдлогъ — на. Напр. намѣсто — человѣку, пишатъ: на человѣкъ. Винителный падежъ въ мѫжкый родъ быва или равенъ съ именит. или пріима относително окончаніе. Колкото за имена-та на женскый родъ, что окончаватъ на а и я, ще кажемъ, че тѣ во винителны падежъ окончаватъ на ѫ и ѭ. но понеже тыя послѣдни-тѣ буквы въ края на думѣ-тѫ, кога сѫ безъ удареніе, мѫчно ся отличаватъ въ произношеніе-то отъ а и я, то на нѣкои ся иска да гы изоставатъ. И тъй за склоненіе не остава друго, освѣнь да ся покаже измѣненіе-то на имена-та въ винителенъ и звателенъ и въ множествено число. Колкото за падежи-тѣ, что сѫ уцѣлѣли въ пѣснитѣ и въ живъ разговоренъ языкъ, ся прѣдставятъ тукъ цѣлы склоненія; не ся прѣдлагатъ обаче въ непрѣмѣнѭ обязанность ни на ученіка да гы изучава, ни на учителя да гы прѣподава, но като едно забѣлѣжѫ върхъ склоненіе-то, гдѣ да може ученикъ-тъ да ся справя, кога му ся срѣщне нѣкой падежь извънредень, комуто не ся намира примѣръ въ обыкновено-то склоненіе.

Склоненіе пьрво на имена-та, что окончаватъ на *ъ*, *ь* и *й*;

Примѣры:

Единствено число.

Имен.	Изворъ	Конь	Ратай
Вин.	изворъ извора	конь коня	ратай ратая
Зват.	изворе	коню	ратаю

Множ. число.

Им. Вин. и Зв.	изворы	кони коне	ратаи ратае.

Старинно склоненіе за имена-та на мѫжкый и срѣдній родъ, что окончаватъ на ъ, ь, й, о и е.

Число единствено.

Им.	Вълкъ,	конь,	ратай,	мѣсто,	сьрдце,	поле.
Род.	Вълка,	коня,	ратия,	мѣста,	сьрдца (1)	поля.
Дат.	Вълку,	коню (2)	ратаю,	мѣсту,	сьрдцу (3)	полю.
Вин.	Вълка, Вълкъ,	коня, конь,	ратая, ратай.	мѣсто, —	сьрдце, —	поле. —
Зв.	Вълче,	коню,	ратаю,	мѣсто,	сьрдце,	поле.
Тв.	Вълкомъ,	конемъ,	ратаемъ(4)	мѣстомъ,	сьрдцемъ,	полемъ.
Прѣд.	Вълцѣ,	кони,	ратаи,	мѣстѣ (5)	сьрдци (6)	поли.

Число множествено.

Им. и Зв.	Вълци,	кони, е,	ратае,	мѣста,	сьрдца,	поля,
Род.	Вълкъ,	конь,	ратай,	мѣстъ,	сьрдецъ,	поль,
Дат. (7)	Вълкомъ,	конемъ,	ратаемъ,	мѣстомъ,	сьрдцемъ,	полемъ,
Вын.	Вълкы,	кони,	ратаи,	мѣста,	сьрдца,	поля,
Твор.	Вълкы,	кони,	ратаи,	мѣстамм,	сьрдцами,	полями.
Прѣд.	Вълцѣхъ,	конихъ,	ратаихъ,	мѣстѣхъ,	сьрдцихъ,	полихъ.

---

1) Заходъ сълнца. 2) Коню грива, момку перчимъ. 3) Сълнцу сестра 4) оставай съ Богомъ. 5) Богъ на небѣ, царь на земи. 6) Не ми е на сьрдци. 7) Я подайте градомъ ключи, да отворимъ градомъ порты. Стоянъ селенемъ думаше.

Забѣлѣжкы надъ измѣненіе-то на имена-та.

1). Общій законъ за всичкы-тѣ измѣненія е слѣдуѭщій: твьрды-тѣ отличителны окончанія (*ъ*, *а* и *о*) трѣбва да ся измѣняватъ пакъ на твьрды: *ъ* — на *а*, *у*, *ы*, *а* — на *ѫ* и *ы*, *о* — на а, напр. зѫбъ, зѫба, зѫбы; жена, женѫ, жены; дрьво, дрьва и пр; а мегкы-тѣ (ь, й, я, е) на мегкы, напр. *ь* и *й* — на *я*, *ю*, *е* или *и*; *я* — на *и* и іѫ; *е* — на *я*: учитель, учителя, учителю, учителе и учители; повой, повоя, повою, повое; земя, земѭ, земи. Исключаватъ ся отъ това правило оныя имена, които иматъ прѣдъ окончаніе-то еднѫ отъ тыя буквы: г, к, х; тыя буквы ся смегчаватъ въ звателный падежъ, г — въ ж; к — въ ч; х — въ ш: Богъ, Боже; человѣкъ, человѣче; кожухъ, кожуше. порадп мегко-то окончаніе: е, слѣдователно, тѣхно-то смегченіе въ множествено число въ з, ц, с (бози, человѣци, кожуси) не бы имало мѣсто, ако бы стояла въ това число подирь тыя буквы твьрдо ы. Отъ това само-то излиза, че и подирь ж, ч, ш, трѣбва да ся пише и: вмѣсто ы. Буква *ц* обыча повечето *е* подирь себе, напр. царице, денице, а не царицо, деницо; оттова слѣдува. че и подирь неѭ трѣбва да ся пише — и: старецъ, старци.

2). Нѣкои имена въ звателный падежъ окончаватъ на *у*, напр. *мѫжу*, *влаху*. Другы иматъ по двѣ окончанія въ тоя падежъ: *е* и *у*, напр, врагъ, — враже и врагу, кръвникъ — кръвниче и кръвнику, вълкъ — вълче и вълку, клетникъ — клетниче и клетнику, сынъ — сыне и сыну (стани, сыну, да вечеряшь).

3). Едносложны-тѣ имена пріиматъ въ множествено число окончаніе — *ове*, намѣсто *ы* или *и*: *волъ*,— *волове*, *крѫгъ* *крѫгове*, *снѣгъ* — *снѣгове*, *дъждъ* — *дъждове*, *часъ* — *часове*, *змѣй* — *змѣйове*, *рогъ* — *рогове*, *огънь* — *огньове*, *кочъ* — *кочове*, *кошъ* — *кошове*, *ножъ* — *ножове*. Исключаватъ ся отъ това правило: *зѫбъ* — *зѫбы*, *конь* — *коне*, *ракъ* — *раци*, *сѫкъ* — *сѫци*, *влахъ* — *власи*, *пѫть* — *пѫтища*, *и другы*,

4). Сѫществителны-тѣ имена, които окончаватъ на *инъ*, въ множествено-то число измѣняватъ *инъ* на *е*; христіанинъ — христіане, славянинъ — славяне, Българинъ — Българе,

Сьрбинъ — Сьрбе, Татаринъ — Татаре. Исключава ся: Турчинъ — Турци.

5). Нѣкои сѫществителны имена въ множествено число иматъ по двѣ окончанія, напр. колъ, колове и колѥ, дѫбъ, дѫбове и дѫбѥ, вѣтъръ, вѣтрове и вѣтрища и др.

Много сѫществителны въ множествено число окончаватъ на іе, или на ѥ и добыватъ значеніе на собирателны имена; такыва имена често пріиматъ членъ: *то*, вмѣсто: *тѣ*, напр. тьрнъ — тьрне, прѫтъ — прѫтѥ, колъ — колѥ, снопъ — сноше.

Склоненіе второ на имена-та, что окончаватъ на а, я, ь.

Число единствено.

Им.	Сестра,	душа,	баня,	кость,	десница.
Вин.	Сестрѫ,	душѫ,	баньѭ,	кость,	десницѫ.
Зв.	Сестро,	душо,	баньо,	косте,	деснице.

Число множествено.

Им. В. и Зв. Сестры, души, бани, кости, десници.

Старинно склоненіе на имена-та отъ женскый родъ.

Число единствено.

Им.	Сестра,	книга,	душа,	волѧ,	кость.
Род.	Сестры,	книгы (1)	душя,	воля,	кости.
Дат.	Сестрѣ,	книзѣ (2)	души,	воли,	кости.
Вин.	Сестрѫ,	книгѫ,	душѫ,	волѭ,	кость.
Зв.	Сестро,	книго,	душе,	воле,	косте-и.
Тв.	Сестроѭ,	книгоѭ,	душеѭ,	волеѭ,	костіѭ.
Пр.	Сестрѣ,	книзѣ,	души	воли,	кости.

Число множествено.

Им. В. и З.	Сестры,	книгы,	души,	воли,	кости.
Род.	Сестьръ (3)	книгъ,	душъ,	воль,	костій.
Дат.	Сестрамъ,	книгамъ,	душамъ,	волямъ,	костемъ.
Тв.	Сестрами,	книгами,	душами,	волями,	костьми.
Пр.	Сестрахъ,	книгахъ,	душахъ,	воляхъ,	костехъ.

1) Иде му отъ рѫки. 2) Кралицѣ слуга. 3) Осемь главъ, десять годинъ, душъ.

Забѣлѣжкы за склоненіе-то на имена-та въ женскый родъ.

Нѣкои отъ собствены-тѣ имена пріиматъ въ звателный падежъ *е* намѣсто *о*, за да ся отличаватъ отъ тезоименны-тѣ си имена въ мѫжкый родъ, коиго окончаватъ на *о*, напр. Петка — Петке, Стойка — Стойке, Стойна — Стойне, за отличіе отъ мѫжкы-тѣ: Петко, Стойко, Стойно, Дъщеря има звателенъ падежъ: дъщи и щерко, а мома — моме.

По примѣры-тѣ на второ-то склоненіе ся склоняватъ и имена-та на мѫжкый и общій родъ, които окончаватъ на *а* и *я*, напр. *паша*, *войвода*, *велможа*, *юноша*, *сѫдія*, *владыка* и др. Послѣдне-то прави въ множествено число владыци, а не владыкы.

Нѣкои имена отъ женскый родъ пріиматъ въ множеств. число окончанія: я и ье, вмѣсто и, или ы. Напр. ръжь — ръжя, нива — нивя и нивье, свиня — свинье, угарь — угари и угарье и др.

Орете, черны быволе, да оремъ черно угарье, Пѣсень.

Трете склоненіе за имена-та на срѣдній родъ.

Число единствено.

Им. В. и Зв. блюдо, лице, море, пѣніе.

Число множествено.

Им. В. и Зв. блюда. лица, моря, пѣнія.

Забѣлѣжкы за имена-та на срѣдній родъ.

Сѫществително-то имя — *чудо*, въ множествено число пріима нарашеніе — *ес*: *чудо* — *чудеса*.

Имена, които окончаватъ на *мя*, пріиматъ въ множествено число нарашеніе — *ен*, (*) напр. племя, — племена, сѣ-

(*) Въ старинѫ буква я ся е произносила ен, както и сега ся още чуе понѣкждѣ въ думы: пендесе, девендесе, вмѣсто — пятдесе, девятдесе. Русско-то — стремя (зенгія) въ българскы-тѣ пѣсни ся казва: стремень. „Една ще ти конь прихвана, друга ще ти стремень дьржа, третя ще ти кытѫ пода“. Сравнете: плама и пламень, камя и камень и другы.

мя – сѣмена, бремя. – бремена, имя – имена и проч. Тѫй и рамо – рамена. Просо въ множ. число пріима окончаніе – я, намѣсто – а: просо – прося, а око и ухо иматъ множествено очи, уши.

Имена-та на мъничкы-тѣ млады животны, които иматъ окончаніе – *е* (вмѣсто старинно-то – я) пріиматъ въ множеств. число наращеніе – *ета*, напр. ждребе – ждребета, пиле – пилета, ягне – ягнета: нѣкои отъ нихъ пріиматъ по двѣ окончанія: *ета* и *ци*, въ множ. число: прасе – прасета и прасци, теле – телета и телци, пиле – пилета и пилци. По това правило отиватъ и нѣкои имена на неодушевлены прѣдметы: гърне – гърнета и грънци. Дѣте има множ. дѣца. По подражаніе на тыя, и другы нѣкои имена пріиматъ въ множеств. число окончаніе – *ета* намѣсто – а: псе – псета, куче – кучета и другы.

Забѣлѣжкы за правописаніе-то.

Имена, които окончаватъ въ единствено число на ъ, а, въ множествено число ся пишатъ съ ы, а не съ и. Напротивъ имена, които окончаватъ на й, ь, я, въ множеств. число ся пишатъ съ *и*. Съ *и* ся пишатъ още и оныя имена,

---

Старино скаоненіе на имена-та които пріиматъ наращеніе.

Число единствено.

И.	Время	чудс	жребя
Р.	времеые	чудесе	жребямл
Д.	времени	чудеси	жребяти
В.	тремя	чудо	жреби
З.	времб	чудо	жребя
Т.	временемъ	чудесемъ	жребятемъ
П.	времени	чудеси	жребяти

Число множествено.

И.	времена,	чудеса,	жребята.
Р.	временъ,	чудесъ,	жребятъ.
Д.	временемъ,	чудесемъ,	жребатемъ.
В.	времена,	чудеса,	жребята.
З.	времена,	чудеса,	жребята.
Т.	времены,	чудесы,	жребяты.
П.	временехъ,	чрдесехъ,	жребятехъ.

на които прѣдокончателна-та съгласна буква ся смягчава въ множествено число, напр. другъ — други, человѣкъ — человѣци, кожухъ — кожуси, още и у които стои прѣдъ: и, ц, ж, ч, ш, души, мрѣжи, плочи, старци, врабци, прасци.

Навсѣдѣ, гдѣ въ окончаніе-то на съществителны-тѣ ся чуе звукъ — е, ся пише — е, или ю, а не — ѣ. ю ся пише тамъ, гдѣ ся слива і съ е, напр. ходеніе — ходеню, писаніе — писаню и проч.

ѣ ся пише въ окончаніе-то само на оныя имена, които съ останъци отъ двойствено число, напр. рѫцѣ, нозѣ, раменѣ, колѣнѣ и другы. Още въ дат. над. въ женск. родъ: майцѣ, кралицѣ и проч.

На что служи съществително-то имя въ прѣдложеніе-то.

Съществително-то имя въ прѣдложеніе-то, както казахме и погорѣ, прѣимущественно служи: 1) за подлежаще, 2) за допълненіе. „Гржди растѫтъ, чохы отѣсняватъ, гайтанъ пука, петелкы ся ронятъ.“ Въ тыя прѣдложенія всичкы-тѣ подлежащи съ имена съществителны. На времени ся употрѣбляватъ за подлежаще и другы части отъ рѣчь-тѫ (глаголъ, имена прилагателны и числителны, на пѫти даже и нарѣчія), но каквато друга часть рѣчи и да стои за подлежаще, тя все ще бѫде употрѣбена въ смысълъ, като имя съществително. Въ слѣдуѫщи-тѣ прѣдложенія има примѣры отъ разны съществителны допълненія.

Вино, вино голо! ты ми си продяло *воло*, на бащѫ ми *колата*, на брата ми и *два-та* (вола). *Янкѫ* майка ситно, дребно плете. Иди, речи, Димитроле, *майцъ си*. Пѣсни.

Като дума, която замѣнява другы-тѣ части отъ рѣчь-тѫ, съществително-то имя въ прѣдложеніе-то става сказуемо, — и тогава вече ся употрѣблява, по смысъла, като глаголъ.

Азъ *съмъ момa* (момувамъ), Той *е овчарь* (овчерува).

Става дума опрѣдѣлителна, — и тогава ся употрѣблява, по смысъла, като имя прилагателно (повечето притяжателно).

Драгани (вм. Драганина) майка зля, не пуща ѫ на хоро, ни въ градинѫ за цвѣте. Пѣсенъ.

Става наконецъ и дума обстоятелствена, — но тогава ся вече пріима като нарѣчіе.

Въ девять друма той вьрлува; *зимѣ*, *лѣтѣ* (обстоят. врем.) тамъ лудува. . . . Човали стваряй и *безъ дѣлъ* (обстоят. образ. дѣйствія), мѣри, но си припазвай русы-тѣ бывлы, че тукъ въ *дѫбравы* (обстоят. мѣстно) мечка си ходи. Козл.

II.

Имя Прилагателно.

Понятіе за него.

Толкова свадба голѣма, се младенова роднина, нѣма ли нейдѣ живъ чилякъ, магдана да ми откачи отъ тънкѫ, витѫ младицѫ. . . . Бръкнѫ ѝ въ деснѫ пазухѫ, извади шумѫ кръвавѫ, черны ѭ кръви заляхѫ. Пѣсень народна.

Въ тыя примѣры забѣлѣжены-тѣ думы: *голѣма*, *младенова*, *живъ*, *тънкѫ*, *витѫ*, *деснѫ*, *кръвавѫ*, *черны*, сѫ имена на различны признаци на прѣдметы-тѣ, за които ся тукъ споменува. Всичкы тыя думы ся прилагатъ при сѫществителны-тѣ за тѣхно опрѣдѣленіе и наричатъ ся имена прилагателны. Итака прилагателно-то имя е названіе на различны-тѣ признаци на прѣдмета, както: на качество-то му, или на неговѫ-тѫ принадлежность другому прѣдмету; чрѣзъ тыя признаци ный различаваме единъ прѣдметъ отъ другъ нему подобенъ, и ся научаваме *какъвъ* е той, *чій* е той? Свадба *голѣма*, *младенова* роднина, *живъ* чилякъ, *тънкѫ*, *витѫ* младица, *деснѫ* пазухѫ, шумѫ *кръвавѫ*, *черны* кръви.

Дѣленіе на прилагателны-тѣ имена.

Прилагателны-тѣ имена ся дѣлятъ на качествены, относителны и притяжателны. Тыя ся распознаватъ по значеніе-то и по окончаніе-то.

Понятіе за качествено-то прилагателно.

И тая планина *высока*, коѭто виждамъ прѣдъ очи-тѣ, и тамъ една рѣка *широка*, която пада отъ горѫ-тѫ, не сѫ ли тѣ творенія Твои? И тыя *страшны* планины не си ли гы направилъ съ слово Ты?

за да познаемъ Твои-тѣ доброты? И тая *хубава* природа, въ която царствува свобода, не си ли ѫ направилъ Ты? О Боже, Боже, какъ си Ты великъ! Е. М-ва.

Качествено-то прилагателно име именува такова качество въ прѣдмета, което му принадлежи безъ никакво отношеніе къмъ другы прѣдметы, и което може въ него да ся усилва и да ся умалява. Тыя прилагателны окончаватъ на *ъ* и *ь*: *добръ. умень. подобръ*, *поумень* человѣкъ. Въ приведены-тѣ стихове качествены прилагателны сѫ слѣдующи-тѣ: *высока* (планина), *широка* (рѣка), *страшны* (планины), *хубава* (природа), *великъ* (Богъ).

Понятіе за относително-то прилагателно.

Относително-то прилагателно име показва такова свойство въ прѣдмета, или такъвъ признакъ, който му принадлежи по отношеніе къмъ другы прѣдметы, напр. по отношеніе къмъ *вещество-то*. отъ което е направенъ прѣдметъ-тъ: *каменъ* (отъ камыкъ) мостъ. *сребьрна* (отъ сребро) лъжица, — по отношеніе къмъ мѣсто: *тукашень* житель, — къмъ время: *пролѣтень* дъждъ, по отношеніе къмъ число: *двойна* работа. Относителны-тѣ прилагат, окончаватъ на *ень*, *ский ешкый*, *шень. авъ*, *ій: златень*, *конскый. телешкый*, *домашень кръвавъ*, *дѫбовъ*, *овчій*. Качества-та, които ся изражаватъ отъ тыя имена, не могѫтъ ни да ся усилватъ, ни да ся умаляватъ въ прѣдметы-тѣ; напр. не може да ся каже: твьрдѣ *дрьвень*, твьрдѣ *тукашень*.

Понятіе за притяжателны-тѣ прилагателны.

Притяжателны-тѣ прилагателны показватъ кому *принадлежи* прѣдметъ-тъ, когото опрѣдѣляватъ. Тыя отговаряѣтъ на вопросъ: *чій?* и окончаватъ на *овъ* и *инъ*; *Петровъ* день, *бащинъ* домъ.

Въ приведены-тѣ въ само-то начало примѣры за понятіе на прилагателно-то относително прилагателно е: *десня* пазухѫ, а притяжателно е: Младенова роднина.

Прилагателны умалителны.

Нѣкои прилагателны качествены иматъ и умалителнѫ формѫ, която прѣдставлява качество-то на прѣдмета въ помалкѫ мѣрѫ; тыя окончаватъ на *ичкъ*. Съ това окончаніе прилагателны имена заключаватъ въ себе още и нѣколко ласкателность: мъничъкъ, хубавичъкъ, младичъкъ, едричъкъ, глупавичъкъ, лудичъкъ. лѣнивичъкъ.

Степени сравненія.

Сѫщо-то качество въ единъ прѣдметъ може да бѫде въ поголѣмѫ мѣрѫ, въ другъ — въ помалкѫ. За израженіе на тыѫ мѣрѫ на качество-то прилагателны-тѣ качественыиматъ степени, които ся наричатъ степени сравненія.

Степени сравненія сѫ три: положителна, сравнителна и прѣвосходна.

Степень положителна.

Кога прилагателно-то имя показва качество на прѣдметъ безъ сравненіе съ качество на другы прѣдметы, тогава то стои въ степень положителнѫ. „Стойна бѣ хытра, разумна“.

Степень сравнителна.

Кога е потрѣбно да ся каже. че качество-то на единъ прѣдметъ е погорно, или подолно, подобро, или полошо отъ качество-то на другъ прѣдметъ, тогава прилагателно-то имя ся полага въ сравнителнѫ степень. Тая степень въ нашій языкъ става съ притуркѫ: *по* ,при положителнѫ-тѫ степень; добъръ — подобъръ, уменъ — поуменъ.

Степень прѣвосходна,

,Кога искаме да изразимъ, че единъ прѣдметъ въ нѣкое качество прѣвосходи (надминува) всичкы-тѣ другы еднородны нему прѣдметы, или стои подолѣ отъ всичкы-тѣ, тогава прилагателно-то, което показва това качество, ся полага въ прѣвосходнѫ степень. Тая степень ся образува у насъ чрѣзъ притуркы—*най*, *пръ*, при положи-

телнѫ-тѫ степень (тыя притуркы ся пишатъ слитно съ прилагателно-то): *най*уменъ, *прь*добъръ.

Забѣл. Въ старинѫ сравнителна-та и прѣвосходна степени сѫ имали особены окончанія, чрѣзъ които сѫ ся изражавали тыя степени. Сравнителпа-та степень е имала окончаніе *шій*, а прѣвосходна-та — *ѣйшій* и *айшій*. Прѣвосходна-та степень съ окончаніе *ѣйшій* и *айшій* ся употрѣблява понѣкогашъ и сега: *словесньйшій, сладчайшій, святьйшій*; а навремени, за поголѣмо усиленіе на качеството, и съ притурки: *прь и все*: *прьосвященьйшій, всесвятьйшій*.

Окончанія на прилагателно-то имя — пълны и усѣчены.

Прилагателны-тѣ имена иматъ въ мѫжкый родъ двойно окончаніе — пълно и усѣчено (*). Пълно — *ый, ій* и усѣчено — *ъ, ь;* а въ другы-тѣ родове иматъ само по едно — усѣчено, въ женскый — *а, я*, въ срѣдній — *о, е* (ьо). Напр. *добрый — добръ, добра, добро*; *синій — синь, синя, сине* (произноси ся синьо) (**).

Измѣненіе на прилагателно-то имя.

Прилагателны-тѣ ся склоняватъ, както и сѫществителны-тѣ, сир. измѣняватъ ся по числа и падежи, Назначеніе-то на прилагателно-то имя е да *придружава* всяко сѫществително имя и да ся согласува съ него въ родъ, число и падежъ; а затова и пріима три особены окончанія, споредъ съ какъвто родъ сѫществително — мѫжкый, женскый, или срѣдній — му ся докара да ся соедини. Така ный казваме: добръ человѣкъ, добра жена, добро дѣте; синь сукманъ, синя дреха, синьо цвѣте.

(*) Относителны-тѣ, които показватъ отношеніе къмъ животны и окончаватъ на ій, нѣматъ усѣчено окончаніе; тѣй сѫщо и които окончаватъ на ский, ешкый: конскый, телешкый, овчій, козій, кравій, кокошій пьсій, вълчій, лесичій; а качествено-то — радъ, нѣма пълно окончаніе.

(**) Въ старинѫ и три-тѣ рода сѫ имали пълно окончаніе: добры-й, добра-я. добро-е; сині-й, синя-я, сине-е. Прилагателны-тѣ съ пълно окончаніе сѫ станѫли отъ усѣчены-тѣ, като ся е притурило при послѣдни-тѣ лично-то мѣстоименіе — и, я, е, остатъци отъ което сѫ ся сохранили въ церковный ни языкъ, а отчасти и въ сегашній во винителенъ падежъ. „Како и (го) прѣдаша архіереи. Азъ полагаѭ душѫ моѭ да пакы пріимѫ іѫ. И пріимъ тѣло Іосифъ, обитъ е плащаницеіѫ чистоіѫ“. Остром. Еванг. Пълны-тѣ окончанія сѫ замѣнявали сегашній членъ — тъ. та, то По тѣзь причинѫ Добровскый е и нарекълъ пълны-тѣ окончанія опрѣдѣлителны, а усѣчены-тѣ — неопрѣдѣлителны.

Отличителны и относителны окончанія въ прилагателны-тѣ имена.

Окончанія-та на прилагателны-тѣ имена въ именителный падежъ, както и на сѫществителны-тѣ, ся наричатъ отличителны, а окончанія-та на косвены-тѣ падежи — относителны.

Склоненіе.

Прилагателны-тѣ имена съ непълно окончаніе ся склоняватъ сѫщо, както сѫществителны-тѣ. Прилагателны-тѣ съ пълно окончаніе иматъ особо склоненіе.

Примѣры за склоненіе на прилагателны съ непълно окончаніе: ъ, а, о, и ь, я, е.

Число единствено.

	Мѫж. р.	жен. р.	срѣд. р.
И. и З.	Старъ	стара	старо
В.	старъ стара.	старѫ	старо.

Число множествено.

И. В. и З. Стары (во всичкы-тѣ родове).

Число единствено.

	Мѫж. р.	жен. р.	срѣд. р.
И. и З.	синь	синя	сине
В.	синь синя	синѭ	сине

Число множествено.

И. В. и З. сини (во всичкы-тѣ родове).

Примѣры за склоненіе на прилагателны-тѣ имена съ пълно окончаніе.

Число единствено.

И. и З.	Старый	синій
В.	старый стараго	синій синяго

Число множествено.

И. В. и З. стары. сини.

Число единствено.

	Мжж. р.	Жен. р.	Ср. р.
И.	Козій	козья	козье
В.	козій	козьѫ	козье

Число множествено.

И. и В. козьи (и въ три-тѣ родове).

По тойзи послѣдній примѣръ ся склоняватъ прилагателны-тѣ, които показватъ отношеніе къмъ животны: лисичій, овчій, кравій. кокошій, пьсіі, кочій и пр.

Старинно склоненіе на прилагателны-тѣ имена съ пълно окончаніе.

Число единствено.

	Мжж. р.	Срѣд. р.	Жен. р.
Им. Зв.	старый	старое	старая
Род.	стараго	стараго	старыя
Дат.	старому	старому	старѣй
Вин.	стараго / старый	старое / —	старѫю / —
Тв.	старымъ	старымъ	старою
Прѣд.	старѣмъ	старѣмъ	старѣй

Число множествено.

Им. Зв.	старіи	старая	старыя
Род.	старыхъ	ср. и жен. както въ мжж. родъ.	
Дат.	старымъ		
Вин.	старыя	старая	старыя
Твор.	старыми	и за три-тѣ рода.	
Прѣд.	старыхъ		

Число единствено.

	Мжж. р.	Срѣд. р.	Жен. р.
Им. Зв.	синій	синее	синяя
Род.	синяго	синяго	синія
Дат.	синюму	синюму	синей
Вин.	синяго / синій	синее / —	синюю / —
Твор.	синимъ	синимъ	синею
Прѣд.	синемъ	синемъ	синей

Число множествено.

Им. Зв.	синіи	синяя	синія
Р. и П.	синихъ	во всичкы-тѣ родове.	
Дат.	синимъ		
Вин.	синія	синяя	синія
Твор.	синими.	(и въ три-тѣ рода).	

Забѣл. Нѣкои прилагателны, които показватъ тѣлесенъ, или нравственъ недостатъкъ, кога сѫ употрѣбены вмѣсто сѫществително, иматъ звателенъ падежъ въ мѫж. родъ съ особо окончаніе, напр. *кривъ, зв. кривчо, крѧнъ — крѧнчо, слѣпъ — слѣпчо, глухъ — глухчо, крадливъ — крадльо, мързеливъ — мързльо.*

За какво служи прилагателно-то име въ прѣдложеніе-то?

Прилагателно-то име, както ни е вече извѣстно (виж. стр. 22), въ прѣдложеніе-то повечето служи за опрѣдѣленіе.

Мома ся е Богу помолила: „дай ми Боже хубость *пауновѫ*“.

Тукъ прилагателно-то — *пауновѫ*, опрѣдѣлява: *каквѫ* хубость проси мома-та. Кога замѣнява другѫ нѣкоѭ часть отъ рѣчь-тѫ, то прилагателно-то става на времени: а) подлежаще, и тогава ся употрѣблява, по смысъла, като име сѫществително: „*лудъ* (вм. лудетина) яде и два зелника“ „*гузенъ* негоненъ бѣга“. Посл. б) Сказуемо, и тогава ся употрѣблява, като глаголъ, по значеніе-то: Стойна бѣ *хытра, разумна.* Пѣсень. в) Става допълненіе, и тогава ся пакъ пріима, по значеніе-то, като сѫществително: сытъ *гладному* вѣрѫ не хваща. Посл. г) Става дума обстоятелствена, но тогава ся вече обръща въ нарѣчіе, напримѣръ, говори *по Французкы.*

Име Числително.

Понятіе за него.

Числително-то име показва количество-то или броя-тъ на прѣдметы-тѣ.

Дѣленіе на числителны-тѣ имена на количествены и редовны.

Прѣдметы-тѣ ся броѭтъ, или да ся узнае и покаже количество-то имъ — колко сѫ на брой, или да ся узнае и покаже редъ-тъ. по който идѫтъ они единъ слѣдъ другъ. Оттова числителны-тѣ имена ся дѣлятъ на два вида: на количествены, които опрѣдѣляватъ количество-то на прѣдметы-тѣ: *единъ, два, три, четыри* и проч — и на редовны,

които показватъ редъ, по който идятъ прѣдметы-тѣ единъ подиръ другъ: *първый*, *вторый*, *третій*, *четвъртый* и прч.

Два ся змѣя у планиню біятъ. Пѣли ли сѫ *първы* пѣтлы и *вторы*. Пѣсни.

Числителны дробны.

Между количествены-тѣ числителны има още и дробны, които показватъ не цѣлы числа, а части отъ числа: полъ, *половина*, *треть*, *четверть*.

Количествены-тѣ: два, три, четыри и пр. до десять, кога ся относятъ на лица, употрѣбляватъ ся и въ другъ видъ: *двама*, *двамина*, *трима* и *троица*, *четырма*, и *четворица*, *петима*, *и петмина*, *шестима*, и проч. *двама* има и женский родъ — *двѣмѣ*. „Кълни го, мамо, двѣмѣ да го кълнемъ.“ Пѣсень.

Склоненіе на числителны-тѣ имена.

Число единствено

		Мжж. р.	Жен. р.	Срѣд. р.
1).	И. З.	единый единъ	една —	едно —
	Д.	едному		
	В.	едного единъ единый	една	едно

Число множествсно.

2). Им. Вин. Зв. Едны (за всичкы-тѣ родове).
Два, въ жен. и ср. родове — *двѣ*.

3). *Сто* има двойствено число — *стѣ*, множеств. ста; напр. *двѣстѣ*, *триста*.

4). *Десетина*, *стотина*; *тысяща*, *миліонъ* ся склоняватъ по примѣры-тѣ на сѫществителны-тѣ имена. *Стотина* има въ множествено число и родителенъ падежъ — *стотинъ*. петь стотинъ, шесть стотинъ, а не петь стотины, шесть стотины.

Всичкы-тѣ другы числителны количествены сѫ несклоняемы.

Редовны-тѣ числителны: *пьрвый*, *вторый*, *третій*, *четвьртый*, *пятый*, *шестый* и пр. ся склоняватъ по примѣры тѣ на прилагателны-тѣ имена.

Забѣлѣжкы за числителны-тѣ имена.

1). Кога едно редовно числително состои отъ нѣколко числа, тогава само послѣдне-то отъ нихъ ся приводи въ *редовно*, а всичкы-тѣ прѣдиджщи си остантъ количествены и не ся склоняватъ: въ *тысяща осемстотинъ и шестдесятъ и деветѫ годинѫ*.

2). Количествено-то — *единъ* ся често употрѣблява на мѣсто *нѣкой*. Имало нѣкога единъ Царь.

Въ тоя примѣръ дума — *единъ* — е употрѣбена вмѣсто *нѣкой*.

3). Редовно-то числително — *пьрвый* — на времени ся употрѣблява въ значеніе на прилагателно качествено — *добръ*, *отличенъ*, и въ тоя смысълъ пріима и степень сравненія: *пьрвый*, *попьрвый*, *найпьрвый*.

На что служатъ числителны-тѣ имена въ прѣдложеніе-то.

Числителны-тѣ имена, като думы, които опрѣдѣлявать число-то и редъ-тъ на прѣдметы-тѣ, по смысъла, могѫтъ да бѫдѫтъ само думы опрѣдѣлителны въ прѣдложеніе-то, но навремени, употрѣбены безъ сѫществ., тѣ ставатъ и подлежаще и допълненіе: „*петина едного* не чакатъ“. Посл. Тукъ *петина* (сир. человѣци) е подлежаще, а *едного* (сир. человѣка) е допълненіе.

Колцина сте, чичово-то? — *петина* сме, чичо. Приказка.

III.

Мѣстоименіе.

Понятіе за него.

Мѣстоименіе-то е една часть отъ рѣчь-тѫ, която ся полага на мѣсто имя сѫществително, или прилагателно, и съ коѭто говоряще-то лице отличава себе си отъ прѣдмета, за когото говори, и отъ лице-то, къмъ което говори.

Видове мѣстоименія.

Мѣстоименія-та по общо-то си назначеніе ся дѣлятъ на сѫществителны и прилагателны; а по частно-то си назначеніе ся дѣлятъ на 1) мѣстоименія личны, 2) возвратно, 3) притяжателны, 4) указателны, 5) относителны, 6) вопросителны, 7) опрѣдѣлителны, 8) неопрѣдѣлены.

Сѫществителны-тѣ мѣстоименія замѣняватъ сѫществителны-тѣ имена, такыва сѫ: *азъ*, *ты*, *онъ*, *той*, *нѣкой*, *нѣчто*, *никой*, *ничто*, *себе* и пр. а прилагателны-тѣ замѣняватъ прилагателны-тѣ имена: *таквзъ*, *твой*, *свой*, *нашъ* и пр.

1). Личны мѣстоименія сѫ, които замѣняватъ или показватъ три-тѣ лица: 1-то лице, което говори другому, нарича себе си — *азъ*, ный (мы); 2-то означава онова лице, на което говорятъ, и което наричатъ — *ты*, вы; 3-то е онова лице, за което говорятъ и което наричатъ — *той*, *тя*, *то*, *или онъ*, *она*, *оно*, тѣ, они.

Азъ сѫмъ мома отъ велика рода, *мене* юнакъ не може прѣлъга.
Пѣс. Послушай, *ты*, дружице, голѣмъ си былъ, казуватъ, въ пѣню мастерище. Отъ какъ ся Стоянъ погоди, *той* си ся боленъ поболи.
Пѣсень.

Тукъ въ пьрвый примѣръ е рѣчь-та за само-то говоряще лице, и то е наречено съ мѣстоименіе — *азъ*, *мене*. Во 2-ый примѣръ мѣстоименіе-то — *ты* — показва лице, къмъ което е обърната рѣчь-та. Въ 3-ій примѣръ прѣдметъ-тъ не е ни лице говоряще, ни лице, къмъ което говорятъ, — а е онова лице, за косто говорятъ, и то е наречено съ думѫ — *той*.

2). Возвратно-то мѣстоименіе замѣнява лично-то мѣстоименіе, когато е дѣйствіе-то обърнѫто на дѣйствуѫщій прѣдметъ; то ся изражава съ думѫ — *себе.*

Ако ме любишь, ако ме сакашь, собуй *се себе*, обуй ме мене. Пѣсень.

Тукъ дѣйствіе-то — *собуй* — ся возвръща на само-то дѣйствуѫще лице, на подлежаще-то — *ты* (което ся подразумѣва), и мѣстоименіе-то — *себе* — стои наместо — *тебе.*

3). Притяжателны-тѣ мѣстоименія замѣняватъ притяжателны-тѣ прилагателны имена и показватъ на кое лице *принадлежи* прѣдметъ-тъ, за когото е рѣчь-та: *мой, твой, свой, нашъ, вашъ, неговъ, нихънъ, тьихънъ.*

Не ли ти е мило за *твоѭ-тѫ* (дѣвойкынѫ) майкѫ, мари дѣвойко. Пѣсень.

Та чужди-тѣ имъ перю кой гы гледа, ами на него рѣдко и *свои* (гарвановы) остало. Басня.

4). Указателны мѣстоименія сѫ оныя, чрѣзъ които правимъ различны указанія (насочванія) на прѣдметы-тѣ и на тѣхны-тѣ качества: *той, та, то, тойзи, тая, това, оный, онзи, оная, онова, такъвъ, такава, таково.*

Кой ке ми нишанъ погодитъ, *той* билюкбаша да бидитъ.

Въ послѣднето прѣдложеніе мѣстоименіе-то — *той* — указва на прѣдметъ, за когото ся говори.

5). Относителны мѣстоименія сѫ оныя, чрѣзъ които ся изражава отношеніе-то на придавочно-то прѣдложеніе къмъ главно-то и съ това наедно ся указва на оный прѣдметъ, когото опрѣдѣлява придавочно-то прѣдложеніе: *кой-то, какъвто, чій-то, что-то.*

Който сѣди подъ крушѫ-тѫ, той яде круши-тѣ. Посл.

Тукъ въ първо-то прѣдложеніе е изразено отношеніе-то на придавочно-то прѣдложеніе къмъ главно-то чрѣзъ мѣстоименіе — *който*: той яде круши-тѣ, който сѣди подъ крушѫ-тѫ.

6). Сѫщи-тѣ относителны мѣстоименія, само безъ частицѫ — *то* — ставатъ вопросителны, кога въ прѣдложеніе-то ся заключава пытаніе.

Что етъ оно, что бѣлѣитъ, что черпѣитъ не далеко отъ Солунско? Жинзиф.

Ясна ми, ясна Мѣсечинко! чіе е хоро най хубаво? Пѣсень. Кой ще за насъ да ся погрижи? Кой, ако не ный? Сл.

7). Опрѣдѣлителны-тѣ мѣстоименія: *самъ, всичкый, весь, всѣкый, самый*, служатъ за поточно опрѣдѣленіе на прѣдметы-тѣ и на тѣхны-тѣ качества.

Гдѣто бы могло да ся подразумѣва, че при дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета сѫ участвували и другы, тамъ ся поставя мѣстоименіе — *самъ*, за да ся покаже, че тукъ никой чуждъ не е взималъ участіе въ дѣло-то.

Сама ся пушка отпела, та ударила Стояна. Пѣс.

Самъ пѣитъ, *самъ* свиритъ. Посл.

Гдѣто бы могло да ся разумѣе само часть отъ прѣдмета, намѣсто цѣлый прѣдметъ, тамъ ся поставя при сѫществително-то мѣстоименіе *всичкый* или *весь*, за да ся покаже, че рѣчь-та е за цѣлый прѣдметъ, или за цѣлъ купъ отъ прѣдметы.

Весь день роботѫ нивѫ-тѫ, безъ да си кренѫ главѫ-тѫ . . . . *Вси-тѣ* сосъ рубо шарено . . а я отъ вси-тѣ терано.

Мѣстоименіе — *всѣкый* — въ единствено число ся употрѣблява по смысъла, като множествено.

Всѣкый день невѣстица, на Великдень сиротица. Посл. Всѣкѫ зарань рано станувахте, таѫ зарань рано не станѫхте. Пѣс.

8). Неопрѣдѣлены-тѣ мѣстоименія: *нѣкой, нѣчто, никой, ничто, кой-годѣ, что-годѣ, какъвъ-годѣ, другъ*, ся употрѣбляватъ на мѣсто имя сѫществително, или прилагателно съ единъ неопрѣдѣленъ, а навремени и съ отрицателенъ начинъ.

Войвода-та Денѫ пыта: имашь ли нейдѣ *нѣкого*?

„*Кому-годѣ* помогни, *кой-годѣ* да си надвіе“. Пѣс.

Другъ бы и на това былъ радъ, че по немножко става побогатъ. Басня.

Въ тыя примѣры прѣдметы-тѣ сѫ изречены съ мѣстоименія по единъ неопрѣдѣленъ начинъ.

„*Никой* вечь не смѣй въ тѫсь воденицѫ хранѫ да занесе, млево да меле. Козл.

Въ тоя примѣръ чрѣзъ мѣстоименіе-то — *никой* — е изреченъ прѣдметъ-тъ не само неопрѣдѣлено, но още и отрицателно.

Измѣненіе на мѣстоименія-та.

Мѣстоименія-та, както и самы-тѣ имена, на които тѣ захващатъ мѣсто-то, ся склоняватъ сир. измѣняватъ ся по числа и падежи.

СКЛОНЕНІЕ.

	Ед. ч.	Мн. ч.	Ед. ч.	Мн. ч.	Само въ ед. число
И.	азъ	мы ный	ты	вый	—
Д.	менѣ ми	намъ ни	тебѣ ти	вамъ ви	себѣ си
В.	мене мя	насъ ны	тебе тя	васъ вы	себе ся

	Един. число.			Множ. число.
	Мжж. р.	Жен. р.	Ср. р.	и въ три-тѣ рода.
И.	онъ той	она тя	оно то	они тѣ, тіи
Д.	нему му	неи ѝ	нему му	нимъ, тѣмъ имъ
В.	него го	неѭ ѣ	него го	нихъ, тѣхъ гы.

	Един. число.			Множ. число.	
	Мжж. р.	Жен. р.	Ср. р.	во всичкы-тѣ родове.	
И.	тоя тойзи	тая тази	това туй	И. В.	тѣзи тыя
Д.	томува томузь				
В.	тогова тогозь	таѭ тѫзи	това туй		

	Един. число.			Множ. число.
И.	весь	вся	все	вси, и за три-тѣ рода.
В.	весь	всѭ	все.	

Въ пѣсни-тѣ ся срѣща дателный множественый: *всѣмъ*. „Ако можамъ *всѣмъ* слуга да чинимъ, я не можамъ *всѣмъ* любовь да бѫдамъ. Пѣс.

Само въ единствено число.

	Мжж. р.	Жен. р.	Ср. р.	Ср. р.
И.	всѣкый	всѣка	всѣко	что
	всѣкой	всѣкоя	всѣкое	
Д.	всѣкому			
В.	всѣкого	всѣкоѫ	всѣко	что
	всѣкый	всѣкѫ	всѣкое	

	Един. число.			Множ. число.	
	Мжж. р.	Жен. р.	Ср. р.		
И.	кой	коя	кое,	кои	(и въ
Д.	кому				три-тѣ
В.	кого	коѫ	кое,	кои	рода).

По примѣра — *тоя*, *тая*, *това*, ся склонява — *оня*, *оный*, *оная*, *онова*.

По примѣра — *кой*, ся склоняватъ: нѣкой, никой, кой-годѣ, който.

Другы-тѣ мѣстоименія: *мой*, *моя*, *мое*; *твой*, *твоя*, *твое*; *свой*, *своя*, *свое*; *нашъ*, *наша*, *наше*; *вашъ*, *ваша*, *ваше*; *неговъ*, *негова*, *негово* и пр. ся склоняватъ по примѣры-тѣ на прилагателны-тѣ имена.

Правописаніе.

1). Буква *ѣ* ся употрѣблява въ слѣдующы-тѣ случаи: а) личны-тѣ мѣстоименія: *азъ*, *ты* и возвратно-то *себе* въ дателный падежъ единств. число ся пишатъ съ *ѣ*: менѣ, тебѣ, себѣ; б) трете-то лице — той, въ множествено число во всичкы-тѣ падежи ся пише съ *ѣ*: тѣ, тѣмъ, тѣхъ, както и производно-то отъ нихъ: *тѣхънъ*; в) приставка-та — *нѣ* въ неопрѣдѣлены-тѣ мѣстоименія ся пише съ *ѣ*: нѣкой, нѣчто.

2). Въ неопрѣдѣлены-тѣ мѣстоименія частица-та — *годѣ* ся соединява съ малко тире, а частица-та — *то*, ся пише слитно въ относителны-тѣ мѣстоименія: *който*, *чійто*, *комуто*, *когото*, *какъвто*, *кой-годѣ*, *какъвъ-годѣ*, *что-годѣ* и пр. зачтото сѫ тѣсно соединены по удареніе-то.

3). Въ мѣстоименія-та: *никой*, *ничто*, *никакъвъ*, кога сѫ употрѣбены съ прѣдлогъ, отрицателна-та частица ся отдѣля на времени и ся гужда задъ прѣдлога: *никой*, *ни за кого*; *ничто*, *ни за что*; *никакво*, *ни за какво*.

На что служи мѣстоименіе-то въ прѣдложеніе-то.

Понеже мѣстоименія-та замѣняватъ сѫществителны-тѣ и прилагателны имена, то тѣхно-то право назначеніе е — да стават подлежащи, допълненія и опрѣдѣленія.

Никой не познава, *что* е Зойка болна, ни цѣлбѫ пристойнѫ *нѣкой и* подава. Пѣс. Сърдце *мое* что треперишь, не етъ лъжа, *ты что* гледашь. Жинз.

IV.

Членъ.

Понятіе за него.

Членъ-тъ е една часть отъ рѣчь-тѫ, която ся гужда подирь нарицателны-тѣ сѫществителны имена, за да покаже, че прѣдметъ-тъ, при имя-то на когото ся намира, е извѣстенъ. (*)

(*) Въ прилагателны-тѣ съ усѣчено окончаніе въ старинѫ ся притуряло лично мѣстоименіе третьяго лица: и, я, е, когато прилагателно-то ся относило на прѣдметъ извѣстенъ, опрѣдѣленъ, и тѫй ся составили прилагателны-тѣ съ пълно окончаніе, които сѫ имали мѣсто тамъ, гдѣ въ грѣцкый языкъ сѫщы-тѣ прилагателны ся поставяли съ членъ. Кога слѣдъ время въ нашій языкъ прѣстанѫли да ся чуіѫтъ въ прилагателны-тѣ тыя членны (пълны) окончанія, то тѣхното мѣсто замѣнило друго, относително, мѣстоименіе: тъ, та, то. и тѫй ся родилъ сегашній нашъ членъ. Това е причина-та, мыслимъ, гдѣто наши-тѣ членове стоіѫтъ подирь имена-та. А понеже прилагателны-тѣ сѫ сохранили и подирь това въ мѫжкый родъ въ единствено число и старыя членъ — и, то, по тѫзь причинѫ, ся сбутали два члена — и, тъ, въ сѫщо-то имя, а оттова и происходи путаница въ писмо-то.

Въ сѫществителны-тѣ имена, видися, сами-тѣ окончанія на падежи-тѣ сѫ служили и за членъ, зачтото и тыя до нѣкадѣ сѫ еднаквы съ лично-то мѣстоименіе — и, *я*, е. Много сѫществ. имена въ именителный падежь окончаватъ на — й: рой, ратай, повой. Винителный падежь отъ лично-то мѣстоименіе — и, ви. его, ся прѣвръща и въ — ь: нань, вмѣсто на ни — на него, а съ окончаніе — ь имаме много сѫществ. имена: конь, день и проч. Женскы-тѣ сѫщ. на — я, и срѣдни-тѣ на — е, явно указватъ на това. Возъ това имена-та отъ женскый родъ въ дат. вин. и творителный падежи имаѫтъ окончанія еднаквы съ мѣстоиме-

Членъ-тъ, както и прилагателны-тѣ имена, има три рода: *тъ*, *та*, *то*.

Склоненіе на членъ-тъ.

	Число единствено.			Число множествено.	
	Мѫж. р.	Жен. р.	Ср. р.	Мѫж. и Жен. р.	Ср. р.
И.	тъ	та	то	тѣ	та
В.	тъ	тѫ	то	тѣ (*)	та.

Напримѣръ: человѣкъ-тъ, жена-та, дѣте-то, человѣци-тѣ, жены-тѣ, дѣца-та.

Забѣлѣжкы за члена.

1). Членъ-тъ ся склонява наедно съ имя-то и по нѣкои мѣста има и дателенъ и винителенъ падежъ въ мѫжкый родъ, напр. конь-тъ, дат. коню-тому, вин. коня-того.

Ми ся скрыла Будинъ-Яна *змѣю-тому* подъ крила-та. Пѣс.

2). Членъ-тъ ся употрѣблява и подирь прилагателны-тѣ, но и тогава той опрѣдѣлява сѫществително-то, което слѣдува подирь прилагателно-то.

3). Въ множествено число прилагателны-тѣ и въ срѣдній родъ пріиматъ членъ — *тѣ*, намѣсто — *та*, напримѣръ *добры-тѣ дѣца*, вмѣсто *добры-та дѣца*.

ніе — я, напр. земл-ѣ, земл-іѫ, земл-еѭ (Кральотъ ми ѣ кралицѣ велеше). Г-нъ Давидовъ въ своіѫ-тѫ сравнителнѫ Грамматикѫ говори: явныя родовыя окончанія русскихъ именъ — ъ, а, е, суть мѣстоименія 3-го лица, соотвѣтствующія греческому члену — ὁ, ἡ, τὸ. По тѫзь причинѫ, може быти, въ нашій языкъ буквы-тѣ — а, я, въ мѫж. родъ въ единст. число ся пріиматъ и за окончанія винит. падежа и за членъ: вола, коня, и проч.

(*) Въ множествено число членъ — тѣ, нѣкои изговарятъ и пишятъ — ти; но въ поголѣмѫ-тѫ часть въ нашія народъ ся чуе — тѣ а не — ти. Гдѣто ся изговаря — ти намѣсто — тѣ, какъто во восточнѫ-тѫ странѫ отъ Българіѭ и Тракыѭ, тамъ е друга причина на това произношеніе. Въ неѭ странѫ буквы-тѣ — е и ѣ, ся произносятъ, като — и, кога не пада на нихъ удареніе. Тамъ казватъ: Добри, да бѫди, утиди, ила, зими, зими, волови-ти, вмѣсто: Добре, да бѫде, отиде, ела, земи, зимѣ, волове-тѣ. Но и у нихъ, кога ся падне удареніе-то на члена, произноси ся — тѣ, а не — ти, напр. пить-тѣ, девить-тѣ а не петь-ти, деветь-ти. Слѣдователно членъ тѣ е общъ у всичкы българе.

Че трѣбва да ся пише тѣ, а не те, въ това пакъ ни увѣрява произношеніе-то. Кога ся падне удареніе-то на членъ — тѣ, тогава — тѣ ся изговаря — тя: петь-тѣ — петь-тя, десять-тѣ — десять-тя, а само буква — ѣ, има това свойство да ся произноси и като — е, и като — я.

V.

Глаголъ.

„*Утихнѫ* всѣкый вѣтерецъ, *замълкнѫхѫ* и птичьи хоры, *заслушахѫ* ся и стада; овчарь, заслушанъ въ нашъ пѣвецъ, едва-едва на рѣдко *дыха* и само на пѫти овчарки *ся усмихва*. *Свършилъ* пѣвецъ. Оселъ, като кадія, чело навелъ както земѭ: „изрядно“, *казува*, „право да *рекѫ*, да *слуша може* тебъ човѣкъ безъ мѫчнотіѭ“.

Басня (Оселъ и Славей).

Понятіе за глаголъ-тъ.

Тукъ въ 1-ый стихъ ся говори за вѣтерецъ, и говори ся, че той *утихнѫ*, — тая дума показва состояніе-то на вѣтереца, въ което той самъ поставилъ себе си отъ дѣйствіе-то на пѣвеца. Въ 2-ый стихъ ся говори за птичьи хоры, че тѣ *замълкнѫхѫ* — тая дума показва состояніе-то на птичьи-тѣ хоры, въ което тіи самы себе поставили поради пѣвеца. Въ 3-ый стихъ ся говори за стада-та, че ся заслушахѫ — тая дума показва состояніе, въ което поставили себе стада-та въ отношеніе къмъ пѣвеца. Въ 4-ый стихъ ся говори за овчара, че *дыха* — тая дума показва дѣйствіе, което си остая при самый дѣйствуѭщій прѣдметъ. Въ 5-ый стихъ ся говори пакъ за овчара, че *ся усмихва*, тая дума показва дѣйствіе-то на овчара къмъ овчаркѫ-тѫ. За пѣвеца ся говори, че *свършилъ* — тая дума показва дѣйствіе-то на прѣдмета. Попатамъ ся говори за осела, че *навелъ* — тая дума показва настояще дѣйствіе, което прѣминува на другъ прѣдметъ — на *чело: оселъ чело навелъ както земѭ*. Думы: *казува*, *рекѫ*, такожде показватъ дѣйствіе-то на осела. Въ послѣдній стихъ ся говори за човѣкъ, че *може* — тая дума показва состояніе-то на прѣдмета, въ което той усѣща себе силенъ и способенъ нѣчто да направи. *Слуша* показва дѣйствіе, което прѣминува на другъ прѣдметъ: *да слуша тебъ човѣкъ*. Всичкы тыя думы, които показватъ дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета, както: *утихвамъ*, *замълкувамъ*, *заслушвамъ ся*, *дыхамъ*, *усмихвамъ ся*, *навеждамъ*, *казвамъ*, *рекѫ*, *слушамъ*, *могѫ*, ся

наричатъ глаголы. Итака, *глаголъ-тъ* е една часть отъ рѣчь-тѫ, която изражава дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета.

Подъ думѫ *дѣйствіе* ный разумѣваме онаѫ дѣятелность на прѣдмета, която повечето зависи и ся извьршава отъ него самого; а подъ думѫ *состояніе* на прѣдмета разумѣваме неговѫ-тѫ спокойнѫ, неволнѫ дѣятелность, или просто страдателнѫ, която ся извьршава въ прѣдмета отъ дѣйствіе-то на другы прѣдметы вьрху него.

Залози на глагола.

Глаголъ-тъ има пять залога: три за дѣйствіе-то на прѣдмета: дѣйствителный, возвратный и взаимный — и *два* за состояніе-то на прѣдмета: срѣдній и страдателный.

Понятіе за дѣйствителный залогъ.

Дѣйствителны-тѣ глаголы изражаватъ на подлежяще-то дѣйствіе-то, което прѣминува на другъ прѣдметъ, второстепененъ въ прѣдложеніе-то.

Какъ *свиркѫ остави,* той (овчарь-тъ) *погледне стадо,* какъ *пасе трьвицѫ.* Брат. трудъ. Двѣ момы *дворы метехѫ,* а Гюла *млько біеше.*

Во всичкы тыя примѣры ся изражаватъ дѣйствія на различны прѣдметы, и тыя дѣйствія прѣминуватъ на другы прѣдметы, второстепенны въ прѣдложеніе-то, затова всичкы тыя глаголы сѫ *дѣйствителны.* Прѣдметъ-тъ, на когото право прѣминува дѣйствіе-то отъ дѣйствителный глаголъ, ся нарича *право допълненіе.* Право-то допълненіе отговоря на вопросы *кого?* или *что?* Дѣйствителны-тѣ глаголы всякога искатъ подирь себе право допълненіе. Той погледне (кого?) *стадо.* Что пасе стадо-то? — *трьвицѫ.* Что метехѫ двѣ момы? — *дворы.* Что біеше Гюла? — *млько.* Право-то допълненіе е една необходимость за дѣйствителный глаголъ. Безъ него той или не ще има пъленъ смысълъ (Гюла біеше . . .), или ще изгуби характеръ на дѣйствителенъ глаголъ, и ще стане срѣдень. *Стадо пасе трьвицѫ.* Тукъ глаголъ: *пасе* е дѣйствителенъ. Но кога кажемъ: *стадо пасе по поле-то,* то-

гава сѫщій глаголъ — *пасе* — става срѣдень, зачтото сега вече не показва никакво дѣйствіе върхъ другъ прѣдметъ, а просто состояніе на пасѫще стадо. И много ще ни срѣщнѫтъ на практикѫ такыва глаголы, които ся употрѣбляватъ то въ дѣйствителенъ, то въ срѣдень залогъ.

Понятіе за возвратный глаголъ.

Натруфи ся (Сидеръ) съ самуръ калпакъ, *обрѫжи ся* съ дрѣновъ кривакъ, *прѣкрѣсти ся*, на пѫть тръгнѫ.

Возвратный глаголъ изражава дѣйствіе-то на прѣдмета, което ся возвръща на самый дѣйствуѫщій прѣдметъ и производи въ него нѣкаквѫ новѫ прѣмѣнѫ. Тоя глаголъ ся отличава отъ дѣйствителный само въ това, че пріима мѣстоименіе — *ся* (себе) за право допълненіе. Въ горны-тѣ стихове ся говори за Сидера, че *ся натруфилъ*, сир. натруфилъ себе си, *обрѫжилъ ся*, сир. обрѫжилъ себе, *прѣкрѣстилъ ся*, сир. направилъ знакъ крѣстный на себе.

Увтикалъ ся былъ Гарванъ съ періе отъ пауна, таче тръгнѫлъ съ пауны *да ся пери* и съ нихъ *да ся мѣри*.

Увтикалъ ся, *пери ся*, *мѣри ся*, всичкы тыя глаголы, както и прѣдидѫщи-тѣ, изражаватъ *дѣйствіе* — но такова дѣйствіе, което ся возвръща на самыя дѣйствуѫщій прѣдметъ — за това всичкы тыя глаголы сѫ возвратны.

Понятіе за взаимны-тѣ глаголы.

Взаимны-тѣ глаголы изричатъ взаимно-то дѣйствіе на два, или на нѣколко прѣдметы, които дѣйствуватъ взаимно единъ на другъ. И тіи, както и возвратны-тѣ, бываатъ придружены съ мѣстоименіе — *ся*. Тыя глаголы всякога искатъ подирь себе допълненіе, на вопросъ: *съ кого?* или *съ что?*

Били сѫ ся и *трошили*, кръвь кыпѣла въ тѣхны жилы. Козл. Нель мые се обложихме съ църнъ Арапа, Алмасъ-Бега. Раскаралъ ся Каравидо со невѣстѫ Карабоѫ..... Зачто ни, младо, загына, оба не ся простихме. Пѣсни.

Всичкы такыва глаголы, както: *бїѫ ся*, *облагамъ ся*, *карамъ ся*, *прощавамъ ся*, ся наричатъ взаимны (*).

(*) Нѣкои глаголы и безъ мѣстоименіе — ся — сѫ взаимны, напр. воювамъ, играѭ, разговарямъ, граничѫ и проч.

Понятіе за срѣдни-тѣ глаголы.

„Деветь скели *запустѣли*, двѣстѣ села *почернѣли*, деветь града *погрознѣли*..... *Смаяли ся* и звѣрници, *слисали ся* всичкы птици; по сине-то горѣ небе на витло *ся* орелъ *віе*.....Сабя *фучи*, въздухъ *пищи*, кривакъ *трѣщи*, поле *ечи*. Козл..... Конь му *зѣе*, сълнце *грѣе*. Пѣсень.

Срѣдни-тѣ глаголы изражаватъ такова дѣйствіе, или состоянїе на прѣдмета, което нѣма никакво направленіе навънъ, а ся извьршава и си остава въ самый дѣйствующій прѣдметъ. Сабя *фучи*, въздухъ *пищи*, кривакъ *трѣщи*, конь *зѣе*, сълнце *грѣе*, села *почернѣли* и проч. Тыя глаголы не искатъ подирь себе нѣкакво непосрѣдствено допълненіе, безъ което да не бы могли да иматъ надлежащій смыслъ.

Забѣл. Мѣстоименіе — *ся* въ нѣкои срѣдни глаголы (орелъ ся віе) не заема мѣсто на право допълненіе, както во возвратны-тѣ глаголы, а само служи като общій признакъ, че дѣйствіе-то си остая при дѣйствуѫщій прѣдметъ и не прѣминува на другъ прѣдметъ. Въ такъвъ смыслъ ся употрѣблява *ся*-то и въ страдателны-тѣ глаголы.

Глаголы общы.

На дѣйствителны-тѣ и срѣдни глаголы трѣбва да ся отнесѫтъ още и общы-тѣ глаголы, отъ които едны, по значеніе-то, ся пріиматъ за дѣйствителны, другы за срѣдни; тѣ прѣимуществено изражаватъ вѫтрѣшне-то состояніе на прѣдметы-тѣ, и при това, повечето, на одушевлены-тѣ. Тіи ся отличаватъ отъ другы-тѣ глаголы съ това, че всякога иматъ при себе: *ся*, и че безъ — *ся* нѣматъ никакво значеніе.

Присмѣлъ ся хръбелъ на щрѣбелъ. Посл. Човѣче простый, не *пѫчи ся*, съ болѣре въ родство не гони ся. Басня. *Ся зачудихъ* клетъ сиромахъ. *Разболѣла ся* хубава Яна. Лудо младо не *надѣйся*, мене майка не мя дава за тебе. Пѣсни.

Въ тыя примѣры общи-тѣ глаголы: *присмѣлъ ся, надѣй ся*, иматъ значеніе на глаголы дѣйствителны: а глаголы-тѣ: *пѫчи ся, ся зачудихъ, разболѣла ся*, иматъ значеніе на срѣдни глаголы.

Понятіе за страдателны-тѣ глаголы.

Гдѣ ся е чуло, видѣло мома на сънъ да *ся краде*... Не *ся гази* тази вода дълбока, не *ся кржши* тазь калинка червена.... Даль си у бахча растена, даль *си* отъ Бога *дадена*. Не сѫмъ отъ Бога паднжла, тукъ *сѫмъ* отъ майкѫ *родена*.... Ако *сѫмъ* ти *наржчано*, само тебѣ ке ти дойдамъ. Пѣсни.

Тукъ глаголы-тѣ: *ся краде*, *ся гази*, *ся кржши*, *си дадена*, сѫмъ *родена*, *сѫмъ наржчано*, сѫ глаголы страдателны.

Страдателны-тѣ глаголы изражаватъ страдателното состоянїе на прѣдмета. Тукъ главный прѣдметъ не дѣйствува, а само пріима на себе дѣйствїе отъ другы прѣдметы, второстепенны въ прѣдложеніе-то, които въ тоя случай ся поставятъ съ прѣдлогъ *отъ*, на вопросъ: *отъ кого? отъ что?* Сѫмъ *отъ майкѫ* родена, сѫмъ ти наржчана (подразумѣва ся *отъ Бога*).

Страдателна-та рѣчь е обратна на дѣйствителнѫ-тѫ. *Сѫмъ отъ майкѫ родена*, и *майка мя е родила* иматъ еднакво значеніе. Поради това страдателны-тѣ глаголы, както и возвратны-тѣ, могѫтъ да ся образуватъ само отъ дѣйствителны-тѣ (*).

Видове въ глаголы-тѣ.

Видъ въ глагола ся нарича оная особенность на наши-тѣ глаголы, по коѭто тѣ, за да изразятъ свьршено, или несвьршено, повторяемо, или неповторяемо дѣйствіе-то, ся явяватъ подъ разны видове.

Понятіе за несвьршенный и свьршенный видъ въ глаголы-тѣ.

Главны видове въ глагола сѫ два: несвьршенный и свьршенный. Несвьршенный видъ изрича дѣйствіе-то несвьршено, а свьршенный изрича дѣйствіе-то свьршено.

(*) Отъ приведены-тѣ примѣры става явно, че во всичкы-тѣ залози глаголы-тѣ могѫтъ да иматъ формѫ-тѫ на возвратныя залогъ. Отъ това слѣдова, че залози-тѣ на наши-тѣ глаголы трѣбва да узнаваме не по мѣтоименіе-то: ся, а по тѣхно-то значеніе въ прѣдложеніе-то.

„Двѣ момы дворы *метехѫ*, а Гюла млѣко *бѣше* на малы врата въ градинѫ. Стоянъ си Гюли *говори*.

Въ тыя стихове глаголы-тѣ: *метехѫ*, *бѣше*, *говори*, изричатъ дѣйствіе несвьршено; слѣдователно, тыя всичкы сѫ въ несвьршенъ видъ.

Отъ свадбѫ пушка *пукнѫла*, сивы гълѫбе *хвьркнѫхѫ*. Стойни на скуты *падняхѫ*. Стойни ся коня *подплаши*, подъ зеленъ яворъ *промина*; жьтъ и ся магданъ *закачи* за тънкѫ, витѫ младицѫ.

Въ тыя стихове глаголы-тѣ, *пукнѫла*, *хвьркнѫхѫ*, *падняхѫ*, ся *подплаши*, *промина*, *закачи*, изричатъ свьршено дѣйствіе, слѣдов. всичкы сѫ въ свьршенъ видъ.

Глаголы многократны и едпократны.

Между глаголы-тѣ отъ несвьршенный видъ — въ частность — трѣбва да различаваме още и многократный или учащателный видъ, който, освѣнь гдѣто показва дѣйствіе-то несвьршено, изрича още неговѫ-тѫ повторяемость, сир. че дѣйствіе-то ся повтаря, или ся често вьрши.

Такъвъ видъ глаголы сѫ: *походвамъ*, *попивамъ*, *пошивамъ*, *поорвамъ* и проч.

Между глаголы-тѣ отъ свьршенъ видъ, въ частность, трѣбва да различаваме еднократны-тѣ глаголы, които, освѣнь гдѣто показватъ окончепность на дѣйствіе-то, изражаватъ неговѫ-тѫ неповторяемость, сир. че дѣйствіе-то ся извьршва изведнажь, въ единъ пѫть.

Такыва сѫ глаголы-тѣ: *духнѫхъ*, *выкнѫхъ*, *копнѫхъ*, *драснѫхъ*, *гребнѫхъ* и *др.*

Забѣл. Нѣкои отъ еднократны-тѣ глаголы означаватъ още малость на дѣйствіе-то, напр. *хапнѫхъ*, *пинѫхъ*, *дремнѫхъ*.

Измѣненіе на глагола.

Глаголъ-тъ ся измѣнява: 1) по наклоненія, 2) по времена, 3) по лица, 4) по числа и 5) — въ нѣкои прѣминѫлы времена — по родъ.

I. Наклоненія въ глаголы-тѣ и понятіе за всѣко едно отъ нихъ.

Кога говоримъ за дѣйствіе-то на прѣдмета, пый можемъ или просто *да расказваме* за него, или *да повеляваме*

и *да желаемъ* да ся извърши дѣйствіе-то, или само *да прѣдполагаме* за извършваніе-то му, или да прѣдставяме негово-то дѣйствіе като *подчинено* на друго. Оттука въ глагола пріиматъ начало четыри наклоненія: изявително, повелително, условно и подчинително (*).

1). Изявително-то наклоненіе расказва (изявява) за дѣйствіе-то на прѣдмета.

Гради мома кале каменово: денѣ *гради*, а нощѣ *ся рони*. Мома *ся е* Богу *помолила*..... Момкова-та майка споредъ кума *иде* и куму *ся моли*. Пѣсни.

2). Повелително-то наклоненіе изрича отъ странѫ на говоряще-то лице повелѣніе, молбѫ. желаніе, совѣтъ да ся извърши дѣйствіе-то.

И куму ся моли: *нагледвай* ми сына..... Младъ загорецъ, *стани, впрегни* крѣпкый волецъ.

Повелително-то наклоненіе, кога изрича желаніе, ся замѣнява на времени съ условно или желателно наклоненіе „*да бы далъ* Богъ да ся попалавишь.“ Пѣсень.

Още и съ изявително наклоненіе.

Стани, сину, да вечеряшь, да вечеряшь, да си лягашь. — Пелинъ *было* вечеря-та, *опустѣла* постеля-та..... *Убилъ* вы Господь, двѣ малкы момы, что не запяхте малко понапрѣдъ. Пѣсни.

3). За изричаніе на *прѣдполагаемо*, или возможно само дѣйствіе, което можѣ да ся случи, а може и да не ся случи, или което можало да ся случи, но не ся случило и вече нѣма да ся случи, въ другы-тѣ языци има особо наклоненіе—условно или сослагателно, но у насъ го нѣма, сир, нѣма особо измѣненіе въ глагола за него, но или ся изрича съ сѫщѫ-тѫ формѫ на изявително-то наклоненіе, или ся составя отъ спрягателно-то причастіе и отъ спомагателны-тѣ глаголы — *быхъ* и *щяхъ*.

Азъ си Марка *измамювамъ, излъгувамъ* сир. щѫ, или могѫ го измами, излъга..... Тіи те, пиле, *убиватъ* и те *затриватъ*....

(*) Въ цьрковный языкъ, както и въ другы-тѣ славянскы нарѣчія, има и неопрѣдѣлено наклоненіе. Въ това наклоненіе дѣйствіе-то на прѣдмета ся само именува, безъ да ся показва кой и кога дѣйствува. То обыкновенно окончава на *ти*: писати, сѣдѣти, ходити. Въ нашій языкъ това наклоненіе е употрѣбително само во второ-то бѫдѫще время, и то сократено, безъ окончаніе — *ти*: писа щѫ, сѣдѣ щѫ, ходи щѫ, вмѣсто писати, сѣдѣти, ходити. Въ еднѫ само пѣсень, до колкото ми е извѣстно, ся е сохранило въ такъвъ случай съ пълно окончаніе: „безцѣнъ камакъ да ми свѣти по олтари, а тебе (мрѣнѫ рыбѫ) щемъ курбанъ клати, курбанъ клати на цьрквы-тѣ.“

Чекала бѣхъ та до пролѣть..... *Да бы было* тебѣ *мило* за мене, не *бы чекалъ* ясенъ мѣсецъ да грѣе..... *Да бѣхъ брала* бѣло платно, *бѣхъ* ѣ горѫ *заградила.* Пѣсни.

Да знаешь, лудо, да знаешь, како е жалба за младость, на врата *бы ме чекало,* отъ коня *бы* ме сметало. Пѣсень.

4). Подчинително-то наклоненіе изрича дѣйствіе-то на прѣдмета всякога подчинено, или зависимо отъ друго дѣйствіе.

Не стой, Дойне, на брѣга: брѣгъ ся рони, ще паднешь. — Ако *паднѫ* да *паднѫ*, да не *земѫ* овчара. Пѣсень. Хайдутъ Сидеръ като *замахне*, кости троши.. Всякога, кога *ся вырнеше* Недѣлко, вьрщаше ся невеселъ.

11. За происхождение-то на времена-та въ глаголы-тѣ.

Дѣйствія-та и состоянія-та на прѣдметы-тѣ обыкновенно ся извьршаватъ во время, и относително къмъ минутѫ-тѫ, по коіѭто говоримъ за нихъ, могѫтъ да бѫдѫтъ. или современны, или прѣминали, или бѫдѫщи, оттука въ глаголы-тѣ пріиматъ начало три времена: настояще, прѣминало и бѫдѫще.

Настояще-то время показва, че дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета ся извьршава въ сѫщо-то время, когато говоримъ за него.

„Мелница бърза *журчи* и *фучи*, пшеничны зьрна *меле* и *троши.*“ Козл.

Прѣминало-то время не состои, както настояще-то, отъ еднѫ минутѫ, а отъ безкрайно множество минуты, отъ които едны сѫ были понапрѣдъ, другы — попослѣ, относително една къмъ другѫ и къмъ настояще-то, Оттова минѫло-то время ся подраздѣлява на пять минѫли времена, които за отличіе едно отъ друго наричаме: протяжно (преходяще) (*), непрѣдѣлно, прѣминѫло, попрѣминѫло, давно прѣминѫло.

Протяжно-то время показва, че дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета продължавало (протягало ся) да ся извьршава, когато друго дѣйствіе ставало, или станѫло.

(*) Прѣдпочетохме това названіе прѣдъ несвьршено минѫло. Едно зачето е то наше старивно, второ, че най добрѣ изражава значеніе-то на това время, третіе, че то не е прѣводъ отъ другъ языкъ, както несвьршено (imparfait), четвьрто, че то не е сложно, както несвършено прѣминѫло.

Синокъ сумъ сеиръ гледала, встредъ куки огонъ *гореше*... Стройници вино *піяхѫ*, дѣвойка слуга *служеше*.... Любика платно *бѣлеше* покрай бѣлего Вардара, ми поминаше винари.

Непрѣдѣлно-то время показва, че дѣйствіе-то, или состояніе-то на прѣдмета ся е извьршило въ едно неопрѣдѣлено минѫло время.

„Изъ ноздры *дѫхнѫ*, *развѣя* трѣвѫ, и му *настръхнѫ* тлъста та снага. Мечка *затрѣщѣ* — прѣзъ горѫ иде, Голё *зашумтѣ* и *ся настрежи*,“ Козл.

Прѣминало опрѣдѣлено время показва, или сѫществованіе на произведенѫ работѫ отъ дѣйствіе-то на прѣдмета, или опрѣдѣлено время на негово-то продълженіе.

„*Запазила* е (мечка-та) на деветь лѫкы зеленѫ трѣвѫ (има ѭ запазенѫ).... по цѣлѫ казѫ страхъ *е разнесла*. Козл.

Вчера *сѫмъ была* на лозѥ, весь день *сѫмъ* лозѥ *копала*... Да види татко и мама, какво *сѫмъ* либе *залибилъ*. *Заткало е* Пена, мамо, тънко платно, *ткала* го е деветь годинъ.

Попрѣминало время показва, че дѣйствіе-то на прѣдмета ся извьршило прѣди друго дѣйствіе еднакво прѣминѫло.

Много *бѣхъ* азъ *наумилъ* да направѭ, ала ся не испълни мое-то желаніе. Сл. *Досѣтилъ бѣ* ся младъ Стоянъ, тапа Ивану думаше.

Давнопрѣминало время показва, че дѣйствіе-то на прѣдмета ся е отколѣ извьршило и е вече като забравено и неизвѣстно за говоряще-то лице.

Ты *си былъ знаялъ* и французкы!

Бѫдѫще-то время показва, че дѣйствіе-то на прѣдмета ще ся извьрши подирь онова время, по което говорятъ за него.

„Гюла Стояну говори: зарань *щѫтъ да* тя *обѣсятъ* на царьовы тѣ дворове, *Щѫ да* ти *умрѫ*, мила майколе, млада, зелена. Тіи те, пиле, *убиватъ*, убиватъ и те *затриватъ*. Пѣсни.

Второ-то бѫдѫще время показва, че дѣйствіе-то на прѣдмета ще ся извьрши въ едно неопрѣдѣлено время въ бѫдѫще-то.

А тебе *щемъ* курбанъ *клати* на цьрквы-тѣ.... Ный го *щемъ* на конь *качва*, ный му *щемъ* войскѫ *реди*, Пѣсни.

Отъ тыя времена само три сѫ самостоятелны: *настояще-то*, *протяжно-то* и *непрѣдѣлно-то*, другы-тѣ времена сѫ *составны*. Составны-тѣ прѣминѫли времена ся составятъ отъ спрягаемо-то причастіе на глагола и отъ спомогателный глаголъ *сѫмъ*. Отъ това става ясно, зачто составны-тѣ прѣминѫли

времена иматъ родове, кога чисто глаголны-тѣ формы нѣматъ родъ. Бѫдѫщи-тѣ времена взиматъ въ помощь глаголъ — *щѫ*. Пьрво-то бѫдѫще ся различава отъ настояще-то само въ това, че пріима въ помощь още глаголъ — *щѫ*. Второ-то бѫдѫще ся составя отъ спомогателный глаголъ — *щѫ*, и отъ неопрѣдѣлено-то наклоненіе на спрягаемыя глаголъ.

Изявително-то наклоненіе въ несвьршенъ видъ има всичкы-тѣ времена; свьршенный видъ нѣма настояще и протяжно.

Повелително-то наклоненіе има само едно время.

Подчинително-то наклоненіе има двѣ времена и то само въ свьршенный видъ.

Происхожденіе-то на лица-та въ глаголы-тѣ и понятіе за всѣко едно отъ нихъ.

Никаква рѣчь не може да стане безъ три прѣдмета: а) да стане рѣчь, трѣбва нѣкой да ѭ каже; б) за говорящій е потрѣбно да има кому да каже мысъль-тѫ си — инакъ той нѣма за какво да говори, и в) накопецъ за самѫ-тѫ мысъль е потрѣбенъ прѣдметъ, за когото бы могло да ся каже нѣчто. Въ подлежаще-то тыя три прѣдмета ся изричатъ чрѣзъ личны-тѣ мѣстоименія: *азъ*, *ты*, *онъ*, а въ сказуемо-то — чрезъ различны-тѣ окончанія на глагола, които ся наричатъ окончанія на пьрво-то, второ и третье лице.

Пьрво-то лице изрича дѣйствіе-то на говоряще-то лице.

Кога *идѫ* на орань, азъ ся Богу не *помолѫ*, нивѫ-тѫ да си *изорѫ*. Пѣсень.

Второ-то лице изрича дѣйствіе-то на прѣдмета, къмъ когото говорятъ.

Гдѣ *орешь* черно угарье, и *сѣешь* бѣлѫ пшеницѫ и на биволе *хоратишь*: *орете* черны биволе. Пѣсень.

Подъ третье лице ся разумѣва дѣйствіе-то на всѣкой прѣдметъ, за когото ся говори.

На вьрхъ Великденъ, вовъ святѫ недѣлѫ, хора въ цьрквѫ *влазятъ*, Начу рало *стлга*, дребны сълзы *рони* и Богу *ся моли*. Пѣсень.

Числа въ глаголы-тѣ.

Числа въ глаголы-тѣ, както и въ имена-та, сѫ двѣ: единствено и множествено.

Единствено-то число изрича дѣйствіе-то на единъ прѣдметъ.

Младый юнакъ дрьва носи, а *невѣста* ризѫ *шіе*, *мѫжь* безъ мѣсто женѫ *біе*.

Въ множествено-то число ся говори за два, или за нѣколко прѣдмета.

Два са змѣя у планине біѭтъ. Пѣс. Хубавы-тѣ круши *свине-тъ* гы *ядѫтъ*. Посл.

Родове въ глаголы-тѣ.

Спрягаемо-то *причастіе*, което влиза въ составъ на нѣкои прѣминѫли времена на глагола, ся измѣнява (както и всяко обыкновено прилагателно) по родове и числа: сѫмъ *ходилъ*, сѫмъ *ходила*, сѫмъ *ходило*, *ѥме ходили*.

Понятіе за спряженіе-то. Отличителны и относителны окончанія.

Измѣненіе-то на глагола по наклоненія, времена, лица, числа и, въ нѣкои прѣминѫлы времена, по родове, ся нарича спряженіе, — зачтото това измѣненіе на глагола зависи отъ соединеніе-то му (или спряганіе-то му) съ подлежаще-то. Окончаніе-то на глагола въ изявително наклоненіе въ настояще время, въ пьрво лице (ѫ, іѫ, мъ) ся нарича *отличително*, а всичкы-тѣ другы окончанія — *относителны*.

Българскы-тѣ глаголы имать три спряженія. По 1-то спряженіе ся спрягатъ глаголы-тѣ, на които въ изявително наклоненіе, въ настояще время, въ единствено число 2-то лице окончава на *ешь*, а въ множествено число 3-то лице на *ѫтъ*, или ѭтъ: *четѫ*, чете*шь*, четѫ*тъ*, пѣѫ, пѣ*ешь*, пѣѭ*тъ*. По 2-то спряженіе ся спрягатъ глаголы-тѣ, на които въ единств. число 2-то лице окончава на *ишь*, а въ множествено число 3-то лице — на *ятъ*: ходѫ, ход*ишь*, ход*ятъ*, стоіѫ, сто*ишь*, сто*ятъ*. По 3-то спряженіе ся спрягатъ глаголы-тѣ, на които 1-то лице окончава на—*мъ*: думамъ, думашь, валямъ, валяшь.

Глаголъ сѫмъ и негово-то спряженіе

Глаголъ *сѫмъ*, срѣдень по залога, има двояко назначеніе въ рѣчь-тѫ: въ прѣдложеніе-то той навремени става сказуемо, — именно, кога показва сѫществованіе-то на прѣдмета, и тогава ся нарича *сѫществителенъ;* а на времени изражава само связь между подлежаще-то и сказуемо-то, или ся взима въ помощь въ спряженіе-то на другы-тѣ глаголы, и тогава ся нарича *спомагателенъ.* Такова спомагателно назначеніе има въ нашія языкъ и глаголъ — *щѫ* (хощѫ).

Прѣди да ся запознаемъ со спряженіе-то на другытѣ глаголы, трѣбва да научимъ спряженіе-то на спомагателныя глаголъ, едно, зачтото ся той употрѣблява почесто отъ другы-тѣ, и второ, че ще ни служи при спряженіе-то на другы-тѣ глаголы. *Ето му* спряженіе-то.

Наклоненіе неопрѣдѣлено

Бы (быти).

Наклоненіе изявително.

Врема настояще.

Число единствено.	Число множествено.
1. сѫмъ	сме (смы)
2. си	сте
3. е (етъ, есть).	сѫ (сѫть).

Протяжно.

Число единствено.	Число множествено.
1. бѣхъ	бѣхме
2 бѣше / бѣ	бѣхте
3 бѣше / бѣ	бѣхѫ

Бѫдѫще пьрво.

Число единствено.	Число множествено.
1. щѫ бѫдѫ	ще бѫдемъ
2. ще бѫдешь	ще бѫдете
3. ще бѫде	ще бѫдѫтъ.

Второ бѫдѫще.

Число единствено.	Число множествено.
1. бы щѫ	бы щемъ
2. бы щешь	бы щете
3. бы ще	бы щѫтъ.

Непрѣдѣлно минѫло.

1. быхъ, быдохъ	быхме, быдохме
2. бы, быде	быхте, быдохте
3. бы, быде	быхѫ, быдохѫ.

Опрѣдѣлено минѫло.

1. сѫмъ былъ, а, о	сме были
2. си былъ, а, о	сте были
3. е былъ, а, о.	сѫ были.

Попрѣминѫло.

1. бѣхъ былъ, а, о	бѣхме были
2. бѣше былъ, а, о	бѣхте были
3. бѣше былъ, а, о	бѣхѫ были

Наклоненіе повелително.

1. (нѣма)	да бѫдемъ
2. бѫди	бѫдете
3. да бѫде	да бѫдѫтъ.

Причастіе.	Дѣепричастіе.
Наст. сый, сѫщій	быдейкы.
Прѣм. бывшій	
Бѫдѫщ. бѫдѫщій.	

Спомагателный глаголъ.

щѫ

Время настояще.

1. щѫ	щемъ
2. щешь	щете
3. ще	щѫтъ.

Протяжно.

1. щехъ	щехме
2. щеше	щехте
3. щеше	щехѫ.

Спряженіе на дѣйствит. и срѣдни глаголы.

Пьрво спряженіе.

Видъ несвьрш. | Свьршенъ. | Несвьршенъ. | Свьршенъ.

Наклоненіе изявително.

Време настояще.

Един.	1. копаѫ	нѣма	плетѫ	нѣма
	2. копаешь		плетешь	
	3. копае		плете	
Множ.	1. копаемъ		плетемъ	
	2. копаете		плетете	
	3. копаѫтъ		плетѫтъ	

Протяжно.

Един.	1. копаехъ	нѣма	плетехъ	нѣма
	2. копаеше		плетеше	
	3. копаеше		плетеше	
Множ.	1. копаехме		плетехме	
	2. копаехте		плетехте	
	3. копаехѫ.		плетехѫ.	

Пьрво бѫдеще (*).

Един.	1. щѫ копаѫ	щѫ скопаѫ	щѫ плетѫ	щѫ уплетѫ
	2. ще копаешь	ще скопаешь	ще плетешь	ще уплетешь
	3. ще копае.	ще скопае.	ще плете.	ще уплете.
Множ.	1. ще копаемъ	ще скопаемъ	ще плетемъ	ще уплетемъ
	2. ще копаете	ще скопаете	ще плетете	ще уплетете
	3. ще копаѫтъ	ще скопаѫтъ	ще плетѫтъ.	ще уплетѫтъ

(*) Редъ-тъ, по когото слѣдуватъ едно слѣдъ друго времена-та, ный основаваме на тѣхво-то производство. Протяжно-то время непосрѣдственно истича изъ настояще-то, на което запазва въ цѣлость кореня; а пьрво-то бѫдеще е само-то настояще, придружено отъ вспомогателный глаголъ — *щѫ*, Отъ *неопредѣлено-то наклоненіе*, отъ което става второ-то бѫдеще при помощьта на глаголъ-*щѫ*, ся образуватъ непрѣдѣлно-то время и спрягателно-то причастіе, а отъ това послѣдне-то ся образуватъ составны-тѣ времена при помощьта на спомагателный глаголъ.

	Видъ несвьрш.	Свьршенъ.	Несвьршенъ.	Свьршенъ.
	Второ бѫдѫще.			
Един.	1. копа щѫ	скопа щѫ	пле щѫ	упле щѫ
	2. копа щешь	скопа щешь	пле щешь	упле щешь
	3. копа ще	скопа ще.	пле ще	упле ще.
Множ.	1. копа щемъ	скопа щемъ	пле щемъ	упле щемъ
	2. копа щете	скопа щете	пле щете	упле щете
	3. копа щѫтъ	скопа щѫтъ.	пле щѫтъ	упле щѫтъ
	Непрѣдѣлно время.			
Един.	1. копахъ	скопахъ	плетохъ	уплетохъ
	2. копа	скопа	плете	уплете
	3. копа / копалъ.	скопа / скопалъ	плете / плелъ.	уплете / уплелъ.
Множ.	1. копахме	скопахме	плетохме	уплетохме
	2. копахте	скопахте	плетохте	уплетохте
	3. копахѫ / копаше / копали. (*)	скопахѫ / скопаше / скопали.	плетохѫ / плетоше / плели.	уплетохѫ / уплетоше / уплели.
	Опрѣдѣлено прѣминало.			
Един.	1. сѫмъ / 2. си / 3. е — копалъ, ла, ло.	сѫмъ / си / е — скопалъ, ла, ло.	сѫмъ / си / е — плелъ, ла, ло.	сѫмъ / си / е — уплелъ, ла, ло.
Множ.	1. сме / 2. сте / 3. сѫ — копали. (**).	сме / сте / сѫ — скопали	сме / сте / сѫ — плели.	сме / сте / сѫ — уплели.

(*) Форма: *копалъ*, *копали*, вмѣсто, копа, копахѫ, ся употрѣблява, кога ся говори за происшествіе, на което говорящій не е былъ очевидецъ, а ся научилъ за него отъ другы.

(**) Въ поголѣмѫ-тѫ часть отъ народа спрягаемо-то причастіе въ множествено число окончава на — е, а не на — и, напр. быле, станѫле, писале, казале и пр. Та и тамъ, гдѣто ся чуе това окончаніе на — и, мыслимъ, че е-то ся е измѣнило въ — и по свойство-то на мѣстно-то произношеніе. Това наше мнѣніе подтвърдяватъ нѣколко думы отъ оныя мѣста, гдѣ господствува прѣвращеніе-то на — е-то въ — и, кога нѣма на него удареніе. „Че сѫ сеймени отишле, та сѫ Стояна хваналй (Търновска пѣсень). Отишле, казано, а не отишли, зачто-то е удареніе-то на е-то. Ный употрѣбихме окончаніе — и само потова, че днесь то прѣобладава въ писменный ни языкъ. Това сѫщо-то може да ся каже и за окончаніе — мы, вмѣсто — ме въ множествено число въ пьрво лице на глаголытѣ сир. че и тукъ е-то ся е прѣвьрнѫло въ — и по свойство-то на мѣстно произношеніе.

	Видъ несвьрш.	Свьршенъ.	Несвьршенъ.	Свьршенъ.

Попрѣминало.

Един.	1 бѣхъ	копалъ, ла, ло.	бѣхъ	скопалъ ла, ло.	бѣхъ	плелъ, ла, ло.	бѣхъ	уплелъ, ла, ло.
	2 бѣше		бѣше		бѣше		бѣше	
	3 бѣше		бѣше		бѣше		бѣше	
Множ.	1 бѣхме	копали.	бѣхме	скопали	бѣхме	плели.	бѣхме	уплели.
	2 бѣхте		бѣхте		бѣхте		бѣхте	
	3 бѣхѫ		бѣхѫ		бѣхѫ		бѣхѫ	

Давно прѣминало.

Един.	1. сѫмъ	былъ копалъ.	сѫмъ	былъ скопалъ	сѫмъ	былъ плелъ.	сѫмъ	былъ уплелъ.
	2. си		си		си		си	
	3. е		е		е		е	
Множ.	1. сме	были копали.	сме	были скопали	сме	были плели.	сме	были уплели.
	2. сте		сте		сте		сте	
	3. сѫ		сѫ		сѫ		сѫ	

Наклоненіе повелително.

Един.	1. нѣма	нѣма	нѣма	нѣма
	2. копай	скопай	плети	уплети.
	3. да копае.	да скопае.	да плете.	да уплете.
Множ.	1. да копаемъ	да скопаемъ	да плетемъ.	да уплетемъ
	2. копайте	скопайте	плетете	уплетете
	3. да копаѫтъ.	да скопаѫтъ.	да плетѫтъ.	да уплетѫтъ.

Наклоненіе подчинително.

Бѫдѫще.

Един.	нѣма	1. скопаѭ	нѣма	уплетѫ
		2. скопаешь		уплетешь
		3. сконае.		уплете.
Множ.		1. скопаемъ		уплетемъ
		2. скопаете		уплетете
		3. скопаѫтъ.		уплетѫтъ.

Непрѣдѣлно.

Множ. Един.	нѣма	скопаехъ скопаеше скопаеше скопаехме скопаехте скопаехѫ	нѣма	уплетехъ уплетеше уплетеше уплетехме уплетехте уплетехѫ.

Спряженіе второ.		Спряженіе третьо.	
Видъ несвьрш.	Свьршенъ.	Несвьршенъ.	Свьршенъ.

Наклоненіе изявително.

Время настояще.

Множ. Един.	1. броѭ 2. броишь 3. брои. 1. броимъ 2. броите 3. броятъ.	нѣма	выкамъ выкашь выка. выкаме выкате выкатъ.	нѣма

Протяжно.

Множ. Един.	1. броехъ 2. броеше 3. броеше. 1. броехме 2. броехте 3. броехѫ.	нѣма	выкахъ выкаше выкаше. выкахме выкахте выкахѫ.	нѣма

Пьрво бѫдѫще.

Множ. Един.	1. щѫ броѭ	щѫ прѣброіѭ	щѫ выкамъ	щѫ выкнѫ
	2. ще броишь	ще прѣброишь	ще выкашь	ще выкнешь
	3. ще брои.	ще прѣброи.	ще выка.	ще выкне.
	1. ще броимъ	ще прѣброимъ	ще выкаме	ще выкнемъ
	2. ще броите	ще прѣброите	ще выкате	ще выкнете
	3. ще броятъ.	ще прѣброятъ.	ще выкатъ.	ще выкнѫтъ

	Видъ несвьрш.	Свьршенъ.	Несвьршенъ.	Свьршенъ.

Второ бѫдѫще.

Един.	1. брои щѫ	прѣброи щѫ	выка щѫ	выкнѫ щѫ
	2. брои щешь	прѣброи щешь	выка щешь	выкнѫ щешь
	3. брои ще.	прѣброи ще.	выка ще.	выкнѫ ще.
Множ.	1. брои щемъ	прѣброи щемъ	выка щемь	выкнѫ щемъ
	2. брои щете	прѣброи щете	выка щете	выкнѫ щете
	3. брои щѫтъ.	прѣброи щѫтъ.	выка щѫтъ.	выкнѫ щѫтъ.

Непрѣдѣлно.

Един.	1. броихъ	прѣброихъ	выкáхъ	выкнѫхъ
	2. брои	прѣброи	выка	выкнѫ
	3. брои / броилъ.	прѣброи / прѣброилъ.	выка.	выкнѫ. / выкнѫлъ.
Множ.	1. броихме	прѣброихме	выкахме	выкнѫхме
	2. броихте	прѣброихте	выкахте	выкнѫхте
	3. броихѫ / броише / броили.	прѣброихѫ / прѣброише / прѣброили.	выкахѫ / выкаше / выкали.	выкнѫхѫ / выкнѫше / выкнѫли.

Опрѣдѣлено прѣминало.

Един.	1. сѫмъ	сѫмъ	сѫмъ	сѫмъ
	2. си	си	си	си
	3. е — броилъ, ла, ло.	е — прѣброилъ ла, ло.	е — выкалъ, ла. ло.	е — выкнѫлъ, ла, ло.
Множ.	1. сме	сме	сме	сме
	2. сте	сте	сте	сте
	3. сѫ — броили.	сѫ — прѣброили	сѫ — выкали.	сѫ — выкнѫли.

Попрѣминало время.

Един.	1 бѣхъ	бѣхъ	бѣхъ	бѣхъ
	2 бѣше	бѣше	бѣше	бѣше
	3 бѣше — броилъ, ла, ло.	бѣше — прѣброилъ ла, ло.	бѣше — выкалъ, ла, ло.	бѣше — выкнѫлъ, ла, ло.
Множ.	1 бѣхме	бѣхме	бѣхме	бѣхме
	2 бѣхте	бѣхте	бѣхте	бѣхте
	3 бѣхѫ — броили.	бѣхѫ — прѣброили	бѣхѫ — выкали.	бѣхѫ — выкнѫли.

	Видъ несвьрш.	Свьршенъ.	Несвьршенъ.	Свьршенъ.
	Давно прѣминало.			
Един.	1. сѫмъ 2. си 3. е — былъ броилъ.	сѫмъ си е — былъ прѣброилъ	сѫмъ си е — былъ выкалъ.	сѫмъ си е — былъ выкнѫлъ.
Множ.	1. сме 2. сте 3. сѫ — были броили.	сме сте сѫ — были прѣброили	сме сте сѫ — были выкали.	сме сте сѫ — были выкнѫли.
	Наклоненіе повелително.			
Един.	1. нѣма	нѣма	нѣма	нѣма
	2. брой	прѣброй	выкай	выкни
	3. да брои.	да прѣброи.	да выка.	да выкпе.
Множ.	1. да броимъ	да прѣброимъ	да выкаме	да выкнемъ
	2. бройте	прѣбройте	выкайте	выкнете
	3. да броятъ.	да прѣброятъ	да выкатъ.	да выкнѫтъ.
	Наклоненіе подчинително.			
	Бѫдще.			
Един.	1.	прѣброѭ		выкнѭ
	2.	прѣброишь		выкнешь
	3. нѣма	прѣброи.	нѣма	выкне.
Множ.	1.	прѣброимъ		выкнемъ
	2.	прѣброите		выкнете
	3.	прѣброятъ.		выкнѫтъ.
	Непрѣдѣлно.			
Един.	1.	прѣброехъ		выкнехъ
	2.	прѣброеше		выкнеше
	3. нѣма	прѣброеше.	нѣма	выкнеше.
Множ.	1.	прѣброехме		выкнехме
	2.	прѣброехте		выкнехте
	3.	прѣброехѫ.		выкнехѫ.

Сѫщо тѫй ся спрягатъ и возвратны-тѣ, взаимны-тѣ, общи-тѣ и страдателны глаголы, съ това само различіе, че тѣ во всичкы-тѣ лица, числа, времена и наклоненія ся придружаватъ отъ мѣстоименіе — *ся*. напр. мыѭ ся, мыешь ся мыемся, омыхъ ся, щѫ ся омыѭ, омый ся и пр.

Забѣлѣжкы надъ спряженія-та на глаголы-тѣ

1). Обща отличителна черта на просты-тѣ минали времена въ наши-тѣ глаголы е звукъ — *х*, а на спрягателно-то причастіе звукъ—*л*: пише-х-ъ, писа-х-ъ, писа-л-ъ; спе-х-ъ спа-х-ъ, спа-л-ъ; вика-х-ъ, вика-х-ъ, вика-л-ъ. Звукъ—*х* содружава лица-та въ единствено и множествено число, освѣнь 2-то и 3 лице единств. числа въ непрѣдѣлно-то время. Прѣдъ звукъ—*е х* ся измѣнява въ *ш*, по трѣбованіе-то на благозвучіе-то: пише-хъ, пише-ше, (вмѣсто пишехе) вика-хъ, вика-ше (вм. вика-хе) писа-хъ, писа-ше (вм. писа-хе).

2). Протяжно-то минало става отъ настояще-то время, като ся измѣни ж, или ѫ, въ пьрвы-тѣ двѣ спряженія, на—*ехъ*, а въ третье-то спряженіе—*мъ* на *хъ*: пиш-ж, пиш-ехъ, уч-ж, уч-ехъ, вика-мъ, вика-хъ. Измѣненіе-то на согласны-тѣ буквы една на другѫ, по трѣбованіе-то на благозвучіе-то, не мѣшае на това правило.

3). Въ протяжно-то минало прѣдъ примѣтѫ-тѫ — *х* въ 1-то и 2 спряженія всякога стои звукъ — *е*, който служи за отличителнѫ чертѫ на това время. Въ 3-то спряженіе нѣма такъвъ отличителенъ звукъ, затова въ него спряженіе само по удареніе-то ся отличаватъ едно отъ друго просты-тѣ минѫли времена: протяжно-то и непрѣдѣлно-то.

4). Непрѣдѣлно-то минало время и спрягателно-то причастіе, во всичкы-тѣ видове и спряженія, ся образуватъ отъ неопрѣдѣлено-то наклоненіе, на което запазватъ и удареніе-то. Това наклоненіе ся намира во второ-то бѫдѫще время: писа (щѫ), писа-хъ, писа-лъ; пѣ (щѫ), пѣ-хъ, пѣ-лъ; лиза (щѫ), лиза-хъ, лиза-лъ; лъга (щѫ), лъга-хъ, лъга-лъ; плака (щѫ), плака-хъ. плака-лъ; бра (щѫ), бра-хъ, бра-лъ; пра (щѫ), пра-хъ, пра-лъ; плеска (щѫ), плеска-хъ, плеска-лъ; кле (щѫ), кле-хъ, кле-лъ; млѣ (щѫ), млѣ-хъ, млѣ-лъ: бы (щѫ), быхъ, бы-лъ; би (щѫ), би-хъ, би-лъ; дои (щѫ), дои-хъ, дои-лъ; видѣ (щѫ), видѣ-хъ, видѣ-лъ; спа (щѫ), спа-хъ, спа-лъ; выкнѫ (щѫ), выкнѫ-хъ, выкнѫ-лъ.

5). Исключаватъ ся отъ горно-то правило нѣкои глаголы отъ 1-то спряженіе, на които неопрѣдѣлено-то наклоненіе окончава на согласнѫ буквѫ, която ся губи въ

наше-то и безъ това ущърбено неопрѣдѣлено наклоненіе. На тыя глаголы непрѣдѣлно-то время окончава на — *охъ*, а спрягателно-то причастіе на — *лъ*. Прѣдъ тыя окончанія ся возстановлява коренна-та согласна буква; освѣнь буквы: *д* и *т*. въ спрягат. причастіе: стри-щѫ (вм. стриг, щѫ), стригохъ, стригълъ; же-щѫ (вм. жег-щѫ) жегохъ, жегълъ; пре-щѫ (вм. пред-щѫ) предохъ, прелъ (вм. предълъ); бо-щѫ, бодохъ, болъ (вм. бодълъ), кра-щѫ (вм. крад-щѫ) крадохъ, кралъ (вм. крадълъ); влѣ-щѫ (вм. влѣк-щѫ) влѣкохъ, влѣкълъ; влѣ-щѫ (вм. влѣз-щѫ), влѣзохъ, влѣзълъ; те-щѫ (вм. тек-щѫ), текохъ, текълъ; ре-щѫ (вм. рек-щѫ), рекохъ рекълъ; пе-щѫ (вм. пек-щѫ), пекохъ, пекълъ; ме-щѫ (вм. мет-щѫ), метохъ, мелъ (вм. метълъ), че-щѫ (вм. чет-щѫ), четохъ, челъ; ра-щѫ (вм. раст-щѫ), растохъ, расълъ; въ-щѫ (вм. въх-щѫ), въхохъ, въхълъ и пр. (*).

Спряженіе на страдателны-тѣ глаголы

Наши-тѣ страдателны глаголы имать двойнѫ формѫ: едни ся употрѣбляватъ по формѫ-тѫ сѫщо, като возвратны-тѣ глаголы, а другы ся образуватъ отъ спомагателный глаголъ и отъ страдателно-то причастіе на спрягаемый глаголъ: *сѫмъ любимъ*, *сѫмъ почитаемъ*, *бѫше запрѣнъ*, *ще бѫде пустнѫтъ*. Страдателны-тѣ глаголы, които по формѫ-тѫ не ся отличаватъ отъ возвратны-тѣ глаголы, ся спрягатъ, както дѣйствителны-тѣ, съ това само различіе, че пріиматъ при всичкы-тѣ лица и въ двѣ-тѣ числа мѣстоименіе — *ся*. Въ составны-тѣ страдателны глаголы ся спряга само спомагателный глаголъ, а причастіе-то ся измѣнява само по родове и числа. Видове-тѣ въ тыя глаголы ся различаватъ по вида на причастія-та: *сѫмъ любимъ*, *сѫмъ почитаемъ* сѫ глаголы въ несвьршенъ видъ, а *бѫше запрѣнъ*, *ще бѫде пустнѫтъ* сѫ глаголы въ свьршенъ видъ.

(*) Въ старинный нашъ языкъ по нѣкой пѫть ся образовало непрѣдѣлно-то время и на право отъ това ущърбено неопрѣдѣлено наклоненіе. Напр. отъ ре, рѣхъ, (вмѣсто рекохъ), отъ сме, смехъ (вм. сметохъ) отъ изве, извѣшя (вм. изведоша), отъ обрѣ, обрѣшя (вм. обрѣтошя). Такова е и дахъ (вм. дадохъ).

Спряженіе на страдателныя глаголъ.

Видъ несвьршенъ. — Видъ свьршенъ.

Наклоненіе изявително.

Время настояще.

Един.	1. сѫмъ	гонимъ, а, о.	нѣма	
	2. си			
	3. е			
Множ.	1. сме	гонимы.		
	2. сте			
	3. сѫ			

Протяжно.

Един.	1. бѣхъ	гонимъ, а, о.	нѣма	
	2. бѣше			
	3. бѣше			
Множ.	1. бѣхме	гонимы.		
	2. бѣхте			
	3. бѣхѫ			

Бѫдѫще.

Един.	1. щѫ бѫдѫ	гонимъ, а, о.	щѫ бѫдѫ	забравенъ, а, о.
	2. ще бѫдешь		ще бѫдешь	
	3. ще бѫде		ще бѫде	
Множ.	1. ще бѫдемъ	гонимы.	ще бѫдемъ	забравены.
	2. ще бѫдете		ще бѫдете	
	3. ще бѫдѫтъ		ще бѫдѫтъ	

	Видъ несвьршенъ.		Видъ свьршенъ.	
Непрѣдѣлно.				
Един.	1. быдохъ	гоненъ, а, о.	быдохъ	забравенъ, а, о.
	2. быде		быде	
	3. быде		быде	
Множ.	1. быдохме	гонены.	быдохме	забравены.
	2. быдохте		быдохте	
	3. быдохѫ		быдохѫ	
Опрѣдѣлено прѣминало.				
Един.	1. сѫмъ	гоненъ, а, о.	сѫмъ	забравенъ, а, о.
	2. си		си	
	3. е		е	
Множ.	1. сме	гонены.	сме	забравены.
	2. сте		сте	
	3. сѫ		сѫ	
Попрѣминало время.				
Един.	1. бѣхъ	гоненъ, а, о.	бѣхъ	забравенъ, а, о.
	2. бѣше		бѣше	
	3. бѣше		бѣше	
Множ.	1. бѣхме	гонены.	бѣхме	забравены.
	2. бѣхте		бѣхте	
	3. бѣхѫ		бѣхѫ	
Наклоненіе повелително.				
Един.	1. нѣма	гонимъ.	нѣма	забравенъ, а, о.
	2. бѫди		бѫди	
	3. да бѫде		да бѫде	
Множ.	1. да бѫдемъ	гонимы.	да бѫдемъ	забравены.
	2. бѫдете		бѫдете	
	3. да бѫдѫтъ		да бѫдѫтъ	

Глаголы неправилны.

Има глаголы, които ся измѣняватъ смѣшано, то по едно, то по друго спряженіе: ямъ, ядешь, дамъ, дадешь, дадохъ вмѣсто дахъ, въ повелително-то наклоненіе: яжь, дай. Глаголъ *идж* има спрягателно причастіе шьлъ и *ишьлъ*, *рекж*, нѣма настояще время. Всичкы такыва глаголы ся наричатъ неправилны.

Глаголы безличны.

Има глаголы, които ся употрѣбляватъ само въ едно третье лице, а въ спрягателно-то причастіе — само въ срѣдень родъ: *мрѣкнува ся*, *мрѣкнж ся*, *мрѣкнжло ся*; *сѣмнува ся*, *сѣмнжло ся*, — такыва глаголы ся наричятъ безличны, или подобрѣ, еполичны. Такыва сж още: *трѣбва*, *гѣрми*, *свѣтка ся*, *спи ся яде ся*, *ходи ся* и много другы, напр. яде ми ся, ходи ми ся, лежи ми ся и проч.

Правописаніе.

Буква ѣ въ глаголы-тѣ ся пише тамъ, гдѣто въ окончаніе-то на неопрѣдѣлено-то наклоненіе ся чуе звукъ — *я*: търпѣ, видѣ, изговаря ся: търпя, видя. Тыя глаголы иматъ на това мѣсто *ь* не само въ неопрѣдѣлно-то время и въ спрягателно-то причастіе, които ся образуватъ отъ това наклоненіе, но и во всичкы-тѣ производны отъ нихъ думы: търпѣ-щж, търпѣхъ, търпѣлъ, търпѣніе, търпѣливъ; видѣ-щж, видѣхъ, видѣлъ, видѣнъ, видѣніе.

Второ-то лице въ настояще-то и бѫдще время ся пише съ-ь, а не съ-ѕ: пишешь, выкнешь, а не пишешъ, выкнешъ. Сѫщо и въ повелително-то наклоненіе во второ-то лице ся пише ь въ глаголы-тѣ, на които това лице окончава на согласнж: яжь, донесь (вмѣсто донеси), дьржь.

На что служи глаголъ-тъ въ прѣдложеніе-то?

1). Главно-то назначеніе на глагола е собственно да бѫде сказуемо въ прѣдложеніе-то.

Встани, встани, младъ загорецъ, та си *впрегни* крѣпкый волецъ.

Освѣнь това глаголъ-тъ става:

2). Подлежаще,

Стига *да ходѫ*, *да обиходѫ* калны-тѣ друмы, темны-тѣ нощи.... Че ми е драго рано *да раньѫ* въ святѫ недѣльѫ. Пѣсни.

3). Допълненіе.

Дали мыслишь бѣгъ *да бѣгашь*, или мыслишь плѣнъ *да плѣнишь*. Пѣсень.

4). Обстоятелственѫ думѫ, която показва цѣль.

Снощи отидохъ, мале-ма, на коня трѣвѫ *да косѫ*. Пѣсень.

Причастіе и Дѣепричастіе.

(Допълнителенъ отдѣлъ на глагола).

Понятіе за причастіе-то.

Причастіе-то е отглаголно прилагателно имя, което показва качество, зато отъ нѣкое дѣйствіе, или состояніе на прѣдмета.

Человѣкъ, *литенъ* отъ всяко *видимо* природно оржжіе, *необходимо* за негово-то сохраненіе, дълго время има нужда отъ най нѣжнѫ грижѫ.... Разумъ-тъ е... негово-то *всепобѣждающе* оржжіе.

П. Тодоровичь.

Въ тоя примѣръ дума-та: *лишенъ*. произлиза отъ глаголъ *лишавамъ*, *лишихъ*; *видимо* — отъ *видѫ*, *необходимо* — отъ обходѫ, *всепобѣждающе* — отъ всичко *побѣждавамъ*. Всичкы тыя думы, като произведены отъ глаголы, показватъ *дѣйствуѫщи-тѣ* качества на прѣдмета, и затова, както по външнѫ-тѫ си формѫ, така и по само-то значеніе, сѫ причастны и на глагола и на прилагателно-то имя, слѣдов. сѫ причастія.

Понятіе за дѣепричастіе-то.

Дѣепричастіе-то е отглаголно нарѣчіе, което опрѣдѣлява нѣкое обстоятелство отъ главно-то дѣйствіе на прѣдмета.

Едно моме умно ходитъ *летаещемъ* и съ ржцѣ-тѣ *махаещемъ*.

Тукъ ся говори за едно моме умно. Главно-то дѣйствіе на моме-то е *ходитъ*. *Летаещемъ* и *махаещемъ* сѫ дѣепричастія, които сѫ ся образовали отъ глаголы-тѣ — *летѫ* и *махамъ*, които тукъ показватъ второстепенно-то дѣйствіе на

подлежаще-то — на моме-то. Дѣепричастія-та — *летаещемъ* и *махаещемъ* опрѣдѣляватъ сказуемо-то — *ходитъ*, и показватъ начинъ-тъ на главно-то дѣйствіе — *ходитъ*. На вопросъ: *какъ* моме-то ходитъ? — *летаещемъ* и съ ржцѣ-тѣ *махаещемъ*. Такыва отглаголны нарѣчія, като *летаещемъ*, *махаещемъ*, ся наричатъ дѣепричастія.

Измѣненіе на причастіе-то и на дѣепричастіе-то.

Причастіе-то и дѣепричастіе-то сѫ наречены така, зачтото сѫ причастны на двѣ формы: като думы, които сѫ ся образовали отъ глаголы, тѣ иматъ и глаголны принадлежности, каквито сѫ: *залогъ*, *видъ и время*; а като имя прилагателно причастіе-то ся измѣнява по родъ, число и падежъ, както и всѣко прилагателно имя. Дѣепричастіе-то, като нарѣчіе, е дума неизмѣняема.

Измѣненіе-то на причастія-та и дѣепричастія-та, като думы производны отъ глаголъ.

Причастіе-то и дѣепричастіе-то бываатъ такъвъ залогъ и видъ, какъвто залогъ и видъ е глаголъ-тъ, отъ когото ся производятъ. Напр. *пишѫ* е глаголъ дѣйствителенъ, слѣдов, и причастіе-то му — пишѫщій — трѣбва да бѫде залогъ дѣйствителенъ. Глаголъ *летѫ* е срѣдень залогъ, слѣдов. и дѣепричастіе-то му *летаещемъ* (вм. летаещи) трѣбва да бѫде срѣдень залогъ. Страдателны-тѣ причастія ся образуватъ обыкновенно отъ дѣйствителны-тѣ глаголы; тѣ, освѣнь значеніе-то имъ, по което прѣдметъ-тъ ся прѣдставлява въ нихъ всякога въ страдателно положеніе, иматъ и външны особы примѣты за свои залогъ, — окончанія: *мый*, *ный*, *тый*: *видимый*, *лишеный*, *убитый*. Времена причастія-та и дѣепричастія-та иматъ само двѣ: настояще и минало. Но причастія, които ся образуватъ отъ глаголы въ свьршенъ видъ, иматъ само едно минѫло время, — зачтото тыя глаголы нѣматъ настояще время. Напр, отъ глаголъ *написахъ* (свьрш. видъ) може да ся произведе само написавшій, написаный, но не ся производи — напишѫщій, напишемый.

Производство-то на причастія-та и дѣепричастія-та.

Причастія-та и дѣепричастія-та на настояще-то время во всичкы-тѣ залози, освѣнь страдателныя, ся производятъ отъ 3-то лице на множествено-то настояще время. Напр. пишѫ-тъ — пишѫщій, пишѫщи, пѣѭтъ—пѣѭщій, пѣѭщи (пѣещи) (тукъ окончаніе *тъ* ся измѣнява на *щій* и *щи*), *ходя* — *ходящій*, *ходящи* (ходещи въ пѣсни-тѣ отъ ходетъ вмѣсто ходятъ). Въ 3-то спряженіе окончаніе — *тъ*, ся измѣнява на *ѭщій* напр. гледатъ — гледаѭщій, гледаѭщи (гледаещи въ пѣсни-тѣ). Причастія-та и дѣепричастія-та на прѣминало-то время ся производятъ отъ спрягателно-то причастіе: ходилъ — ходившій — ходивши, писалъ—писавшій—писавши, выкалъ—выкавшій, выкавши.

Страдателны-тѣ причастія могѫтъ да ся производятъ само отъ дѣйствителны-тѣ глаголы. Така напр. страдателны-тѣ причастія на настояще-то время ся производятъ отъ 1-то лице множ. число на настояще-то время: пишемъ — пишемый, любимъ—любимый, выкаме—выкаемый. Освѣнь причастія-та, что окончаватъ на омый: влекомый, зовомый, ядомый, жегомый и др. Страдателны-тѣ причастія на минало-то время ся производятъ отъ непрѣдѣлно-то миналo время (като ся измѣни *хъ* на *ный*, и *тый*; буквы: *и* и *о*, прѣминуватъ въ *е*): писахъ — писаный, писанъ; стригохъ — стриженый — стриженъ; броихъ — броеный, броенъ; видѣхъ — видѣный, видѣнъ; выкахъ — выканый, выканъ.

Али ти ся сестро додѣало, равны дворы, сестро, метеещи, мене болна, сестро, гледаещи, раны, болкы, сестро, вьрзаещи и понады менѣ готвсещи (въ другы: метеекы, гледаекы). Додеа ми ся, Магдо невѣсто, горы ходещи, билкы берещи, тебе леквещи. Пѣсни.

Формы на причастіе-то и дѣепричастіе-то. на примѣръ:

Причастіе.

Время настояще.

Дѣйств. и Срѣд. залогъ.	Возвр. Взаим. и Общ.	Страд. залогъ
Пишѫщій	пишѫщій ся	пишемый.

Время прѣминало.

Н. В. писавшій	писавшій ся	писаный
С. В. написавшій	написавшій ся	написаный.

Дѣепричастіе.

Время настоящ̀е.

пишѫщи	пишѫщи ся	бидейкы писанъ

Время прѣминало.

Н. В. писавши	писавши ся	бывши писанъ
С. В. написавши	написавши ся	бывши написанъ

На что служатъ причастія-та и дѣепричастія-та въ прѣдложеніе-то.

Въ причастіе-то и дѣепричастіе-то сѫ ся слеяли двѣ части отъ рѣчь-тѫ. Причастіе-то е станѫло отъ сліяніе-то на глагола съ относително-то мѣстоименіе—*който*: *пишѫщій*, който пише, *пишемый*, *който ся пише*, или когото пишѫтъ, а дѣепричастіе-то — отъ глаголъ и нарѣчіе — *кога*, *като*: сѣдещи, *като сѣди*, или *кога сѣди*, *кога сѣдеше*.

Затова причастіе-то служи за сокращеніе на опрѣдѣлителны-тѣ придавочны прѣдложенія, а дѣепричастіе-то за сокращеніе на обстоятелствены-тѣ придавочны прѣдложенія. Въ сократены-тѣ придавочны прѣдложенія причастія-та и дѣепричастія-та дьржатъ мѣсто-то на сказуемо-то. А по отношеніе къмъ части-тѣ на главно-то прѣдложеніе причастіе-то ся относи на подлежаще-то и допълненіе-то, като опрѣдѣленіе, а дѣепричастіе-то — на сказуемо-то, като обстоятелствена дума.

Разумъ-тъ е негово-то найдрагоцѣнно съкровище, негово-то всепобѣждаѫще (*което* все побѣждава) орѫжіе... Наука-та, соединена (кога е соединена) съ здраво-то, истинно-христіанско-то воспитаніе, е найвѣрный залогъ за наше-то земно щастіе. П. Тодор.

Като имя прилагателно причастіе-то ся употрѣблява на времени като проста опрѣдѣлителна дума, — и тогава

обыкновенно ся поставя прѣдъ опрѣдѣляемѫ-тѫ думѫ и не ся отдѣля отъ нея съ никакъвъ знакъ.

Искашь ли вѣренъ и *неизмѣняемъ* пріятель? Въ Христа нѣма измѣненіе. Зорница.

Дѣепричастіе-то, кога нѣма при себе допълнителны думы, ся употрѣблява на времени, като просто нарѣчіе.

Ходитъ *летаещемъ*.

VI.

Нарѣчіе.

Самъ воденчаринъ *тѫжко* горувалъ, *давно* съ другаринъ той не хортувалъ..... *Отдалечь* вика на воденчара, *отблизу* пита за редъ безъ дѣла. Козя..... А егыди стара игумена! що е тая *мощнь* лоша книга?

Понятіе за нарѣчіе-то.

Нарѣчіе-то е нескланяема часть отъ рѣчь-тѫ; то опрѣдѣлява дѣйствіе-то и состояніе-то на прѣдмета, или негово-то качество, сир, опрѣдѣлява глагола, или качествено-то прилагателно имя. Въ приведены-тѣ примѣры нарѣчіе — *тѫжко*, опрѣдѣлява начинъ-тъ на дѣйствіе-то при глагола *горувалъ*; нарѣчіе—*давно*, опрѣдѣлява обстоятелство-то на время-то при глагола — *хортувалъ*; нарѣчіе — *отдалечь* опрѣдѣлява обстоят. на мѣсто-то при глагола —*вика*; нарѣчіе—*отблизу*, опрѣдѣлява такожде обст. на мѣсто-то при глагола — *пита*; нарѣчіе — *мощнь* опрѣдѣлява обстоятелство-то при прилагателно-то имя — *лоша* (това нарѣчіе опрѣдѣлява качество-то на прѣдмета).

Видове нарѣчія.

Нарѣчія-та опрѣдѣлявать слѣдующы-тѣ обстоятелства:

1). *Начинъ-тъ* на дѣйствіе-то и на состояніе-то на прѣдмета, а такожде и качество-то му, сир. какъ дѣйствува, или какъ ся намира прѣдметъ-тъ и качество-то му; тѣ отговарятъ на вопросъ: *какъ?* добрѣ, злѣ, скоро, тихо, мирно, сладко, хубаво, прилежно, лесно, мѫчно, вѣрно, чисто, по българскы, по нашенскы и пр. Тыя нарѣчія ся наричатъ качествены.

Вѣнчей, куме, *често* не воздышай; вѣнчила дьржь, не ма *люто* кълни.. И на Драганѫ *жално* думаше: я стани, сестро, дома да идемъ. Пѣс... Да речиме *право*, се налюти *здраво*. К. Милад.

Качествены-тѣ нарѣчія ставатъ повечето отъ качествены-тѣ прилагателны имена, и, като нихъ, пріиматъ *степень сравнителнѫ* и *прѣвосходнѫ*: добрѣ, подобрѣ, найдобрѣ, твьрдѣ добрѣ; скоро, поскоро, найскоро, много скоро; лесно, полесно, найлесно, твьрдѣ лесно.

На качествены-тѣ ся относятъ още оныя нарѣчія, които показватъ начинъ-тъ *на изражение-то*: истина, надали, вѣроятно, почти, токо-речи, може-бы, то-ся-знае, ушь, ушка и пр.

На нихъ ся относятъ и *количествены-тѣ* нарѣчія, които показватъ количественыя начинъ на дѣйствіе-то на прѣдмета и на качество-то му; тыя отговарятъ на вопросъ: колко? колко пѫти? веднажь, дважь, трижь, толкось, много, малко, нѣколко, колко-годѣ, одвѣ, отри и пр.

Цонка платно ткала. *Веднажь* Цонка тукне, *дважь* ракійкѫ цукне.

Тукъ могѫтъ да ся отнесѫтъ още и всичкы-тѣ *отрицателны* нарѣчія: не, никакъ, нетѫй, отнюдъ и проч.

2). *Обстоятелство-то на мьсто-то*, сир. гдѣ става дѣйствіе-то на прѣдмета; тыя нарѣчія отговарятъ на вопросы: гдѣ? кѫдѣ? дома, близу, далече, тукъ, тамъ, гдѣ, нейдѣ, нійдѣ, вамо, само, (сѣмо), всѫдѣ, кѫдѣ, вѫтрѣ, отвѫдъ, отсѫдъ, и пр.

Кѫдѣ ходишь въ горѫ безъ оружіе? *Тамъ* те чекатъ Корунъ кеседжія. Я стани, сестро, *дома* да идемъ. Пѣсень.

3). *Обстоятелство-то на время-то*, сир. кога става дѣйствіе-то на прѣдмета: зимѣ, лѣтѣ, есень, пролѣть, денѣ, нощѣ, сега, нынѣ, утрѣ, вчера, днесь, прѣди, послѣ, сетнѣ, вынѫ, вынагы, всякога, тогава, кога, напоконъ, вече и пр.

Кога бѣ размиръ година, *кога* Татаре вьрвехѫ, всичко-то село побѣгна... Добрѣ дойде Коста, добръ юнакъ: я те барахъ *нокъ* со боринѫ, ми те найдохъ *денъ*, на пладнинѫ. Пѣсни.

Коренны нарѣчія въ языка ни сѫ твьрдѣ малко; повечето отъ нихъ ся образуватъ отъ имена сѫществителны и прилагателны.

Правописаніе.

Нарѣчія-та, които ся окончаватъ на *е*, пишатъ ся съ—*ъ*: *послъ*, *нынъ*, *добръ*, *злъ*, *мощнъ*, *гдъ*, *нейдъ*, *вжтрь* и пр. Нарѣчія, които ся окончаватъ на *сь*. трѣбва да се пишатъ съ *ь*: *нощесь*, *днесь*, *лѣтось*, *есенесь*, *зимась*, (окочаніе *сь* стои на мѣсто сей, встаринѫ *сь*). *Пролѣцемъ*, вѣроятно, е станѫло отъ прѣдложный падежъ пролѣти-семъ, сократено — пролѣтсемъ, пролѣцемъ. Такова е и — *онекемъ* = о днѣ кѣмъ.

Нарѣчія, които показватъ начинъ-тъ на израженіе-то, кога стоятъ въ начало-то на прѣдложеніе-то, иматъ подирь себе запятаѫ.

Наистинѫ, ни едно отъ другы-тѣ животны нѣма тѫй дълго время нуждѫ отъ чуждѫ помощь, както человѣкъ. П. Тод.

А кога стоятъ въ срѣдѫ-тѫ на прѣдложеніе-то, ограждатъ ся и отъ двѣ-тѣ страны съ запяты.

Туй за насъ, *навѣрно*, е страшна бѣда. Велексинъ.

На что служи нарѣчіе-то въ прѣдложеніе-то?

Нарѣчіе-то. като дума обстоятелствена, по само-то си значеніе, прѣимуществено служи за израженіе на обстоятелствены-тѣ опрѣдѣленія.

Рипнѫ, хукнѫ по се поле — ихти, фучи, *страшно* реве, *гърмеливо* съ уста бъбри, на Сидера *люто* мъмри. Козл.

VII.

Прѣдлогъ.

Понятіе за прѣдлога.

Прѣдлогъ-тъ е неизмѣняема частицѫ отъ рѣчь-тѫ; съ него изражаваме въ прѣдложеніе-то взаимны-тѣ отношенія между прѣдметы-тѣ, за които говоримъ.

А Гюла млѣко біеше *на* малы врата *въ* градинѫ, *въвъ* аленѫ-тѫ латинѫ, *подъ* червенѫ-тѫ калинѫ, *прѣдъ* таѫ земнѫ темницѫ, гдѣто е Стоянъ затворенъ. Пѣс.

Тукъ въ едно прѣдложеніе сѫ ся струпали седемь прѣдмета: Гюла, млѣко, врата, градина, латина, калина и

темница. Ако не бихме поставили прѣдъ тия думы приличны прѣдлози, тогава ничто не бихме могли да разберемъ отъ тоя безреденъ купъ думы. Какво не бы достигало тогава? Именно не бы достигало указаніе, въ какво отношеніе, или въ какво положеніе ся намиратъ единъ къмъ другъ всичкы тия прѣдметы: Гюла, врата, градина и проч. Главный прѣдметъ въ това прѣдложеніе е *Гюла*, — *на малы врата* — прѣдлогъ — *на*, показва, че Гюла относително къмъ врата-та была недалече и срѣща нихъ. *Въ градинѫ* — прѣдлогъ — *въ* показва, че Гюла, относително къмъ градинѫ-тѫ, ся намирала вѫтрѣ въ нея. *Въвъ аленѫ-тѫ латинѫ*, — прѣдлогъ — *въвъ*, опрѣдѣлява, гдѣ именно въ градинѫ-тѫ была Гюла. *Подъ червенѫ-тѫ калинѫ* — прѣдлогъ — *подъ*, показва, че Гюла, относително къмъ калинѫ-тѫ, была отдолѣ ѹ. *Прѣдъ таѩ земнѫ темницѫ* — прѣдлогъ — *прѣдъ*, показва, че Гюла, относително къмъ темницѫ-тѫ, ся намирала откъмъ лицевѫ-тѫ ѹ странѫ.

Коренны прѣдлози: отдѣлны и слитны.

Коренны прѣдлози въ Българский языкъ сѫ слѣдуѭщытѣ: *безъ*, *въ* (во), *възъ* (возъ), *до*, *за*, *изъ*, *на*, *надъ*, *низъ*, *о*, *объ*, (оби), *отъ*, *по*, *подъ*, *при*, *прѣдъ*, *прѣзъ*, *съ* (со), у. Тыя прѣдлози сѫ *просты*,— а има и *сложны*, составены отъ по два прѣдлога: *изъ-по*, *на-къмъ*, *отъ-къмъ*, или удвоены: *вовъ*, *сосъ*. Всичкы тыя прѣдлози (освѣнь задъ, къмъ, прѣзъ, ради, чрѣзъ) ся употрѣбляватъ на времени и слитно съ другы-тѣ думы, но повечето отдѣлно, като прѣдлози, въ собственный смыслъ. Има още и другы прѣдлози, които не ся употрѣбляватъ отдѣлно, а всякога слитно съ другы-тѣ думы. Такыва сѫ: *прѣ*, *разъ*, *пра*, *па*. А има и такыва, които не ся употрѣбляватъ слитно: а самo отдѣлно. Такива сѫ: *задъ*, *къмъ*, *прѣзъ*, *ради* и *чрѣзъ*.

Употрѣбленіе на нѣкои нарѣчія, като прѣдлози.

Навремени прѣдлози-тѣ не сѫ достаточны да изрекѫтъ всичкы-тѣ отношенія между прѣдметы-тѣ, и тогава употрѣбляваме нѣкои нарѣчія, като прѣдлози. Такыва сѫ; близу,

вмѣсто, прѣди, подирь, освѣнь, между, покрай, около, срѣща, противъ, всрѣдъ. Тыя нарѣчія, кога сѫ употрѣбляватъ за прѣдлози, то вече, като прѣдлози, непрѣмѣнно иматъ подирь себе имя, или мѣстоименіе, и потова лесно и безпогрѣшно могѫтъ да ся познаватъ: за нарѣчіе ли, или за прѣдлогъ е употрѣбено въ извѣстно мѣсто едно нарѣчіе.

Гемійка му ся запрѣла *всрѣдѣ* море; *всрѣдѣ* Черно море .. Ралo-то да ся потроши, наназадъ да ся повърнѫ, *покрай* вазе да заминѫ, дано тя видѫ гдѣ-годѣ.

Общо-то значеніе на прѣдлози-тѣ, употрѣбляемы слитно съ другы думы.

Прѣдлози-тѣ ся употрѣбляватъ слитно въ глаголы-тѣ, а слѣдъ нихъ вече въ имена-та, които произлизатъ отъ тыя глаголы: прѣносвамъ, прѣносъ, прѣносяніе, прѣносный и прч. Кога ся слѣѭтъ съ глаголы-тѣ, прѣдлози-тѣ измѣняватъ въ нихъ залози-тѣ и вѝдове-тѣ, и, слѣдов. могѫтъ да изражаватъ различно-то направленіе на дѣйствіе-то — неговѫ-тѫ завършенность и незавършенность. *Плуваахъ* — глаголъ срѣдень — а *прѣплуваахъ* е вече глаголъ дѣйствителенъ (кой прѣплува бѣлъ Дунава). *Плувамъ* — изрича дѣйствіе-то несвършено, — а *прѣплувамъ* — свършено. *Тропнѫ* — изрича дѣйствіе неповторяемо — а *потропвамъ* — нѣколко пѫти повторяемо. Прѣдлогъ — *безъ* — въ сліяніе-то си съ глагола изрича отрицателно дѣйствіе: *славѫ*, *безславѫ*, *честѫ*, *безчестѫ* и пр. Прѣдлогъ — за — сложенъ съ глагола, изрича начинателно дѣйствіе: *запѣлъ*, *засвирилъ*, *заигралъ*... Прѣдлогъ — *прѣ* — изражава прѣмѣненіе на мѣсто и дѣйствіе: *прѣлази*, *прѣорава* и пр. Сѫщій оттѣнокъ въ понятіе-то, какъвто придаватъ на глаголы-тѣ слитны-тѣ прѣдлози, прѣминува и въ имена-та, които произлизатъ отъ нихъ.

Правописаніе.

1). Прѣдлози-тѣ никога не ся отдѣлятъ отъ глаголы-тѣ, а пишѫтъ ся всякога слитно.

Сивы вълци по могилы *на*стръхѫли и *за*вили.

2). Напротивъ прѣдъ имена-та, кога иматъ подирь себе падежъ, прѣдлози-тѣ ся пишатъ отдѣлно отъ нихъ.

И *прьдѣ* воденицѫ *съ* тътнелъ дотърчѣ, тамъ *на* кръвницѫ мършѫ той прострѣ. Козл.

3). Въ слитны-тѣ прѣдлози: *воз*, *из*, *низ*, *раз*, при сліяніе-то имъ съ глагола, глухыя согласенъ звукъ — з, прѣминува въ соотвѣтствуѭщій нему ясенъ звукъ — *с*, когато коренна-та дума ся наченва отъ еднѫ изъ слѣдуѭщы-тѣ согласны звукове: *к*, *т*, *п*, *х*, *ч*, *ш*, *щ* и *ц*.

Съ тънкы свирки да засвирятъ, стада-та си да растирятъ (вм. да разтирятъ)..... Но си истръгнѫ (вм. изтръгнѫ) писаны жеглы, бивлы распрегнѫ (вм. разпрегнѫ), хортѫ промъли. Козл.

Да разгърщатъ бѣло книжие, да расчетатъ (вм. разчетатъ), черно слово. Пѣсень.

Но въ слитный прѣдлогъ — *безъ*, буква — *з* — никога не ся измѣнява.

Безцѣннѫ камыкъ да ми свѣти по олтары. Пѣсень.

4). Слитный прѣдлогъ — *с* (ъ) на времени ся произноси като *з*, но това измѣненіе въ писмо-то не ся допуща.

Сгърчи (а не згърчи) опашкѫ, дигнѫ си главѫ, снагѫ юнашкѫ сготви (а не зготви) за борбѫ. Козл.

VIII.

Союзъ.

Понятіе за-союза.

Союзъ-тъ е неизмѣняема частица отъ рѣчь-тѫ; съ него связваме едно съ друго цѣлы прѣдложенія и части отъ прѣдложенія.

Светъ Никола цьрквы гради все отъ сребро *и* отъ злато *и* отъ тоя безцѣнѫ камыкъ... Безцѣнѫ камыкъ *да* ми свѣти по олтари, *а* тебе щемъ курбанъ клати на цьрквы-тѣ. Пѣсень.

Въ пьрвый примѣръ союзъ — *и*, связва еднаквы-тѣ части на слитно-то прѣдложеніе; во 2-ый — союзъ — *а*, связва двѣ отдѣлны прѣдложенія.

Пьрвообразны и производны союзы. Сложны союзы.

Между союзы-тѣ има пьрвообразны частици, но такыва сѫ твьрдѣ малко въ нашія языкъ: а, ако, *да*, *и*, *ли*, *ни*, *но*, *па*, Повечето союзы произлизатъ отъ другы-тѣ части на рѣчь-тѫ, както: *бы* (быхъ), *че* (отъ мѣстоим. чь), *то*, *та* (отъ той) и пр. Нѣкои союзы ся заиматъ отъ нарѣчія: *кога*, *тогава*, *както*, *така*, *колкото*, *толкова*. Има още и сложны союзы, които сѫ ся образовали отъ соединеніе-то на нѣколко другы: *за-това*, *за-что-то* (за-то-что), понеже (по-(и) е-же), нито (ни-то).

Союзы единачны, повторителны, двойны.

По употрѣбленіе-то, союзы-тѣ бываътъ: единачны: *и*, *а*, *но*, *да* и пр. — повторителны: *то — то*. *и — и*, *или — или*, *ни — ни*, *нито — нито* и пр. — двойны, които състоятъ изъ разны думы, а употрѣбляватъ ся по два наедно, тѫй чтото единый изъ нихъ да отговаря на другыя: *ако — то*, *макаръ — обаче*, *както — така*, *колкото — толкова*, *когато — тогава*, *не токо (не само) — но и*, и пр.

Видове на союзы-тѣ споредъ значеніе-то на связуемы-тѣ отъ нихъ прѣдложенія.

Споредъ значеніе-то на связуемы-тѣ прѣдложенія, союзы-тѣ ся дѣлятъ на два строя: на соединителны и противителны.

1). Соединителны-тѣ союзы связватъ такыва прѣдложенія и такыва части отъ прѣдложенія, които, по смысъла, сѫ согласны помежду си: и, *да*, *та*, *таче*, *такожде*, *даже*, *при това*, *возъ* това и пр.

Войно има майкѫ, *и* менѣ е майка. Войно има братю, *и* менѣ сѫ братю. Пѣс. Увтикалъ ся былъ Гарванъ съ перю отъ Пауна, *таче* търгнѫлъ съ Пауны *да* ся пери *и* съ нихъ да си ся мѣри, *и* мысли, *че* е добылъ *и* умъ, *и* думѫ.

2). Противителны-тѣ союзы связватъ такыва прѣдложенія и части отъ нихъ, които, по смысъла, не сѫ со-

гласны помежду си, а противоположны едно на друго: *но*, *а*, *напротивъ*, *обаче* и пр.

Отъ Гарваны назадъ осталъ, *а* въ родъ съ Пауны да влѣзе не можалъ. Басня. Че отговаря клетъ воденчаринъ: за родъ не марьж, *а* за другаринъ. Козл.

Соединителны-тѣ союзы ся подраздѣлятъ на:

а) Союзы причинны (които соединяватъ причинж съ слѣдствіе): понеже—то, зачтото, затуй, оттова, че, да, слѣдователно, итака и пр.

Игличинка ся въ поле кланяла, Богу молила, я дай ми, Боже, юнака дяка, *че* ми е драго рано да ранж въ светж недѣлж. Пѣс. Въ туй твърдѣ сжмъ увѣренъ, но да ся ровьж мя мързи, *за туй* сжмъ азъ намѣренъ вамъ старж басничкж да кажж... Кажи ми поскоро, *зачтото* сжмъ, знаешь, кат' всяка жена, много любопытна. Ведекс. Иди, речи Димитроле, майцѣ си, да не ражда, друго чедо отъ тебе, *да* не гори и другыго като менъ.

б) Условны (които соединяватъ условнж, или прѣдполагаемж причинж съ такова же слѣдствіе): ако, аколи—то, когато—тогава, ако бы, дабы—то бы и пр.

Тукъ може тя погуби ястребъ, иль падаръ—*Ако* не онъ, *то* моя-та печаль. *Дабы* было тебѣ мило за мене, не *бы* чекалъ ясенъ мѣсецъ да грѣе.

в) Сравнителны (които связватъ такыва прѣдложенія, въ които ся говори за прѣдметы въ нѣкое отношеніе приличны единъ на другъ): както—така, сжщо така—както, колкото—толкова, нежели, камоли.

Пчела-та и днесь прави свои-тѣ кошаринкы, въ които гужда своя медъ, *сжщо така*, *както* гы е правила прѣди десять хиляды годинъ. Сл. *Както* сьрдце болѣло, *така* очи плакали. Посл.

г) Послѣдователны (които соединяватъ тякыва прѣдложенія, въ които ся говори за событія современны, или слѣдуыжщи едно подирь друго): когато — тогава, токо-что—и, прѣди да, испьрво, па, послѣ, *че*, пакъ, отсѣтнѣ, на конецъ и пр.

Че прихвана врана коня, привьрза го за калинкж, нахрани го съ раннъ босиленъ, назоби го съ башь-пченицж, *пакъ* ся върнж малка мома, *че* прихванж добръ юнакъ. Пѣс. Помълча малко, *па* захванж да говори горещо. Сл.

д) Изяснителны (които соединяватъ такыва прѣдложенія, които едно друго разясняватъ): тжй — чтото, даже, не само, не токо—но и, и проч.

Та въ туй достигнѫ занапрѣдъ, *чтото* отъ Гарвани назадъ осталъ, а въ родъ съ Пауны да влѣзе не можалъ.

Между противителны-тѣ союзы въ частность ся различаватъ:

а) Противоположны (които связватъ такыва прѣдложенія, въ които ся говори за прѣдметы единъ другому противоположны): но, ами, а, пакъ, обаче и пр.

Та чужды-тѣ имъ перю кой гы гледа, *ами* на него рѣдко и свои остало, *но* и това било за него мало. Той скоро до свои назадъ, *но* тѣ оскубана отврядъ сирака Гарвана не си познали, совсѣмъ го, бѣдна, докльвали. Басня. Гради мома кале каменово; денѣ гради, *а* нощѣ ся рони.

б) Раздѣлителны (които связватъ такыва прѣдложенія, които едно друго уничтожаватъ): дали — или, я — я, или — или.

Дали мыслишь бѣгъ да бѣгашь, *или* мыслишь плѣнъ да плѣнишь.

в) Уступителны (които связватъ причинѫ съ противоположны слѣдствія): макаръ — но, нека, истина — обаче, со всичко това и пр.

Умъ за примѣры дълго да не ми ся біе, *макаръ* да има много таковы, *но* да ся ровѫ мя мързи. Басня.

Има още союзы вопроситедны, които изричатъ пытаніе: ли, нема, или.

Стоянъ си Гюли говори: Гюледе, попова снахо! зълвы *ли* ти сѫ двѣ момы, *или* сѫ отъ махалѫ-тѫ?

IX.
Междометіе.

Понятіе за междометіе-то.

Междометія ся наричатъ нѣкои восклицанія (провыкнуванія), които изражаватъ неволны-тѣ движенія на душѫ-тѫ. По значеніе-то, всѣко междометіе е равно съ цѣло неразвито прѣдложеніе.

Видове междометія,

Междометія-та изражаватъ: *Удивленіе*: бей!! *Одобреніе:* браво! *Радость:* ура! *Увѣреніе:* ей, да — да! *Зовеніе*: О! Хей! ей! *Откликъ*: а! что! *Негодованіе*: тю! *Понужденіе:*

дѣ! ха! *Уплашваніе*: ой! охъ! *Заплашваніе:* добрѣ! добрѣ! *Запрещеніе:* цъ! *Печаль* и *сожалѣніе*: ахъ! охъ! *Указаніе*: ето! на!

Междометія звукоподражателны.

Има междометія звукоподражателны, съ които подражаваме на крикъ-тъ на безсловесны-тѣ животны, или на звуци, производимы отъ неодушевлены прѣдметы, каквы-то сѫ: *буху!* куку! кукуригу! мяу! га! дзънъ — дзънъ! тумъ — тумъ!

Междометія отглаголны.

Има още междометія отглаголны, които произлизатъ отъ неразвиты глаголны коренѣ: хопъ, тропъ, лопъ шоролопъ, плясъ, хлясъ, данъ, цигу.

Правописаніе.

Подирь междометія-та повечето ся поставя знакъ восклицателенъ (!); но па-времени ся поставя и запятая, когато стоятъ въ начало-то на восклицателно прѣдложеніе, — и тогава восклицателный знакъ ся поставя вече въ края на прѣдложеніе-то. Кога междометіе-то служи само за усиленіе при нѣкоѭ думѫ, тогава то не ся отдѣля съ никакъвъ знакъ. „О жено, велія вѣра твоя!„

ЧАСТЬ III.

ЗВУЦИ И БУКВЫ.

Звуковый составъ на думы-тѣ. Разложеніе на думы-тѣ на слогове, и слогове-тѣ на звуци.

Появилъ ся й грозенъ юнакъ, на бѣлъ коня черенъ Арапъ, срѣдъ дунавско равно поле; кого срѣщне, сѣче, коли. Въ деветь друма той вырлува, зимѣ, лѣтѣ тамъ лудува; не смѣй птичка да прѣхвъркне, нито пѫтникъ да замрѣкне. Козловъ.

Въ тыя стихове — пырво-ный чуемъ стройнѫ рѣчь и различаваме всякѫ еднѫ думѫ: появилъ ся — й — грозенъ — юнакъ — на бѣлъ — коня — черенъ — Арапъ и т. н. второ — чуемъ и ясно различаваме во всякѫ еднѫ думѫ *звуци* отъ нашія гласъ, както раздѣлны, така и совокупны по два и по три наедно. Така напр. въ думѫ — *появилъ ся*, чуемъ отдѣлны звуци — п-о-я-в-и-лъ-с-я, а въ сочетаніе — по-я-вилъ-ся; *дунавско* — состои отъ 8 отдѣлны звуци — д-у-н-а-в-с-к-о, а въ сочетаніе — само отъ три звука: ду-нав-ско; въ думѫ *птичка* има шесть отдѣлны звука: п-т-и-ч-к-а, а въ сочетаніе само два: птич-ка; въ пырвый случай ся наричатъ звуци-тѣ раздѣлны или членораздѣлны, во вторый — слагаемы или слогове. Итака, наши-тѣ думы, като знаци на понятія, ся разлагатъ на слогове, а слогове-тѣ — на отдѣлны звуци. По тоя начинъ, за пырвоначално составно вещество на думы-тѣ служатъ звуци-тѣ, които ный, кога говоримъ, произносимъ чрѣзъ дыханіе-то, което излази изъ гръди-тѣ ни и ся ударя о разны-тѣ органы на уста-та. Тыя словесны звуци, за отличіе отъ всички-тѣ другы звуци (напр. музикалны), ся наричатъ членораздѣлны, зачтото въ думѫ-тѫ всѣкый единъ звукъ ся чуе отдѣлно, като неинъ особенъ членъ. Г-о-р-д-е-л-и-в-о.

Понятіе за слогъ-тъ.

Изъ членораздѣлны-тѣ наши словесны звуци найнапрѣдъ ся составятъ слогове. Слогъ е оная часть отъ думѫ-тѫ, която ся произноси на единъ пѫть: у-чи-ли--ще, чер-ко-ва. Споредъ количество-то на слогове-тѣ думы-тѣ бываатъ — *едносложны*: пѫть, той, спѫ, честь, — тыя ся произносятъ на единъ пѫть, — *двоесложны:* гро-зенъ, ю-накъ, по-ле; тыя ся произносятъ на два пѫти, — и *многосложны*: вьр-лу-ва, гор-де-ли-во; отъ тыя думы пьрва-та ся произноси на три пѫти, а втора-та на четыри пѫти.

Отъ раздѣлно-то произношеніе на думы-тѣ по слогове ся види, че всѣкый слогъ составлява отъ себе си като единъ нераздѣленъ, макаръ много пѫти и сложенъ, звукъ, зачтото ся изговаря наведнъжь, като единъ звукъ.

Раздѣленіе на звуци-тѣ на гласны и согласны. Образованіе слога.

Ако вникнемъ въ собствено-то наше произношеніе на различны-тѣ словесны звуци, то ще намѣримъ, че едны отъ нихъ произносимъ *лесно*, повечето съ гласъ-тъ, като съ едно свободно дыханіе, безъ всѣко видно участіе на другы-тѣ орудія на уста-та, сир. безъ участіе на устны-тѣ, на зѫбы-тѣ и на языка, напр. а, е, и, о, у, ѫ, (на тыя звуци гласъ-тъ може свободно да ся провлачи); а другы-тѣ, макаръ и да произносимъ съ гласъ, но съ особено *усиленіе на дыханіе-то* и съ участіе на *разны части отъ уста-та*, напр. б-ъ, з-ъ, д-ъ, к-ъ. Пьрвы-тѣ звуци наричаме гласны (отъ думѫ — гласъ), а вторы-тѣ — согласны. Понеже безъ гласъ не може да ся произнесе никакъвъ опрѣдѣленъ звукъ, то оттова и слѣдува, че согласны-тѣ звуци безъ гласны-тѣ не могѫть да ся произносятъ, когато гласны-тѣ могѫтъ да ся произносятъ и безъ согласны-тѣ. Ч-е-сть — тукъ гласный звукъ — *е* може да ся произноси и отдѣлно отъ другы-тѣ, соединены съ него звуци, но безъ него всичкы-тѣ другы ч-с-т-ь не могѫтъ да ся произносятъ.

Слогъ може да ся образува — или отъ единъ само

гласенъ звукъ (у-го-е-ні-е), или отъ единъ гласенъ и отъ единъ согласенъ и полугласно *й* (рж-ка, ло-за, мой, ей), или отъ единъ гласенъ и отъ нѣколко согласны (про-странство). При това трѣбва да знаемъ, че не всѣкый согласенъ звукъ може да ся соединява со всѣкый гласенъ звукъ, при образованіе-то на слога. Така напр. согласны-тѣ звуци — г, к, х, въ писменный языкъ не ся соединяватъ съ и, я, ю, ѣ, а вмѣсто нихъ ся соединяватъ съ ы, а, у, ж, така и ж, ч, ш, ц, не пріимятъ подирь себе я, ю, ѣ. Затова ся пише, чаша, жаба, чудо, лица, а не чяшя, жяба, чюдо, лиця; хурка, а не хюркя.

Полугласный звукъ.

Звукъ *й* ся нарича полугласенъ, зачтото содьржава половинж отъ гласный звукъ — *и*: майка, свой. Тоя звукъ може да ся произноси и да влиза въ составъ на слога само подирь гласенъ звукъ: руйно, край, мой, твой.

Удареніе. Высокъ и низъкъ слогъ.

Всѣка една дума трѣбва непрѣмѣнно да има *удареніе*. *Удареніе* ся нарича издиганіе-то, или усилваніе-то на гласа надъ нѣкой слогъ въ думж-тж: пра́здниченъ, снаха́, причи́на, сли́ва. Слогове съ удареніе ся наричатъ высоки или дългы; така въ приведены-тѣ думы: праз, ха, чи, сли, сж слогове высоки. Слогове безъ удареніе ся наричатъ низскы или краткы. Навремени удареніе-то ся прѣноси на прѣдлогъ, отдѣленъ отъ думж-тж, и тогава тя остава безъ удареніе: прѣзъ-море, прѣзъ-нощь, на́-водж, по́-врага.

Понятіе за буквж-тж. Отличіе на буквж-тж отъ звука.

Въ разговорный изричаме думы-тѣ си съ звуци, които произносимъ съ гласъ, а на писмо — съ буквы. Буквы-тѣ сж писменны условны знаци, съ които изображаваме звуци-тѣ; тѣ сж знаци *видимы*, тѣхъ можемъ да познаемъ по видъ-тъ имъ; а звуци-тѣ познаваме и различаваме само,

кога гы *чуемъ*. Собраніе-то на буквы-тѣ, съ които ся изричатъ всичкы-тѣ употрѣбителны въ языка звуци, ся нарича *азбука* или алфавитъ.

Буквы-тѣ трѣбва строго да различаваме отъ звуци-тѣ, — това е наймного нужно за правописаніе-то, зачтото звуцитѣ и буквы-тѣ не сѫ всякога согласны помежду си. Произношеніе-то често мѣнява едны звуци на другы, но правописаніе-то повечето удьржа коренны-тѣ звукове, които принадлежатъ на думѫ-тѫ по производство-то.

Дѣленіе на буквы-тѣ споредъ орудіе-то на произношеніе-то на гласны и согласны.

Споредъ орудія-та на произношеніе-то буквы-тѣ, както и звуци-тѣ, ся дѣлятъ на *гласны* и *согласны*. Гласны-тѣ ся произносятъ свободно и лесно, безъ помощь-тѫ на другы-тѣ, напр. а, е, и, о, у, ю, ы, ъ, ь, ѣ, ѥ, ѭ, ѫ, ѩ, я. Согласны-тѣ ся произносятъ съ помощь-тѫ на едны гласны. Такыва сѫ: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

Полугласна-та буква. Дебелъ и тѣнъкъ еръ.

Буква *й* ся нарича *полугласна*, зачтото изображава полугласенъ или кратъкъ звукъ. Буквы *ъ* и *ь* кога сѫ въ края на думѫ-тѫ, нѣматъ никакъвъ особенъ звукъ; тѣхното служеніе е само да показватъ, че согласна-та буква, подирь конто стоятъ, ся произноси твьрдо, или мегко: *ъ* показва твьрдо-то или дебело, а *ь* — мегко-то или тънкото произношеніе. Но тыя сѫщи-тѣ буквы — дебелъ и тънъкъ еръ — кога сѫ по срѣдѫ-тѫ на думѫ-тѫ, сѫ гласны буквы и иматъ особо, тѣмъ свойствено, произношеніе.

Дѣленіе на гласны-тѣ звуци и буквы споредъ начинъ-тъ на произношеніе-то.

Гласны-тѣ звуци и буквы, споредъ начина на произношеніе-то, ся дѣлятъ на *твьрды* и *мегкы*. Гласны звуци въ языкъ-тъ ни сѫ четырипадесять, а буквы пятпадесять. 7 твьрды и 8 мегкы.

Твърды гласны:

а, о, у, ы, ъ, ь, ѫ.

Соотвѣтствены мегкы:

я, ѣ, е, ю, и, і, ѭ, ѣѫ.

Но при всичко това ный нѣмаме буквы за всичкы-тѣ гласны звуци,—нѣмаме буквѫ за звукъ—*йо* и за звукъ—*е*, кога е въ начало-то на думѫ-тѫ, или подирь гласнѫ буквѫ.

Забѣл. Буква—і ся употрѣблява само прѣдъ гласны-тѣ буквы и прѣдъ полугласнѫ-тѫ *й*. Прѣдъ согласенъ звукъ ся пише само въ думѫ *міръ* (свѣтъ, вселенная) и въ производны-тѣ отъ нея за отличіе отъ *миръ* (тишина, спокойствіе).

Согласны звуци и буквы.

Въ нашія языкъ има согласны звуци 22, а буквы 20: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, х, ф, ц, ч, ш, щ. Недостатъкъ-тъ ся допълня съ-по двѣ буквы: дз. дж. напр. дзвѣзда, джепъ. Вмѣсто *дз* може да ся употрѣби буква ѕ, която е именно изражавала тоя звукъ встаринѫ, напр. ѕвѣзда, ѕвѣрь и др.

Дѣленіе на согласны-тѣ звуци и буквы.

Согласны-тѣ звуци и буквы ся подраздѣлявать споредъ орудія-та и начинъ-тъ на произношеніе-то:

Споредъ орудія-та на произношеніе-то.

Споредъ четыри-тѣ орудія на произношеніе-то: *гортань* (гърло), *небо*, *зѫбы*, *устны*, согласны-тѣ звуци и буквы ся дѣлятъ.

а) На *гортанны*, въ произношеніе-то на които повечето участвува гърло-то: г, к, х.

б) *Небны*, въ произношеніе-то на които повече-то взима участіе небце-то: л, н, р.

в) *Зѫбны*, които не могѫтъ да ся произносятъ безъ участіе-то на зѫбы-тѣ: д, т, ч, ш, з, с, ц.

г) *Устны*, които ся произносятъ съ устны-тѣ: б, в, п, ф, м.

Споредъ начина на произношеніе-то согласны-тѣ звуци и буквы ся дѣлятъ на *глухы* и *ясны*. *Глухы-ть* звуци и буквы ся произносятъ съ помалко, а *ясны-ть* съ поголѣмо напряганіе на гласа.

Глухы звуци и буквы: соотвѣтствены тѣмъ ясны:

г	чуе	ся	като	**к**	кряг*ъ*	—	кряк*ъ*,
д	—	—	—	**т**	бод*ъ*	—	бот*ъ*
з	—	—	—	**с**	мраз*ъ*	—	мрас*ъ*,
ж	—	—	—	**ш**	нож*ъ*	—	нош*ъ*
б	—	—	—	**п**	зжб*ъ*	—	зжп*ъ*
в	—	—	—	**ф**	вьрвь	—	вьрфь.

Примѣненіе въ правописаніе-то.

За правописаніе-то на согласны-тѣ буквы е особено потрѣбно да забѣлѣжимъ *глухы-ть* звуци и буквы и соотвѣтствены-тѣ имъ *ясны*, зачтото тукъ правописаніе-то често не ся согласува съ произношеніе-то. Кога въ начало-то, или въ срѣдж-тж на думж-тж прѣдъ *ясенъ* звукъ ся намира *глухъ*, тогава тойзи послѣдній ся произноси, като соотвѣтствен. нему ясный, и наопакы, — тжй чтото въ произношеніе-то ся всякога чуе *ясенъ* звукъ съ *ясенъ*, *глухъ* съ *глухъ:* фторый, ботка, прозба, Въ края на думж-тж *глухый* звукъ ся произноси, като соотвѣтственый нему ясный: бопъ, ботъ, рокъ, блакъ, княсь, ношъ, джбофъ. Подобно прѣвращеніе въ произношеніе-то става со звуци-тѣ **г** и **ч**. **г** прѣдъ *к* ся произноси, като *к*: леккый, меккый, а *ч* прѣдъ **т** и **к** ся чуе като **ш**: (што, войншкый). **щ** прѣдъ *н* и въ края на думж-тж ся чуе като **ш** (свѣшникъ, свѣшь, пешь). Окончаніе *сть* въ края на думж-тж ся чуе като *сь* (радось, сладось). Но правописаніе-то во всичкы тыя случаи не подражава на произношеніе-то, а изображава коренны-тѣ звуци: вторый, бодка, просба, бобъ, бодъ, рогъ, благъ, князь, ножъ, джбовъ, что, войничкый, свѣщникъ, свѣщь, пещь, радость, сладость. За да не прави человѣкъ погрѣшкы въ писмо-то, добрѣ е въ такыва случаи да измѣни думж-тж така, каквото подирь сумнителный согласенъ звукъ да дойде гласенъ звукъ, който той-часъ ще покаже надлежащія звукъ, напр. ботка — бодж, прозба — просж, бопъ — бобъ-тъ, ботъ

— бодове, рокъ — рогове, блакъ — блага, княсь — князя, ношь — ножове, хубафъ, хубава, — свѣшникъ — свѣщилникъ, свѣшь — свѣщи, пешь — пещи, радось — радости, сладости. Но гдѣто не може да ся направи това, тамъ трѣбва да тржсимъ другъ способъ, напр. дума — *вишь*, произлиза отъ думж *видѣж*, но *д* може да прѣмине само въ ж, а никакъ не въ ш., слѣдов. трѣбва да ся пише *вижь*, а не вишь. Или: дума войнишкый происходи отъ думж — войникъ, а *к* може да прѣмине само въ *ч* и *ц* (ракъ, раче, раци), а никакъ не въ ш: слѣдователно, трѣбва да ся пише войничкый.

Прѣминуваніе-то на согласны-тѣ звуци едны въ другы.

За правописаніе-то на *согласны-тѣ звуци* трѣбва да знаемъ, поне, поважны-тѣ случаи, въ които едны звуци прѣминуватъ въ другы, не само въ произношеніе-то, но и въ писмо-то. Найчесто ся измѣняватъ въ нашія языкъ слѣдуіжщы-тѣ звуци, които, при смегченіе-то, прѣминуватъ единъ въ другъ, напр.

Г	**Д** прѣминуватъ въ		**З** и въ	**Ж**
вра-гъ	—	—	вра-з-и	вра-ж-да
бѣлѣ-гъ	—	—	бѣлѣ-з-и	бѣлѣ-ж-ка
кня-г-ыня	—	—	кня-з-ь	кня-ж-ество
ле-г-нж	—	—		ле-ж-ж
но-г-а	—	—	но-з-ѣ	подно-ж-ье
же-г-а	—	—		же-ж-енъ
	ро-д-ъ	—		ро-ж-ба
	кра-д-ж	—		кра-ж-ба

К	прѣминува		въ **Ц** и въ	**Ч**
ра-к-ъ	—	—	ра-ц-и	ра-ч-е
ско-к-ъ	—	—		ска-ча-мъ
рж-к-а	—	—	рж-ц-ѣ	рж-ч-никъ
вла-к-ъ	—	—	вла-ц-и	вла-ч-арка
кле-к-нж	--	—		кле-ч-ж
пае-к-ъ	—	—	пае-ц-и	пае-ч-ина
ли-к-ъ	—	—	ли-ц-е	ли-ч-енъ
юна-к-ъ	—	—	юна-ц-и	юна-ч-ество

Х прѣминува въ **В**		**С** и въ **Ш**
кожу-х-ъ	— —	кожу-с-и — кожу-ш-че
смѣ-х-ъ	— подсми-въ	— — смѣ-ш-енъ
стра-х-ъ	— —	— — стра-ш-енъ
орѣ-х-ъ	— —	орѣ-с-и — орѣ-ш-акъ
ел-х-а	— —	— — ел-ш-акъ

Ц	**Д** прѣминуватъ въ **Ч**	**ЖД**
оте-ц-ъ	— — оте-ч-ество	
	ро-д-ьѫ — —	ра-жд-амъ
те-л-ци	— — тел-ч-арь	
	гове-д-о — —	гове-жд-о

СК	**Т**	**СТ** прѣминуватъ въ **Щ**
пи-ск-унъ	— — —	пи-щ-ялка
и-ск-амъ	— — —	и-щ-ѫ
	— съвѣ-ст-ь —	свѣ-щ-авамъ
	— про-ст-ѫ —	про-щ-авамъ
лѣ-ск-а	— — —	лѣ-щ-акъ
	свѣ-т-ъ — —	свѣ-щ-ь
дра-ск-амъ	— — —	дра-щ-ѫ

Вообщо звуци-тѣ прѣминуватъ едны въ другы по трѣбованіе-то на благозвучіе-то; но сѫщѫ-тѫ причинѫ навремени въ думы-тѣ едны звуци *ся пропущатъ*, другы *ся притурятъ*, или *ся прѣмѣстватъ*. Всичко това трѣбва да ся знае, както за поголѣмѫ отчетливость и безпогрѣшность въ правописаніе-то, така и за полесно и подобро изясненіе на производство-то на думѫ-тѫ.

Пропущаніе и прѣмѣстваніе на звуци-тѣ.

Звуци *д* и *т* ся често пропущатъ прѣдъ *л* и *м:* ведѫ, велъ. (вм. ве-д-лъ), плетѫ, плелъ. (вм. пле-т-лъ), дамъ (вм. да-д-мъ), ямъ (вм. я-д-мъ). Звукъ *в* ся губи подирь *б*: облачамъ, вм. об-в-лачамъ, облакъ, вмѣсто об-в-лакъ, область, вм. об-в-ласть, обычай, вм. об-в-ычай, обуща, вм. об-в-уща, обязанъ, вм. об-в-язанъ. Подобно пропада и *к*, кога ся падне между двѣ согласны, отъ които последня-та е — *н*: стискамъ, стиснѫхъ вм. стис-к-нѫхъ, припкамъ, припнѫхъ, вм. прип-к-

нѫхъ. Прѣмѣстваніе-то на звуци-тѣ ся срѣща често въ языка ни, особено на гласны-тѣ: варта, вм. врата, старна, вм. страна, блъгаринъ, вм. българинъ, влъна, вм. вълна и др. мн. Такыва сѫ и коприва, вм. кропива, лакомъ, вм. алкомъ (отъ алкати).

Вставка (втурка) на согласны звуци.

Звукъ *н* ся вставя навремени между двѣ гласны, а на времени и между гласны и согласны звуци: понеже, вмѣсто по-еже, в-н-иманіе вм. въ-иманіе, в-н-ушавамъ, вм. въ-ушавамъ, в-н-ѫтрѣ, вм. въ-ѫтрѣ. Звукъ *н* е вставенъ въ мѣстоименія-та: въ него, въ неѭ, вм. въ его, въ еѭ, нему, ней, вм. ему, ей, нихъ, вм. ихъ. Звукъ *в* ся често вставя между гласны-тѣ и между гласны и согласны: дамъ, да-в-амъ, вм. да-а-мъ, я-д-в-амъ вм. ядамъ, стригѫ, остриг-в-амъ, вм. остригамъ, крыѭ, кры-в-алище. Звукъ *л* ся вставя подирь б, в, п, употрѣбленіе, вм. употрѣбеніе, явленіе, вм. явеніе, застѫпленіе, вм. застѫпеніе.

Правописаніе.

Показаны-тѣ вставкы и пропущанія на согласны-тѣ звуци ся считатъ правилны и нужны по трѣбованіе-то на благозвучіе-то и леснотѫ-тѫ на произношеніе-то; слѣдователно, тѣхъ трѣбва да употрѣбляваме, както въ произношеніе-то, така и въ правописаніе-то. Но въ народнѫ-тѫ глъчь намѣсти пропущатъ въ думы-тѣ звукъ в: доръ, олъ, ода, вмѣсто дворъ, волъ, вода, на другы мѣста — звукъ *т*: сесра, срахъ, вмѣсто сестра, страхъ; другы пакъ притурватъ *т*: страмъ, стрѣда, вмѣсто срамъ, срѣда. Такыва пропущанія и вставкы сѫ неправилны и ненужны.

Прѣходъ и вставка на гласны-тѣ звуци.

Въ *гласны-тъ звуци* трѣбва да вникнемъ на прѣминуваніе-то единъ въ другъ на слѣдуѭщи-тѣ звуци.

Звукъ **е** прѣминува въ **о**, **и** и **я** и наопакы: текѫ, тичамъ, токъ, истокъ, лежѫ, лягамъ, ложе: гребѫ, изгрибамъ, гробъ.

Звукъ **ы** и **у** прѣминуватъ въ **о** и **ѫ**: рынѫ (рыѭ), ровѫ, духъ и дѫхъ, дыхамъ, дѫхамъ и духамъ, духало; крыѭ, по-

кровъ и покрывъ, сокровище и скрывалище: сумнѣніе, вм. сомнѣніе, сугребе, вм. согребе, стругъ, стржгало.

Кога ся струпатъ нѣколко согласны мжчно произносимы звуци, то, за пълногласіе, нашій языкъ обыча да вставя между нихъ гласны звуци; такыва вставляемы гласны звуци бываатъ е, ъ: конецъ (вм. концъ), конци, гроз-е-нъ (вм. грознъ), грозны, глад-ъ-къ (вм. гладкъ), гладка, слад-ъ-къ (вм. сладкъ), сладка, пжть-шествіе, пжт-е-шествіе и пр.

Правописаніе.

За правописаніе то е потрѣбно да ся знаютъ тыя вставны гласны звуци. Вставно-то *е* никога не ся пише съ *ѣ*, а вставно-то *ъ* никога не ся замѣнява съ *ж* и често ся чуе като *а*; слѣдователно, знаніе-то на тыя звуци и въ единый и въ другый случай може много да ни помогне въ правописаніе-то. Затова трѣбва да знаемъ случае-тѣ, въ които языкъ-тъ ни особено обыча да употрѣблява тыя звуци. 1) Вставны гласны звуци често пріиматъ сжществителны-тѣ имена въ единствено число, при това тыя вставны въ множествено число пропадатъ: вѣт-ъ-ръ, вѣтрове, вих-ъ-ръ, вихры юн-е-цъ, юнци. 2) Вставенъ гласенъ звукъ често пріиматъ усѣчены-тѣ прилагателны имена въ мжж. родъ: пъл-е-нъ, слад-ъ-къ, крѣп-ъ-къ, крот-ъ-къ. 3) Спрягателны-тѣ причастія въ мжж. родъ въ едни. число: дош-ъ-лъ, влѣз-ъ-лъ, стриг-ъ-лъ. Вставныя гласенъ звукъ лесно може да ся узнае, кога обърнемъ тыя прилагателны въ женскый родъ, гдѣ тоя звукъ ся изгубва: пълна, сладка, крѣпка, дошла, влѣзла. стригла. Но въ нѣкои си остава вставный звукъ и въ женскый родъ: кыселъ, кысела (кыслекъ).

Голѣмы и малкы буквы. Употрѣбленіе-то на голѣмы-тѣ буквы.

Буквы-тѣ, съ които изображаваме свои-тѣ словесны звуци на хартіж, по начертаніе-то, бываатъ голѣмы или началны, и малкы или редовны. Голѣмы-тѣ или началны-тѣ буквы ся пишатъ: 1) Въ начало-то на рѣчь-тж, подирь всѣкж точкж, подирь вопросителенъ и восклицателенъ знаци, кога тѣ замѣняватъ точкж-тж. „Какъвъ сжмъ азъ българинъ, какъвъ

христіянинъ? Самъ отъ себе ся срамувамъ. Подобрѣ да мя нѣмаше". Сл. 2) Въ наименованія-та на Бога истиннаго, на Ангелы-тѣ и на Святіи-тѣ: Господь, Богородица, Ангелъ, Златоустъ, и пр. Общо-то, названіе на языческы-тѣ богове ся наченва съ малкѫ буквѫ, но собствены-тѣ имъ имена ся наченватъ съ голѣмѫ: Зевсъ, Аполонъ, Діана. 3) Въ наименованія-та и въ титулы-тѣ на державны-тѣ лица, и вообще въ титулы-тѣ, чинове-тѣ и величанія-та, кога сѫ при собствены-тѣ имена: Султанъ Махмудъ, Фуадъ Паша, Патріархъ Григорій и пр. Но тыя сѫщи-тѣ имена ся наченватъ съ малкѫ буквѫ, кога сѫ употрѣбены въ общо значеніе. Въ Россіѫ нѣма патріархъ. Фуадъ беше паша благоразуменъ. 4) Въ собствены-тѣ имена на лица-та и мѣста-та, на моря-та и рѣкы-тѣ и пр. Петъръ Търново, Македонія, Стара Планина, Черно море, Дунавъ и пр. 5) Въ наименованія-та на правителства-та, на присутствены-тѣ мѣста и на учебны-тѣ заведенія: Висока-та Порта, Архіерейскый Соборъ, Централно-то въ Болградъ Училище и пр. Но тыя имена, кога сѫ употрѣбены въ общо значеніе, ся наченватъ съ малкѫ буквѫ: той желае да постѫпи въ университетъ, соборы-тѣ сѫ учреждены отъ самы-тѣ Апостолы. 6) Въ наименованія-та на праздници-тѣ: Свята Троица, Великдень, Богоявленіе, Спасовъ день и пр. 7) Въ заглавія-та на книгы-тѣ: Физика Гано, Изгубена Станка и пр. 8) Въ стихове-тѣ всѣкый стихъ ся наченва съ голѣмѫ буквѫ. 9) Въ басни-тѣ имена-та на дѣйствуѭщы-тѣ лица также ся наченватъ съ началнѫ буквѫ: Магаре и Славей. Скѫпъ и Кокошка.

Грамматическый составъ на думы-тѣ.

Кога ся съзрѣмъ въ слогове-тѣ на думы-тѣ, то намираме, че едны отъ нихъ составятѣ постоянѫ принадлежность на думѫ-тѫ, а другы ся *промѣняватъ*, или сѫ, да кажемъ така, като пришелци въ неѭ. Споредъ това ный различаваме въ *звуковый* составъ на думы-тѣ още и грамматическый составъ, на когото принадлежатъ корень, приставка и окончаніе.

Понятіе за кореня.

Корень на думѫ-тѫ ся нарича оная основнѫ часть, която во всичкы-тѣ производны отъ неѭ думы си остава не-

измѣнна и имъ запазва едно общо значеніе. Нека вземемъ за примѣръ слѣдуіящы-тѣ думы, които всичкы произлизатъ отъ единъ корень.

гор-ѣ — из-гор-ѣ

прѣ-гар-ямъ — с-гар-аемый

гор-ещъ — у-гар-ь

о-гар-ка — при-гор-ъ

с-гур-ъ — гор-ко

гор-чивъ — и проч.

Колкото разнообразны и да бѫдатъ всичкы тыя думы по частно-то имъ значеніе, но во всичкы нихъ ще намѣримъ 1) едно общо понятіе за онова, что *гори* и *разрушава*, — и 2) откъмъ външнѣ-тѫ имъ формѫ ще забѣлѣжимъ, че, макаръ тыя думы, както въ начало-то, така и въ края, сѫ твърдѣ много различаватъ една отъ другѫ по звуци-тѣ, но при всичко това въ нихъ остаятъ и постоянны, неизмѣняемы звуци, които составятъ общѫ-тѫ основѫ на всичкы-тѣ, — то сѫ звуци-тѣ: *гр*, които пріиматъ вставный звукъ — *о*, който прѣминува то въ — *а* (угарь, изгарямъ, огарка), то въ - *у* (сгурь). Тыя постоянны и неизмѣняемы звуци сѫ *коренны* звуци, или *корень* на всичкы тыя думы.

Корень на думѫ-тѫ може да бѫде и гласенъ звукъ: вз-я-хъ, пріі-я-хъ, пріі-я-тель, пои-я-тіе и пр. во всичкы тыя думы е единъ коренный звукъ — *я*. Но по прѣимущество коренны звуци бываатъ согласны-тѣ звуци, навремени съ единъ коренный гласенъ звукъ: грѣх-ъ, грѣх-овенъ, грѣш-енъ, грѣш-никъ, прѣ-грѣш-еніе, грѣх-ота, грѣш-ѫ, со-грѣш-авамъ и пр. Корень на всичкы тыя думы е цѣлый слогъ — *грѣх*, който состои отъ три согласны и отъ единъ гласенъ звукъ.

Забѣл. Казахме, че коренны-тѣ звуци составятъ постояннѫ-тѫ и неизмѣннѫ часть на всичкы-тѣ думы, които произлизатъ отъ единъ корень; но това не ще каже, че тыя звуци никакъ не пріиматъ никакво измѣненіе, — още и по трѣбованіе-то на благозвучіе-то, сир. че не пріиматъ ни вставкы, ни пропущаніе, ни прѣмѣстваніе на звуци-тѣ. Та-

кова несѫществено измѣненіе не само не гы уничтожава, но и не имъ мѣшае, и въ самыя измѣненъ видъ, да си оставатъ за нихъ постоянна принадлежность. Така въ послѣдній примѣръ (грѣх) звукъ *х* прѣминува намѣсти въ родственый му звукъ *ш* (грѣшникъ и пр.), но въ такъвъ случай тойзи родственъ звукъ *ш* е само намѣстникъ на коренный звукъ *х* и слѣдов. корень-тъ отъ това измѣненіе никакъ не прѣстанува да бѫде основа и постоянна принадлежность на всичкы-тѣ думы, които произлизатъ отъ него. Приставка-та може да ся отмахнува отъ думѫ-тѫ, и дума-та все ще си остане дума; окончаніе-то може да промѣнява свои-тѣ звуци на другы, совершенно разнородны съ пьрвы-тѣ, и дума-та все ще си остава дума. Но кога ся измѣнятъ коренны-тѣ звуци на другы, неродствены звуци, корень-тъ ся уничтожава, а наедно съ него трѣбва непрѣмѣнно да ся уничтожатъ и всичкы-тѣ думы, които бы могли да произлѣзѫтъ отъ него.

Понятіе за приставкѫ-тѫ и окончаніе-то.

Приставка ся наричатъ оныя слогове, които ся приставятъ при кореня въ начало-то на думѫ-тѫ: рас-ходъ, до-ходъ, за-ходъ, при-ходъ, прѣ-оравамъ, до-орвамъ, по-орвамъ и пр.

Окончанія ся наричатъ всичкы оныя слогове, или буквы, които ся приставятъ при кореня въ края на думѫ-тѫ. стол-ъ, рѫц-ѣ, брат-ство.

Видове окончанія.

Въ думы-тѣ ся различаватъ три вида окончанія: отличително, относително и производствено. За пьрвы-тѣ двѣ окончанія ный вече имаме понятіе. (стран. 32 и 37). Производствено окончаніе наричаме оныя слогове, или звуци, които ся намиратъ между кореня и отличителното или относително окончаніе: уч-ител-ь, уч-ител-ю и т. п. Въ тыя думы *уч* е корень, *ь* е отличително, *ю* — относително окончаніе; а слогъ—*ител*, е производствено окончаніе въ тыѫ думѫ.

Понятіе за производны-тѣ и пьрвообразны думы.

Оныя думы, въ които има производствено окончаніе, ся наричатъ производны; а оныя, въ които нѣма такова окончаніе, ся наричатъ пьрвообразны. Напр. мѫк-а, бащ-а сѫ пьрвообразны, а мѫч-ен-ъ, мѫч-еник-ъ, бащ-ин-ъ, бащ-нин-а сѫ производны.

Примѣненіе въ правописаніе-то. Прѣносъ на думы-тѣ отъ единъ редъ на другъ.

Корень-тъ, *приставка-та* и *окончаніе-то* ся наричатъ грамматическы части на думѫ-тѫ, за отличіе отъ звуковы-тѣ ѝ части, които, както видѣхме, состоятъ отъ слогове. Едны-тѣ и другы-тѣ навремени ся разминуватъ помежду си, напр. домовникъ — тукъ грамматическы части на думѫ-тѫ сѫ: *дом* и *овникъ*, а звуковы — до-мов-нникъ.

Кога прѣносимъ часть отъ думѫ-тѫ отъ единъ редъ на другъ, трѣбва да ся водимъ по звуковы-тѣ части на думѫ-тѫ, а не по грамматическы-тѣ. Можемъ напр. отъ думѫ — домовникъ да прѣнесемъ мовникъ, но не е правилно да прѣнесемъ овникъ, Въ случай, кога ся струпатъ въ думѫ-тѫ нѣколко согласны звуци, то тѣ вообщо ся удьржатъ при оня слогъ, на когото принадлежатъ по производство: согласны-тѣ звуци, които ся относятъ на кореня, си остаятъ при кореня; согласны-тѣ, които принадлежатъ на производствено-то окончаніе, си остаятъ при това окончаніе. Може напр. отъ думѫ — царство да ся прѣнесе *ство*, но не може да ся прѣнесе *во*, зачтото звуци-тѣ *ст* принадлежатъ на производствено-то окончаніе *ство*, а не на кореня *цар*. Кога ся случатъ двѣ еднаквы согласны звуци, тогава единый звукъ ся оставя въ края на единый редъ, а другый ся прѣноси на другыя редъ: истин-ный, сум-ма и пр. Думы, които иматъ приставкѫ, или сѫ составены отъ два кореня, при прѣнасяне-то на думѫ-тѫ отъ единъ редъ на другъ, могѫтъ да ся дѣлятъ на составны-тѣ имъ части, само ако тыя части иматъ у себе поне единъ гласенъ звукъ: без-умный, раз-умъ, под-ножъ, мед-вѣдь, двѣ-стѣ, триста и т. н. Но само не е пріето ни да ся оставя, ни да

ся прѣноси слогъ отъ единъ само гласенъ звукъ: о-града, у-повані-е. Кога въ нѣкоѭ думѫ има нѣколко производствены окончанія, тогава при прѣнасяне-то на слогове-тѣ въ другъ редъ, може да ся отдѣля едно производствено окончаніе отъ друго; при това ся гледа да бѫде правилно раздѣленъ единъ слогъ отъ другъ. Напр. въ думѫ — домовникъ има двѣ производствены окончанія: слогъ — *ов*, е производствено окончаніе отъ прилагателно-то имя — домов-ый, а *никъ* е производствено окончаніе на сѫщ. имя — дом-ов-никъ. Може да ся прѣнесе и до-мовникъ, и домов-никъ, но неправилно ще бѫде, ако прѣнесемъ — домовникъ, зачтото звукъ — *в* ся относи на първо-то, а не на послѣдне-то производствено окончаніе.

Логыческый составъ на думы-тѣ.

Думы-тѣ по логыческыя составъ, или по значеніе-то, което составлява вѫтрѣшне-то имъ содержаніе, ся дѣлятъ на просты и сложны.

Понятіе за просты-тѣ и сложны думы.

Проста дума обыкновенно состои отъ единъ само корень и заключава въ себе едно само понятіе — опрѣдѣлено, ако е дума-та знаменателна (стран. 26): *рѣка*, *перо*, *книга*, или неопрѣдѣлено, кога замѣнява нѣкое друго опрѣдѣлено понятіе: *кой*, *что*, *какъвъ*, *тамъ*, *тукъ* и проч. А сложна дума всякога содержава въ себе не помалко отъ *двѣ* понятія и, слѣдователно, не помалко отъ два корена, безъ да ся считатъ при това приставкы-тѣ: *пѫте-шествіе*, *пар-о-ходъ*, *вод-о-падъ*, два-десять, пят-десятъ (въ послѣдни-тѣ двѣ думы ся заключаватъ по двѣ понятія за разны числа: два и десять, пять и десять).

Думы прѣдложны и думы соединены съ отрицанія — *не* и *ни*; тѣхно-то отличіе отъ сложны-тѣ думы.

Отъ сложны-тѣ думы трѣбва да отличаваме прѣдложны-тѣ, които ся паричатъ така, зачтото состоятъ отъ

единъ корень и отъ приставкѫ, която обыкновенно быва прѣдлогъ: за-логъ, при-ходъ, прѣ-града, про-зорка и пр. Прѣдложны-тѣ думы, както и просты-тѣ, всякога изричатъ едно само понятіе, а сложны-тѣ заключаватъ въ себе или цѣло прѣдложеніе, или, поне, не помалко отъ двѣ понятія. Напр. водопадъ — *вода пада*, скороходъ — *който скоро ходи*, вихрогонь — *който гони вихри-тѣ*, цариградъ — *царскый градъ*. Пьрвы-тѣ три думы содьржаватъ по цѣло прѣдложеніе, а послѣдня-та — двѣ понятія. Такова значеніе, като прѣдложны-тѣ, иматъ и оныя просты думы, които сѫ съединены съ отрицанія *не* и *ни*: ненависть, нечистота, неповинень, никой, ничто и пр. Такыва думы не содьржаватъ повече отъ едно понятіе, зачтото, освѣнь отрицателнѫ-тѫ частицѫ, у нихъ нѣма повече отъ единъ корень.

Образованіе на сложны-тѣ думы.

Кога двѣ просты думы ся соединяватъ въ еднѫ сложнѫ, то или ся сливатъ така, чтото пьрва-та отъ нихъ си губи окончаніе-то и ся присоединява съ вторѫ-тѫ чрѣзъ вставны гласны звуци: *о* и *е* (пѫт-е-шествіе. вод-о-падъ, вихр-о-гонь), или ся соединяватъ тѫй, чтото всяка една запазва своя пьрвоначаленъ видъ; въ тоя послѣдній случай тѣхно-то соединеніе въ писмо-то повечето ся означава съ мъничко тире (-): тръси-опашка (птица), влачи-подлога, развѣй-плѣва и другы. Пьрвы-тѣ ся наричатъ сложнослитны, а послѣдни-тѣ — неслитны.

Взаимно-то отношеніе на просты-тѣ думы въ сложны-тѣ думы.

Въ сложны-тѣ думы една проста дума ся относи къмъ другѫ — или като подлежаще къмъ сказуемо: водо-падъ (вода-та пада), листопадъ (листа-та падатъ), или като допълненіе къмъ допълняемѫ думѫ: книгопродавецъ (продава книгы), вихрогонь (гони вихри-тѣ), или като опрѣдѣленіе къмъ опрѣдѣляемѫ думѫ: Златоустъ (златы уста), бѣлобрадъ (бѣла брада), или, наконецъ, като дума обстоятелствена: самоковъ (само ся кове), скороходъ (скоро ходи).

Примѣненіе въ правописаніе-то.

Вставный звукъ *е*, който соединява двѣ думы въ единъ сложенъ, никога не ся пише съ *ь*: земле-дѣліе, пѫт-е-шествіе, а не земл-ѣ-дѣліе, пѫт-ѣ-шествіе и пр. Въ прѣдложны-тѣ думы приставка-та ся пише всякога слитно съ коренны-тъ думъ: приходъ, разумъ, ограда. ъ-тъ ся исхвьрля изъ прѣдлози-тѣ при сложеніе-то съ коренны-тъ думъ: разумъ, подножіе, измама, а не: разъумъ, подъножіе, изъмама. Отрицаніе-то — *не*, ся пише слитно въ два случая: 1) въ думы, които никакъ не ся употрѣбляватъ въ языка безъ това отрицаніе, или пріимать безъ него другъ смысълъ: ненависть, недѣля, несвьрта, нечистота, неволя, непріятель; думы — навись, дѣля, свьрта — нѣма въ языка ни, а непріятель, неволя, нечистота, безъ не, иматъ друго противно значеніе. 2) Слитно ся пише отрицаніе-то съ прилагателны-тѣ и нарѣчія-та: нечистъ, нечисто, невѣренъ, невѣрно, невиненъ, невинно. Отрицателна-та частица — *ни*, ся пише слитно въ слѣдующи-тѣ думы: никой, ничто, нигдѣ, никждѣ, никакъ. Во всичкы другы случаи тыя частици — *не* и *ни*, ся пишатъ отдѣлно.

Обща забѣлѣжка за корене-тѣ и производство-то на части-тѣ на рѣчь-тъ.

Всичкы-тѣ части на рѣчь-тъ иматъ по нѣколко свои собствены корене, но поголѣма-та часть отъ нихъ во всичкы-тѣ языци принадлежи на глагола, като на поважны отъ всичкы-тѣ другы части на рѣчь-тъ по само-то значеніе. Подирь глагола ся отличаватъ отъ другы-тѣ части съ богатство отъ корене сѫществителны-тѣ и прилагателны имена. Всѣка производна часть отъ рѣчь-тъ може безъ различіе да ся образува отъ кореня на всякъ другъ часть отъ рѣчь-тъ (освѣнь коренны-тѣ прѣдлози и союзы). Така сѫществително-то имя ся произвожди и отъ глаголны корене: пис-атель, чет-ецъ, бор-ецъ, — и отъ прилагателны корене: бѣл-токъ, черн-ота, добр-ыня, — и отъ сѫществителны: дрьв-никъ, орѣш-акъ, — и отъ мѣстоименны корене: качество (какъ, какъвъ), свой-ство, — и отъ нарѣчія: далечина, окол-нина, и, наконецъ, отъ междометія: ох-аніе, му-каніе.

Прилагателно-то имя може да ся производи и отъ глаголы, гор-ещъ, уч-енъ, — и отъ имена сѫществителны: человѣч-ескый, бащ-инъ, сестр-инъ, дрьв-енъ — и отъ прилагателны: мъп-ичакъ (мъній), слаб-ичакъ, — и отъ нарѣчія: тука-шень, тамо-шень, вѫтрѣ-шень.

Глаголы-тѣ могѫтъ да ся производятъ и отъ глаголы: мѣр-ѫ, из-мѣр-вамъ, сѣк-ѫ, прѣ-сич-амъ, бер-ѫ, из-бир-амъ, — и отъ прилагателны: у-тих-нѫ, по-бѣл-ѣѫ, черн-ѣѫ, по-черн-явамъ, с-мал-явамъ, — и отъ сѫществителны: нощ-увамъ, зим-увамъ, търг-увамъ, и отъ мѣстоименія: под-свой-явамъ, — и отъ числителны: у-дво-явамъ, по-втар-ямъ, по-трет-явамъ, и отъ нарѣчія: къси-ѣѫ, за-къси-явамъ, бързамъ, — и отъ междометія: ох-камъ, леле-чамъ.

Употрѣбленіе-то на буквѫ — Ѣ.

Звукъ *е* въ нѣкои коренны слогове на думы-тѣ ся чуе, то като *е*, то като *я*, въ сѫщѫ-тѫ мѣстность, или въ едны мѣста ся чуе като *я*, въ другы като *е*. На примѣръ, на мѣсти произносятъ: пяна, пены, място, места, ряка, рекы, гняздо, гнезда, свящь, свещи, човякъ, човеци; въ другы—пена, пены, место, места, река, рекы, човекъ, човеци, свещь, свещи. За удовлетвореніе на това двойно произношеніе на тоя звукъ и за еднообразіе въ писмо-то е пріето отъ само-то начало на нашѫ-тѫ писменноеть да ся пише въ тыя случаи буквѫ Ѣ.

Главно-то мѣсто на таѫ буквѫ е по прѣимущество въ кореня на думѫ-тѫ, ако само и тукъ звукъ—*е*, не е вставенъ: грѣхъ, бѣд-а, гнѣв-ъ, бѣл-ъ, цѣл-ъ, рѣж-ѫ, зѣ-ѣѫ, пѣ-ѣѫ и пр. Буква *ѣ* си остая неизмѣнна въ кореня во всичкы-тѣ прѣмѣны на думѫ-тѫ: грѣх-ъ, грѣш-енъ, грѣшѫ, прѣ-грѣш-ихъ, грѣх-ота, грѣх-овенъ и пр. а звукъ *е*, то изчезнува, то прѣминува въ другы гласны. Напр. берѫ, брахъ, собирамъ, сборъ, лежѫ, лож-е, по-лаг-амъ, по-лог-ъ.

Въ кореня на думы-тѣ буква *ѣ* не може да ся сочетава съ шипящи-тѣ, ж, ч, ш и съ гортанны-тѣ: г, к, х (свѣнь думѫ хѣръ).

Глаголы-тѣ: надѣѫ ся, одѣвамъ ся, ся пишатъ съ *ѣ*, а производны-тѣ отъ нихъ сѫществителны — съ *е*: надежда,

одежда. Това го иска само-то произношеніе на тыя думы. Сѫществ. *рѣчь*, нарѣчіе, краснорѣчіе, имать въ кореня — *ѣ*, а глаголъ-тѣ: реkѫ, рекохъ, реченіе — думы отъ сѫщій корень — ся пишатъ съ *е*.

Въ неопрѣдѣлены-тѣ мѣстоименія приставка-та — *нѣ*, ся пише съ *ѣ*: нѣкой, нѣчто.

Глаголы-тѣ, на които во второ-то бѫдѫще ся чуе въ окончеіе-то я, ся пишатъ съ Ѣ не само въ това время, но и въ непрѣдѣлно-то минѫло и въ спрягателно-то и страдателно-то причастіе, както и въ сѫществителны-тѣ, които ся производятъ отъ нихъ: видѣ (щѫ), видѣхъ, видѣлъ, видѣнъ, видѣніе.

Въ оныя думы, въ които, освѣнь буквѫ *ѣ*, има въ кореня още и *е*, мѣсто-то на пьрвѫ-тѫ може да ся познава по удареніе-то: желѣзо, слѣверъ, бесѣда, и проч.

Край.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

Стр.

Назначеніе-то на началнѫ-тѫ практичнѫ грамматикѫ 3

ЧАСТЬ I.

Составъ-тъ на Рѣчь-тѫ.

Составъ-тъ и видове-тѣ на прѣдложеніе-то.— Понятіе за прѣдложеніе-то и за главны-тѣ му части — за подлежаще-то и сказуемо-то. Знаци прѣпинателны 5

Второстепенны части въ прѣдложеніе-то. Понятіе за опрѣдѣлителны-тѣ, допълнителны-тѣ и обстоятелствены-тѣ думы. Распространены и нераспространены прѣдложенія. Знаци прѣпинателны. Понятіе за звателны-тѣ думы. Приложеніе. 7

Видове прѣдложенія.

А) Споредъ израженіе-то на подлежаще-то прѣдложенія-та бываатъ личны и безличны. Понятіе за нихъ 12

Б) Споредъ взаимны-тѣ имъ едно къмъ друго отношенія прѣдложенія-та бываатъ: главны, придавочны, въводны и вносны. Понятіе за едны-тѣ и за другы-тѣ. Видове на придавочны-тѣ прѣдложенія. Понятіе за придавочны-тѣ опрѣдѣлителны, допълнителны и обстоятелствены прѣдложенія. Придавочны прѣдложенія, като подлежащы и сказуемы. Сократены придавочны и въводны прѣдложенія. Знаци прѣпинателны. . 13

В) Споредъ вѫтрѣшне-то си содържаніе прѣдложенія-та бываатъ просты и сложны. Понятіе за едно-то и друго-то прѣдложеніе. Понятіе за слитно-то и составно прѣдложенія. Знаци прѣпинателны. 18

Г) По отношеніе къмъ сказуемо-то прѣдложенія-та бываатъ: утвърдителны и отрицателны. 21

д) По отношеніе къмъ говоряще-то лице, прѣдложенія-та бываатъ: повѣствователны, повелителны, прѣдположителны, и вопросителны. Понятіе за нихъ. Знаци прѣпинателны . . 21

Изводъ на части-тѣ на рѣчь-тѫ и на тѣхно-то измѣненіе изъ разбора на прѣдложенія-та. 22

Стр.

ЧАСТЬ II.

Словопроизведеніе.

Части на рѣчьтѣ.

I. Имя сѫществителнo. Понятіе за него. Дѣленіе на прѣдметы-тѣ на чувствены и умствены. Понятіе за едны-тѣ и за другы-тѣ. Подраздѣленіе на чувствены-тѣ прѣдметы на одушевлены и на неодушевлены 27

Дѣленіе на сѫществителнo-то имя. Понятіе за сѫществ. имя — нарицателнo и собственo. Понятіе за собирателнo-то и за веществено-то имя. Имена сѫществ. увеличителны и умалителны — умалителнo-ласкателны 29

Родове на сѫществителны-тѣ имена. Отличителны окончанія въ сѫществ. имена. Общій родъ. 32

Измѣненіе на сѫществ. имя. Число единственo и множественo. Сѫщ. които ся употрѣбляватъ само въ единственo и само въ множественo число. 33

Падежи. Именителный, дателный, винителный и звателный. Правы и косвены падежи. 35

Относителны окончанія на сѫществ. имена. Понятіе за склоненіе-то. Склоненіе на имена-та. . . . . : 37

Забѣлѣжкы надъ измѣненіе-то на имена-та. 39

Забѣлѣжкы за склоненіе-то на имена-та въ женскый родъ, и срѣдній родъ. 41

Забѣлѣжкы за правописаніе-то. На что служи сѫществителнo-то имя въ прѣдложеніе-то? 42

II. Имя прилагателнo. Понятіе за него. Прилагателны качествены, относителны и притяжателны. 44

Прилагателны умалителны. Степени сравненія, положителна, сравнителна и прѣвосходна. Окончанія пълны и усѣчены. Измѣненіе на прилагателнo-то имя. Отличителны и относителны окончанія на прилагат. имя. Склоненіе на прилагателны-тѣ. 46

На какво служи прилагателнo-то имя въ прѣдложеніе-то? . . 50

Имя числителнo. Дѣленіе на числителны-тѣ имена на количествены и редовны. Числителны дробны. Склоненіе на числителны-тѣ имена. Забѣлѣжкы за числителны-тѣ имена. На что служатъ числителны-тѣ имена въ прѣдложеніе-то? . . . 50

II. Мѣстоименіе. Понятіе за него. Видове мѣстоименія. Измѣненіе и склоненіе на мѣстоименія-та. Правописаніе. На что служи мѣстоименіе-то въ прѣдложеніе-то. 53

IV Членъ. Понятіе за него. Склоненіе на членъ-тъ. Забѣлѣжкы за члена. 58